תנ״ך · ראשונים · רלב״ג · כתובים

רלב"ג על משלי

רבנו לוי ב"ר גרשום [הרלב"ג]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רלב"ג על משלי

רבנו לוי ב"ר גרשום [הרלב"ג]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רלבג-על-משלי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 10
פרק ג 14
פרק ד 21
פרק ה 25
פרק ו 28
פרק ז 36
פרק ח 39
פרק ט 43
פרק י 45
פרק יא 51
פרק יב 56
פרק יג 60
פרק יד 64
פרק טו 69
פרק טז 74
פרק יז 81
פרק יח 85
פרק יט 90
פרק כ 95
פרק כא 102
פרק כב 108
פרק כג 112
פרק כד 116
פרק כה 121
פרק כו 126
פרק כז 130
פרק כח 135
פרק כט 141
פרק ל 146
פרק לא 155

פרק א

פסוק א

משלי. הנה המשל הוא דבר נאמר על צד הדמיון פעם לתת ציור בדבר הנראה לדבר בו ופעם להעיר על ענין הדבר אשר יכוין בו מצד שהוא מרוחק או נרצה או מה שידמה לזה וזה כי הדבר המרוחק ימשיל אותו בדבר שיש לו בו קצת דמיון שהוא יתבאר הענין בדבר הנרצה ובשאר מה שידמה לזה: [1]

משלי. אלו הם המשלים אשר דבר שלמה בן דוד מלך ישראל והנה התועלת בהם היא לדעת החכמה המופתים אשר יבואו בה כמו ראיה או במופת סבה ומציאות:

פסוק ב

לדעת חכמה. היא הידיעה אשר בדברי' יבוא לה מדברים עצמיים ומתיחסים לה, מוסר הנה יאמר על המוסר אשר במדות ועל המוסר אשר בדעות והמוסר אשר במדות הוא לעזוב המדות המגונות ולהתנהג במדות המשובחות והמוסר אשר בדעות הוא לדרוך בהשגות כפי סדורם ולפי הדרכים אשר יובילו' אליהם ושלא לעיין במה שאין דרך להגיע אל השגתו ושלא לקצר מלעיין במה שאפשר לאדם להשיגו, בינה היא הידיעה אשר בדברים יבואו לה מדברים בלתי עצמיים כאמרנו שהשמש יחמם והירח יקרר ואם אין להם בעצמם דבר מאלו האיכיות וזה גם כן יקרא תבונה: [2]

לדעת. ולדעת המוסר במדות אשר בדברי' המדיניי' וזה יהי' בעזיבת המדות המגונות וברדיפה במדות המשובחות והנה הקדים החכמה למוסר ואע"פ שהמוסר ראוי להיות קודם בזמן לפי שהחכמה היא כמו סבה תכליתית למוסר, ולהבין אמרי בינה הם הקדמות המפורסמו' אשר יבואו מהם אל הידיעה בחכמת האלהות ובמה שינהג מנהגה שלא תהיינה ההקדמות המגיעו' אל העצמיות ובה' גם כן תועלת:

פסוק ג

מוסר השכל. היא המוסר אשר בעיון, צדק ומשפט ומישרים אלו הג' נופלים על דבר אחד או קרוב מאחד והם בכללם נופלים על היושר והראוי בדברים וזה אם בדעות אם במדות:

פסוק ד

לתת לפתאים. עומק מחשבה וקצת פלפול ישמרו בו מהפתיות ולתת לצעיר השנים הדברים אשר הם התחלות העיון והם המחשבה והמושכלות הראשונות או מה שיקרב אליהם ואולם זכר תחלה הדעת כי הוא יותר נכבד מהמחשבות ולא תחשוב שלא יהיה בהם תועלת כי אם לאלו שזכר שאין להם שום שלימות אבל ימצא ג"כ תועלת גם

לחכמים ולנבונים וזה שכבר ישמע חכם אלו המשלים ויוסיף קנין בחכמה וישמע אותם הנבון ויקנה תחבולות להמציא ההקדמות המפורסמות אשר יובילו אל ההשגה בדרוש דרוש מאלו החקירות הפילוסופיות הנה אלו המשלים יישירו האנשים:

להבין משל ומליצה. אשר יאמרו החכמים והנביאים כי בהם ילמד האדם דרכי החקויים אשר ירגילו להמשיל ולחקות בהם ובהם יתיישר להבין דברי החכמים ואם הם רבי העומק ויבין חידותיהם מצד הבינו דרכי החקויים אשר ירגילו להמשיל בהם:

ערמה. הוא פלפול בדברים המדיניים:

דעת. הם מושכלות ראשונות או מה שקרוב אליהם להגלות האמת בו, ומזמה היא המחשבה שהיא התחלה לדעת ומישרת אליו וזה שכאשר ירצה האדם לעמוד על האמת בדבר יקח המחשבות הנופלות בו ויקח הצודק מהם ויניח הבלתי צודק כמו שנזכר בספר הניצוח ובספר מה שאח' הטבע:

פסוק ה

לקח. קנין:

תחבולות. דברים לקוחים בדקו' מחשבה: [3]

לקח'. המוסר בעיון ר"ל שידרוך בהגעתו בדרכים הראויים ולא יעיין במה שאין דרך אל העיון בו ובהם ג"כ תועלת להתנהג בדרכים הישרים במדותיו ובדעותיו ר"ל בצדק ובמשפט ובמישרים ובהם ג"כ תועלת:

פסוק ו

וחידותם. הנה החידה היא מאמר סתום נאמר על דבר צד המשל ויסבול כוונות מתחלפות:

פסוק ז

יראת ה'. היא המוסר במדות והיא התחלה והישרה אל קנין הדעת כי לא יתכן שירדוף האדם לקנין המושכלות עם היותו ילכד ברשת המדות הפחותות והנה האוילים אשר הם המואסים המוסר ובוזים אותו הם בוזים חכמה ומוסר ולא ירגישו בה כי במאסם המוסר ירחיקו מהם החכמה והוא מבואר כי האויל לא יקח מוסר מוסר לא לקחו:

פסוק ח

שמע בני. הנה המוסר הראשון שיקח הוא מוסר האב והאם כי הם ייסרו אותו וינהיגוהו בקטנותו ואח"כ יתישר ללקיחת המוסר מדברי התורה ולזה ענשה התורה העונש הנפלא לבן סורר ומור' מפני שלא ישמע בקול אביו ובקול אמו ולזה הזהיר זה החכם ואמר שמע בני מוסר אביך ואל תעזוב ההנהגה שתנהיגך אמך בה כי אלו המוסרים שתקנה

תחלה מהם הם כמו תכשיטים לך להסיר ממך לכלוך המדות הפחותות או קרא מוסר אב ותורת אם התורה והנה קרא הש"י אב כאמרו הלא הוא אביך קנך והאם הוא השכל הפועל אשר באמצעיתו הגיעה הנבואה והמשילו אל הנקבה ביחס אל הש"י כי הוא שיקבל הכח ממנו והש"י הוא הפועל השלימות לו כטעם אמרו בעטרה שעטרה לו אמו לזאת הסבה קראוהו ז"ל מטטרון שהוא אם בלשון רומי:

פסוק ט

כי לויית חן. ואמר אחר זה משבח אלו המוסרים הנה הם לראשך כמו חיבור והוא הקשוט היפה אשר כשיתחבר לראש האדם ישא חן בעיני רואיו והם לצואר כמו ענקים הם התכשיטים אשר מדרכם שיושמו בצואר כמן באחד ענק מצוארוניך וממה שזכר הראש והגרגרת להעיר שזה המוסר הוא הישרה אל היופי בראש אשר בו הרבה מהכחות המשיגות המישירות אל ההשגות השכליות ואל היופי בגרגרות שהם כלי הדבור להוציא מהם דברי חכמה בלמידה ולמוד ולפי שיצר לב האדם רע מנעוריו והוא מוכן מפני זה אל הדרכים הרעים אשר יפתוהו אליהם האנשים החטאים הזהיר זה החכם ואמר בני אם יפתוך חטאים להתחבר עמהם ולהתנהג בדרכיהם אל תאבה ולא תשמע אליהם:

פסוק יא

אם יאמרו לכה אתנו. ונארבה להרוג איש א' בדי שנקח קנינו נצפון ונסתיר לאיש אע"פ שהוא נקי מה שישחת בו אע"פ שלא חטא לנו ולא לאחר הנה כמו שיבלע הקבר המת שנקבר בו נבלע אלו האנשים בעודם חיים ונבלע האנשים ואם הם תמימים כאילו הם יורדים לקבר והנה הסכמנו להריגת אלו האנשים בעבור שנקח שללם כי כבר נמצא עמהם כל הון יקר ונמלא בתינו מהשלל שנקח מהם לחלק השלל:

פסוק יד

גורלך תפיל בתוכנו. ויהיה לך עמנו בו חלק כחלקנו לכלנו יהיה כיס אחד לא יהיה בו יתרון לאחד על האחר והנה זכר דבר הרציחה כדי להרחיקו יותר מלכת אחר עצתם ועוד כי הוא התכלית אשר יביאוהו אליו דרכיהם הרעים וזה שאם יפנו אל רבוי האכילה והשתיה פעמים שלא ימצא להם ויבואו לגנוב ולפעמים ימצאם האדון וירצחוהו וכן אם יפנו אל העריות וליתר הדברים הרעים אשר אפשר שיפנו אליהם:

פסוק טו

בני אל תלך בדרך אתם. בדרך אחד כדי שלא תלמד מעשיהם:

מנע רגלך מנתיבתם. באיזה דבר מהדברים שימשכוך אליהם:

פסוק טז

כי רגליהם לרע ירוצו. ואף על פי שיחשב מתחלת הענין שאין דרכם אל הרציחה הנה הם ימהרו לשפוך דם כי הם בדרכים רעים מביאין אל הרציחה כמו שזכר וזה בלא פשע ובלא חטא:

פסוק יז

כי חנם מזורה הרשת. ללכוד בה כי העוף לא חטא למי שהוא צד אותה ועכ"ז:

פסוק יח

והם לדמם יארובו. הנה פורשי הרשת אורבים לדמם וצופנים לקחת נפשותם:

פסוק יט

כן ארחות. כל מי שלוקח ממון אחר שלא כדין הנה הוא יקח את נפש בעליו ר"ל שכבר יהרגהו כדי שלא תגלה חרפתו אם ימצאהו או אם יתעצם כנגדו למנוע ממנו מה שירצה ללקחו, והנה אחשוב שהמשיל זה הענין לפרישׁ' הרשת על צד ההפלגה והגוזמא וזה כי פרישת הרשת יהיה עקר הכוונה בה נלכוד העוף ובשנית יתישר בה להאכיל העוף מזון מהמזונות ובזה יאמר שהבא לגנוב יכוין בגניבה להמית בעליה על הכוונה הראשונה ובשלישית יתישר בה לתועלת הממון וזה כלו אמר להעיר כל אלו הדברים הרעים יתישרו מאד לרציחה כאילו היתה הרציחה היא המכוונת בהם ראשונה כי אלו הרעים יסכימו עם מחשבתם בתחלה שאם ימצא להם מונע מעשות מה שכוונו יהרגוהו הנה זה ביאור דברי זה החלק שהגבלנו ביאורינו פה, ואולם התועלות המגיעות ממנו הנה, התועלת הראשון הוא להודיע מי הוא המחבר הספר ותועלתו ומדרגת הלימוד הנעשה בו ואולם התועלת בידיעה מי הוא המחבר הוא הישרה על אמתת הכוונה בדברים כשהיו דעות האיש ההוא מפורסמות לנו ממקומות אחרים או מקום אחר ואולם התועלת בידיעת תועלת הספר הוא גם כן להעמיד על כונת הדברים כי צריך שיפורשו במקו' מקום בדרך יגיע מהם תועלת במין אחד ממיני הפעולות הנזכרות בזה המקו' ואולם התועלת בידיע' מדרגת הלימוד הנעשה בו והוא ידבר על צד המשל והדמיון הוא מבואר כי כן הישרה נפלאה לעמוד על הכוונה במקום מקור הב' הוא להודיע כי שלמות המדות הוא הצעה לשלמות המושכלות כי לא יתכן שישלים האדם נפש במושכלות בעוד חלאת המדות הפחותות בו והוא אמרו יראת ה' ראשית דעת. הג' הוא צווי על קבול המוסר מההורים לפי שהוא המוסר הראשון שיקנה האדם והוא דרך אל לקיחת האדם המוסר על השלמות והוא אמרו שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך. הד' הוא אזהרה מחברת הרעים כי היא מביאה בקלות לחטאים גדולים עם שהאדם מוכן

מאד מתחלת ענינו לחטא והוא אמרו בני אם יפתוך חטאיך אל תאבה אל תלך בדרך אתם וגו':

פסוק כ

חכמות בחוץ תרונה. יגביהו קולם:

פסוק כא

בראש הומיות. מדברות בקול רם:

פסוק כב

עד מתי פתים. הם אשר דעתם קלה והם מתפתים בקלות אל איזה דבר שיעלה במחשבתם מזולת חקירה אם הוא ראוי אם לא, לציים הם האנשים המדברים דברי לעג ושחוק, וכסילים הם בעלי הסכלות שהוא קנין ר"ל שתהא להם דעת כוזבת בדברים אם מפני מיעוט חקירתם או מפני שגדלו על האמנתם או בעלי הסכלות שהוא העדר קנין חכמה:

פסוק כג

תשובו. אביע' לכם רוחי, הוא מענין נביעה והרצון בו אוציא לכם רצוני כאילו הוא נובע מפי או מלבי בדברי שאודיע אתכם או יהיה הרצון בו הנה אשים לכם נובע השפע שלי:
תשובו. שובו מדרכיכם וקבלו התוכחות ממני הנה אשים אני רוחי נובע בדברי' להשפיע לכם כמו שיהיו נובעים המים מהמקור כי הדברים המוחשים מעידים על החכמה אשר יצרם הש"י בה וזאת החכמה נובעת מהם תמיד כל מה שיפליגו החקירה בהם ובזה האופן אני מודיע דברי אתכם:

פסוק כד

יען. ואתם עזבתם אותי אם להתעסק בדברים בטלים אם לעמוד בשלוה ובבטלה לבלתי עמול בחכמה:

פסוק כה

ותפרעו. ותבטלו ר"ל שלא שמעתם:
ותפרעו. ובטלתם כל עצתי ולא רציתם לקבל תוכחתי ר"ל להתעורר על החקיר' בחכמה הנה זה גמול לכם על זה כי במקום שהייתם נעזרים כי אם השגתם אותי ר"ל החכמה וזהו בעת הרעה כי מצד החכמה יהיה האדם מושגח מהש"י וניצול מהרעות כמו שבארנו בד' מספר מלחמות ה' אז יסיר משם העזר ואלו הרעות הם אם פחד עצום אם רב בפועל:

פסוק כו
בבא. וכסופה, ובבא עליכם צרה וצוקה כי מידכם היתה זאת לכם ועוד אמרה החכמה לאלו האנשים ע"ד משל אז יקראונני להעזר בי ולא אענה ישחרוננני כי לא השיגוני ולזה אעדר מהם את פריי:

פסוק כז
בבא כשואה. ר"ל בהמיה גדולה:

פסוק כט
תחת כי שנאו דעת. ולא בחרו ביראת ה' אשר היא הצעה והישרה לקנין הדעת:

פסוק ל
לא אבו לעצתי. להשתוקק לחקור בחכמה מפני מה שיגלה מענינה בדבר דבר מה בעלי נפש ומאסו כל תוכחתי בזה הענין:

פסוק לא
ויאכלו. הנה ימשך להם שיאכלו מפרי דרכם וישבעו מהדרכים הפחותים שהיתה עצתם להתנהג בהם:

פסוק לב
כי משובת פתאים. הפתי הולך שובב בדרך לבו מזולת חקירה על מה שראוי וזאת התכונה ממנו תקרא משובה לפי שלא יתקיים בענין אחד אבל פעם יתפתה לענין זה ופעם להפכו לפי העולה על רוחו:
ביאור הדברים הנה החכמות הנמצאות יגביהו קולן בחוץ כדי שישמעו האנשים דבריהם ברחובות אשר בעיר, תתן קולה כל אחת מהן, בראש, המדברת בקול גדול היא קוראה לאנשים, בפתחי כל שער ושער בעיר תאמר דברי' והנה אמר זה להגלות חכמת הש"י בנמצאות הגלות נפלא כשיעויין באופן החכמה הנפלאה שיש ביצירת נמצא הנה זאת החכמה הנפלאה תקרא האנשים קריאה חזקה כשיעיינו בה מצד תשוקה הטבעית שתהיה לאישי האדם בזה מזה כמו שבארנו בספר שיר השירים כאמרו לריח שמניך טובים ואמר חכמות בחוץ תרונה בלשון רבות לפי שבחוץ יראו דברים רבים יעידו על חכמות רבות נפלאות יותר ממה שיראה מזה ברחובות העיר ובפתחי שעריה ולזה אמר תתן קולה, אמריה תאמר לשון יחידה עד מתי ואמר ממשל שהחכמה תקרא ותאמר עד מתי אתם פתיים תאהבו פתיות ותתפרשו בהבלי העולם ולא תחקרו בחכמת הש"י בדברים עם חוזק הגלותה ועד מתי חמדו להם לצון הלצי' ויתעסקו בדברי ההבלים האלו

אשר לא די שאין להם תועלת אבל יש להם הפסד רב בדברים המדיניים עד מתי ישנאו דעת הכסילים שלא ישתדלו לחקור בעיון האמת:

משובת פתיים תהרגם. כי זה יהיה סבה שתפול בחירתם ברע פעמים רבות והשלוה אשר בחרו בה הכסילים לבלתי עמול בחכמה תאבדם כי דרכיהם יהיו בזולת חכמה והסתכלות:

פסוק לג

ושומע לי ישכן בטח. ואולם מי שישמע לי לחקור בחכמת הש"י בנמצאו' ישכן בטח ושאנן מפחד רעה כי מפני חכמתו תדבק השגחת השם יתברך בו:

פרק ב

פסוק א

בני אם תקח. אמרה עוד החכמה על צד המשל בני אם תקח אמרי שהוריתיך במה שקדם ותשמור אתך מצותי להקשיב לחכמה אזנך וגו':

פסוק ב

להקשיב. אזנך לחכמה ללמוד אותה מהיודעים עם מה שיישיר אותך לחשוק ולחקור בה מהשיג לה ויראה מהחכמה בדברים עצמיים כמו שזכרנו ואחר שתדע החכמה תטה לבך לדעת התבונה:

פסוק ג

כי אם לבינה. ולא תחשוב שהשגתם נמנעת ממך מצד שלא יצאו אל הידיעה בה מדברים עצמיים אך תדע באמת שאם תחשוק להשיג הבינה חשק רב כדרך שתקרא ותתן קולך לבינה כמו שיקרא האדם מי שירצהו ויחשוק בו:

פסוק ד

אם תבקשנה. ותבקשנה עם זה כמו שיבקשו הכסף ותחפ' עליה כמו שיחפשו המטמונים שיחפרו פה ופה עד שימצאום הנה בזה האופן תמצא התבונה ר"ל שתקבץ כל ההקדמות המפורסמות הנופלות בדרוש אשר תחקור בו ואחר תברר הצודקת מהבלתי צודקת ובזה האופן תבקשנה ככסף וכמטמונים וזה כי כבר יחפרו במקום לראות אם יש שם לכסף מוצא ואם לא נתברר להם שהחפירה ההיא תובילם למצוא הכסף וכן יעשו זה עד שימצאו המקום אשר בו יש לכסף מוצא וכן ראוי שיעשו למצוא התבונה לפי שלא יבאו בה בהקדמות עצמיות ולזה אין לבטוח בהקדמות שימצאו בה מתחלת הענין שיתנו האמת עד שתשלם החקיר' בכלם כמו שזכרנו הנה כשתעשה זה

בזה האופן אז תבין יראת ה' ותמצא דעת אלהים כי זה יעמידך על הדברים האלהיים ולמה שתשיג מעוצם מדרגת מציאות הש"י תירא ממנו מרוב רוממות וגדולתו אשר לא יושג לזולתו ואמנ' תעזר בש"י בזאת ההשגה כשתתעורר בה מעצמך באופן אשר זכרנו:

פסוק ו

כי ה'. כי הוא יתן חכמה לאדם בשפע השופע לו ממנו כמו שנתבאר בספר הנפש והשלמנו הביאור בו במאמר הא' מספר מלחמות ה' ומפי הש"י ישפיע לאדם שפע ותבונה באופן הנזכר:

פסוק ז

יצפון לישרים. הנה הוא מסתיר התושיה והוא הנימוס המושכל אשר לנמצאות ושומר אותה לתתה לישרים כי הם לבד יתכן שיגיעו להשגות העיוניות מפני היותם ישרים במדות ואוהבים היושר והאמת בדעות והוא מגן להולכים בתמימות ובשלימות באלו החקירות העמוקות האלהיות לשמרם מהטעות כי הטעות המעט באלו הענינים הגדולים ירחיק האדם משלימותו וזה יעשה השם ית' מצד השגחה הפרטית:

יצפון לישרים תושיה. הרצון בתושיה הנימוס המושכל אשר בדברים וזה הנימוס יותר אמתי בזולת היש והנמצא מהדברים המורכבים מחומר וצורה כי המציאות לדברים הוא מזה הצד כמו שהתבאר במקומותיו וזה הענין קרא יש במקום אחד אמר להנחיל אוהבי יש:

פסוק ח

לנצור ארחות משפט. והוא יישירהו לשמור הדרכים שיובילוהו אל המשפט האמת ובזה הוא מגן לו, ודרך חסידיו בחקירותיהם העיוניות ישמור שלא יכשלו בהליכתם כמו שאפשר ליכשל בו אם מפאת לקיחת מה שבמקרה תמורת מה שבעצם ומה שידמה לזה אם מפאת המחשבה והדמיון וזולת זה מהדברים המטעים:

פסוק ט

אז תבין. הנה כשתעשה כן ותשיג הענינים האלהיים בזה האופן הקודם הנה תתישר מזה להבין הפילוסופיא המדינית המישרת אל צדק ומשפט ומישרים וכל דרך טוב במדות והתכונות וזה כי כשתסתכל באופן החסד והחנינה והיושר הנמצא במה שישפע מהש"י בעולם העליון והאמצעי והשפל הנה יישירך זה לקנות ממנו תכונה ומנהג ללכת בדרכי השם יתברך שבזאת ההשגה גם כן תהיה נעזר בשם יתברך למצוא הדרכים והסדרים המישירים להגיע אל השלימות בזאת הפילוסופיא:

פסוק י

כי תבא. כאשר תבא חכמה בלבך בהשתדלך בלמודה באופן הקודם להקשיב אליה אזניך ויערב הדעת לנפשך וימתק:

פסוק יא

מזמה. הנה החכמה תשמור עליך המחשבה באופן שלא תביאך המחשבה אל שבוש בעניני החכמה ובענינים האלהיים והפילוסופי' המדינית ותשמור לך התבונה שלא תשעה בה לא מצד המחשבה כמו שזכר ולא מצד דברים אחרים כמו שזכר אחר זה או ירצה באמרו תבונה תנצרכה והתבונה שתגיע לך באופן הקודם אחרי השגתך החכמה תשמור אותך מהשבוש באלו הענינים הגדולים כמו דבר ההשגחה האלהית ומה שידמה לזה ממה שאפשר לטעות בו בזאת המלאכה אשר יהיה הטעות בה סבה להרחיק האדם משלימותו האחרון:

פסוק יב

להצילך מדרך רע. הנה התבונה ההיא תשמור אותך להצילך מדרך רע בזה הלמוד הפילוסופי והוא הטעות אשר יקרה מצד הדמיון מדרך איש מדבר תהפוכות וכזבים בשם יתברך ומדרך העוזבים ארחות יושר בדעות ללכת בדרכי חשך וזה קרה להם מפני הקדמה מה קדמוה והיא תביאם להכחיש המוחש כמו שקרה למי שבטל ההויה מהדברים מפני הקדמה אחת טעה והביאו זה לקיים שאין בכאן פועל אבל המתחדש מתחדש מהקרי והלכו בדרכים חשוכים ובטלו הדברים הנגלים האמת והיושר:

פסוק יד

השמחים וגו' בתהפוכות רע. בתהפוכות איש רע, ונלוזים הם כמו עקשים:

השמחים לעשות רע. הנה האנשים השמחים לעשות רע ולהמשך אחר תאותם הבהמית יגילו בתהפוכות איש רע ובסביו בפילוסופיא האלהית והמשל כי מי שהקים שאין שם אלוה או שאין שם גמול ועונש יכין הדרך לחטאים לחטא לחשבם שלא יקרה עונש על זה וכן יגילו בתהפוכות הרע המטעה ובכזביו:

פסוק טו

אשר ארחותיהם. האנשים אשר דרכיהם מעוותים בדעות גם תשמור אותך להצילך מאשה זרה והיא הנפש המתאוה כי היא זרה ונכריה לאדם ר"ל שאינ' לו במה שהוא שם אדם אשר החליקה אמריה למשוך האדם אל המרד והחטא מצד הערבות אשר יראה הכח המדמה שיש בפועל ההוא המגונה:

פסוק יז

העוזבת. והנה זאת האשה הזרה עוזבת מי שהוא אדוניה מנעוריה והוא השכל האנושי כי הוא הושם באדם למשול באלו הכחות העובדי' אותו ושוכחת ברית אלהיה כי אין לה חפץ בברית השם ית' להשיג החיי' הנצחיים כי שפלה במציאותה ובמדרגת' לעלות בזאת המעלה:

העוזבת אלוף נעוריה. ר"ל מי שהוא אלוף נעוריה ואמר זה על צד המשל כאשה עם בעלה כי הוא רחוק שתעזוב האשה בעל נעוריה:

פסוק יח

כי שחה. השפילה:

כי שחה. הנה ביתה ומשכנה הוא אל המות וההפסד ודרכי' יביאו אל המתים:

פסוק יט

כל באיה. כי אין לה בעצמה השארות אחד מהבאי' אליה להמשך לפתיותה לא ישוב מהחטאים ההם כי תמיד תתחזק עליו ותמשול בו ותסיתהו לחטא ולא ישיגו ארחות חיים כי ההמשך אל התאוו' ימנע האדם מהשתדל במושכלות אשר הדריכ' להשגתם היא דרך החיים ובזה האופן תהיה התאוה סבה לטעות בעניני התבונה כי היא תמשיך האדם לקיים הדעת אשר לא ינעול הדלת בפניה מהתנהג לפי התאוה והמשל כי האיש רב התאוה יבחר לקיים שאין יתבר' יודע דבר באלו הענינים השפלים שאינו משגיח בהם ושאין שם גמול ועונש ממה שידמה לזה ממה שלא ימנע האדם מרדוף אחר התאוות והנה כמו שזכרנו החכמה והתבונה יצילוך מהאשה שזכרנו:

פסוק כ

למען תלך בדרך טובים. ותשמור דרכי צדיקים שהם נזהרים מהמשך אחרי האשה הזרה והנה התועלת שיגיע לך מזה הוא הקיום והתמדת המציאות גם בזה העולם הגופיי וזה כי ישרים וגו' האנשים הישרים יתמידו לשכון בארץ לא תבואם יד רשעים להנידם והתמימים יותרו בה:

פסוק כב

ורשעים. ואמנם הרשעים יכרתו מארץ ובוגדים יהיו נעקרים ממנה והיה זה כן כי השגחת השם יתברך תדבק בטובים לשמרם מכל רע ותסור מהרעים, זה הוא ביאור אלו הדברים, ואולם התועלות המגיעות מהם הנה, הראשון הוא להודיע כי השם יתברך שם חכמתו נגלית ביצירת הדברים הנמצאות אצלנו באופן שתעיר האדם לחקור בה ותביאם להשתוקק אל השגתה תשוקה נפלאה וזאת התשוקה הטבעית אשר שם הש"י

באדם בזה האופן הוא הכלי להגיע אל שלימותו כמו שביארנו בספר שיר השירים ולזה אמר על צד המשל כי החכמה קורא לאנשים בקול גדול שיחקרו בה כי היא מבעת להם רוחה ומודעת אותם דבריה במה שיראו ממנה ודברים הנמצאים העלולות ממנה כי מהם נובעת החכמה האלהית אשר שמה אותם במה שהם עליו מהמציאות הב' הוא להודיע כי מצד השגת החכמה יהיה האדם נשמר מהרעות כי תדבק בו ההשגחה האלהית לשמרו מהם ולזה לא יהיה לו להתאונן בבא פחדו ואדו כי אם מעצמו שלא השתדל לחקור בחכמה האלהית עם עוצם קריאתה לו והבאתה תשוקה נפלאה לחקור בה כמו שקדם. הג' הוא להודיע כי הדרך בהשגת הבינה היא אחר השלימות בחכמה והיה זה כן לפי שבהשגת הבינה יש מן הסכנה מה שלא יעלם לפי שלא יבאו בה בהקדמות מופתיות באופן האמת המגיע בלמודיות ולא ג"כ במופת ראיה כמו הענין בחכמה הטבעית אבל בהקדמות מפורסמות וכבר ימצא בהם הרבה ביאור לדבר והפכו ובזה יקרה הטעות אם מפני הקדמות הלקוחות בתחלת המחשבה אם מפני טעות הדמיון אם מפני שגדל האדם בדעות מגונות בזה הענין או למדם מאנשים מוטעים ויטה אליהם מצד הלמוד או המנהג או מפני התאוה שתביאהו לבחור הדעת אשר הוא יותר נאות לה לרוות צמאה והנה כאשר יקדים האדם העיון בחכמה לפי מה שראוי באופן שיהיה שלם בה הנה יעזר בה להשמר מהטעות אשר מפאת הענינים הנזכרים עם שהש"י על צד ההשגחה ישמרהו מהטעות ויישירהו אל הסדרים והדרכים המביאים אותו אל השגות העמוקות אשר בחכמה ההיא והנה מפני הקושי המגיע בהשגת זאת החכמה יצטרך לו עוד שיבקשנה ככסף וכמטמונים שיחפרו עליהם פה ופה עד שימצאום לכן צריך בזאת החכמה שלא יקצר מלקיטת כל ההקדמות המפורסמות אשר אפשר שיהיה מהם עזר בהשגת הדרוש אשר ירצה לחקור עליו ובזה הדרך ג"כ ישיג האמת בפילוסופיא המדינית כמו שזכרנו בביאורנו אלו הדברים במה שקדם. אמרה החכמה בני אל תשכח תורתי והיא תורת משה וקראה אותה תורתי לפי שהיא מסודרת מחכמת השם יתברך וישמור לכך מצות תורה ללמד אותם ולעמוד אותם על כונתם ומה שיש מהחכמה בענינים:

פרק ג

פסוק ב

כי ארך. הם יוסיפו לך אורך ימים ושנות חיים ועל הקץ המובל לך לפי מערכת הכוכבים ובזה יוסיפו לך שלום וטוב על הטוב והשלום המסודר לך מהכוכבים לפי מה שנתן להם הש"י מהכח ביום הבראם כי ההשגחה האלהית תדבק באדם כשיתחכם בחכמת

התורה ומצד זה יסור ממנו הרע המוגבל לו מצד הכוכבים ויהיה נוסף טוב על הטוב המסודר לו מהם:

פסוק ג

חסד ואמת. מי שהוא אדון החסר והאמת אל יעזבך כי תמיד כדי שתבין עיניו להשגיח בך ולזה אני מצוה אותך שתקשור המצות על גרגרותיך לדבר בם תמיד כדי שתבין ענינם ויהיה מצוייר בלבך תמיד:

חסד ואמת. חסד הנושא והרצון בו אדון החסד והאמת:

פסוק ד

ומצא חן ושכל טוב. והנה אם תנהיג מעשיך לפי משפטי התורה תגיע למצוא חן בעיני אלהים ואדם כי הם כלולים משלימות המדות מה שימצא בו האדם חן בעיני האנשים ואם תעמוד כפי מה שאפשר על אופן החכמה שיש באלו המצות אז תמצא שכל טוב בעיני אלהים ואדם בכל מה שתחפוץ אותו:

פסוק ה

בטח אל ה' בכל לבך. שים מגמתך בהשגתך בשם יתברך ולא תשען על בינתך לחשוב כמה שתחפוץ לעשותו מחכמתך לומר כבר התבוננתי ועשיתי דברי בחכמה בדרך שאשיג המבוקש בלי ספק כי אז תסור ממך העזר שיהיה מגיע לך בזה מהש"י אם נשענת על בינתך כי רצון הש"י שיכירו האנשים המושגחים ממנו מה שישפע להם מהטוב מצד השגחתו ומי שהוא נשען על בינתו יחשוב שלא יצטרך לו בזה עזר אלהי, בכל דרכיך ומעשיך השתדל לדעת השם יתברך והמשל שכאשר תאכל תדע במאכל הש"י בהתבוננך עוצם חכמתו בבריאת זה המזון ובשומו בחי כח להשיב אותו אל עצם הנזון וכשתשגל תתבונן במה ששם השם ית' מהכח הנפלא בזרע לצייר כמו זאת היצירה הנפלאה ובזה תדבק תמיד בשם יתברך גם בעשותך הפעולות הגופיות וזה יהיה סבה שיישר הש"י אורחותיך מצד השגחתו הדבקה בך:

פסוק ז

אל תהי חכם בעיניך. ותתרשל מפני זה מלחקור עוד בעניני החכמה כי זה ימנע ממך הרבה מהשלימות אשר אפשר לך לקנותו אך תמיד חשוב היותך חסר בחכמה ותהיה מפני זה חוקר בה תמיד ותוסיף על שלימותך שלימות ירא את ה' תמיד מעבור על מצותיו וסור מרע במדות ובעיון ג"כ מצד היותך ירא את ה' זה ימנע מלהשתבש בהשגה בחכמה וזה שאם תשים השורש והעקר שהשם יתברך הוא נמצא באופן שתישיר אל זה התורה

ושהוא משגיח באישי האדם לפקוד אותם כל מעשיהם כמו שהתבאר זה בתורה הנה אז יסור ממך הטעות בהרבה מהפנות הגדולות בחכמה האלהית:

פסוק ח

רפאות תהי לשרך. הנה התורה היא מרפא לך מחולי המדות והדעות בעת שהתחלת לדרוך אל השלימות ותתחיל לקחת מזון ההשגות העיוניו' והמשל בזה אל מה שיקח הולד מהמזון בעת היותו במעי אמו שיקחה דרך הטבור גם אחרי השלמך בחכמה היא שקוי לעצמותי' למלא אותם מוח ואמר זה שלא תחשוב שאחרי השלמך בחכמה לא תצטרך אל התורה אחר שפרי התורה היא להעמיד האדם על השלימות מההשגות העיוניות כי באמת תמיד תצטרך לחקור בה וללכת במצותיו כי היא מוסיפה לך שלימות תמיד ועזיבתך אותה תהיה סבה להסיר ממך השלימות ולהפקדו כמו שהעצמות יצטרכו תמיד אל המוח אשר בתוכם להזין ממנו ואע"פ שכבר נשלמה הויתם באופן מה ובסורו מהם יפקד מהם מזונם ויפסדו ואפשר שאמר לזאת הסבה ג"כ אל תהי חכם בעיניך ירא את ה' וסור מרע ר"ל שלא תחשוב כבר השגתי החכמה ואיני צריך עוד אל התורה שהיא מישרת אליה כי בודאי אתה צריך אליה תמיד ולזה ראוי שתירא את ה' לשמור מצותיו ובזה תסור מרע תמיד בדעות:

רפאות תהי לשרך. הוא הטבור:

פסוק ט

כבד את ה' מהונך. כמו שצותה אותך התורה מראשית כל תבואת זרעך ופירותיך לתת המתנות הראויות לכהנים וללוים כי בזה תועלת נפלא להישי' אל שכל הטובות הם שופעו' מהש"י ועוד בזה תועלת להישיר ישראל להשגת החכמה והשלימות כי זה יהיה סבה לשלימות זה השבט בעיון ובחכמת התורה והם ילמדו זה את העם כאמרו יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ואמר כי שפתי כהן ישמרו דעת והנה אם תעשה זה יתן הש"י שכרך שיתברכו פירותיך עד שימלא אוצרותיך בר וגו':

פסוק י

וימלאו. עד שכבר ימלאו אוצריך בר וביקביך יהיה רבוי מהתירוש כמו שאמר בספר דברי הימים מהחל התרומה לבוא בית ה' אכול ושבוע והותר עד לרב כי ה' ברך את עמו והנה העיר בזה עוד לדבר אחר נמשך לכוונה הקודמת וזהו משלימות זה המאמר והרצון בזה היא מסלול ודרך לעמוד על החכמה אשר ביצירתם וזה כי אם יונח שאין שם פועל כמו שאמרו הפיקורוס וסיעתו הנה תסור החכמה מהדברים ולא יתכן לחקור דרך משל למה היה העין בזאת התמונה ובאלו המינים מהלחויות וכן הענין בדבר דבר כי לא תתכן

זאת החקירה אחר שהם יניחו שזה הענין היה במקרה אך כשנוד' שיש בכאן פועל הוא השם יתברך הנה זה יכין לנו הדרך להשגת החכמה אשר ביציר' הדברים הנמצאים אשר לפי השיעור שנשיג ממנה יהיה דבקותינו בשם יתברך אשר מושכל כל אלו הדברי' הוא אצלו ומהמושכל אשר אצלו שפע מציאותם והנה כשתפליג לחקור באלו הסבות היותר שלימות אם תהיה כוונתך תמיד לתת בו כבוד לה' ותשתדל מפני זה למצוא הסבות היותר שלימות שיראה בהם כבוד לשם יתברך הנה זה יהיה סבה למלאות אוצרות שכלך מקנין החכמה האמתית כי בזה תתישר לעמוד לפי מה שאפשר על עומק החכמה האלהית ששמה זכר דבר מאלו הדברים על מה שהם עליו הנה כשיקרה שיגיעו לך קצת רעות גופיות הנה זהו בהכרח על צד המוסר אחרי היותך מתהלך בחכמה ובתורה וזהו להסירך מקצת דעות מגונות התחלת להתישר אליהם או מפני עברך על קצת מצות התורה כי השם ית' ישגיח באוהביו להצילם מהרעות הגופיות לפי מה שביארנו בד' מספר מלחמות ה':

פסוק יא

מוסר ה' בני אל תמאס. אל תמאס מוסר ה' כשיקרו לך קצת רעות גופיות ממנו באופן שזכרנו כי זה יהי' סבה למנוע ממך התועלת אשר בעבורו היה זה התוכחות ואל תמאס בתוכחתו כי הש"י יוכיח את אשר יאהב וגו':

פסוק יב

כי את אשר יאהב. כי השם ית' יוכיח את אשר יאהב וירצה להתנהג עמו כאב את הבן שייסר אותו לטוב לו וכאשר תעשה כן יגיע לך מן התועלת מה שתפשפש במעשיך ובדעותיך עד שיתברר לך מה שנתישרת לחטא בו נאמרו ויגל אזנם למוס' ויאמר כי ישובון מאון:

פסוק יג

אשרי אדם מצא חכמה. כמה מאושר האדם שימצא חכמות השם יתברך דברים לפי מה שאפשר לו ואדם שיוציא מלבו תבונה בדרכים הנזכרים במה שקדם:

יפיק. יוציא:

פסוק יד

כי טוב סחרה. כי ההשתדלות לבקש אותה הוא טוב לאין שיעור מהשתדלות לבקשת הכסף אשר בו תועלת מה להעמדת חיי הגוף ופריה יקר מזהב:

כי טוב סחרה מסחר כסף. הנה הסוחר הוא המסבב בארצות לבקש דבר הסחור' שירצה לקנות ולזה אמר כי טוב לסבב ולשוטט בעבור בקשת החכמה והתבונ' יותר מסבוב על בקשת הכסף:

פסוק טו

יקרה היא מפנינים וכל חפציך וגו'. הנה היא יקרה מכל המרגליות ובכלל הנה כל חפצי האדם לא ישוו בה והרצון בחפצי האדם הדברים האחרים אשר ישתוקק האדם כי כל אלו החפצים הם כאין נגדה ואפשר שישוב זה אל התורה והוא הנכון יותר וירצה כי מאושר מאד מי שימצא החכמה הנרמזת בתורה ואדם שיוציא ממנה התבונה הנרמזת בה כי הכל נרמז בתורה כמו שביארנו בביאורינו לדברי התורה:

פסוק טז

ארך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. הנה בימין התורה יהיה אורך ימים ר"ל השגת החיים הנצחיים כי זהו פריה ולזה ייחס זה אל ימינה וזה יהיה במה שישיג בה מן החכמה והתבונה והנה על הכוונה השנית ישיג בה עושר וכבוד כי מצד ההשגחה האלהית שתדבק באדם בעבורה ימשכו לו ג"כ טובות גופיות כמו שנתבאר בתורה וביארנוהו עוד במאמר הד' מספר מלחמות ה':

פסוק יז

דרכיה דרכי נועם. הנה דרכי התורה הם דרכים שינעמו וימתקו מאד לאדם כי לא העמיסה על האדם שום מעמס יקשה לו אבל כל מה שבה מן המצות והאזהרות הם דברים ערבים ורצויים בעצמותם לא כנימוסי הגוים שהיו מעמיסים בהם דברים קשים גם את בניהם ואת בנותיהם ישרפו באש לאלהיהם וכל נתיבות התורה הם שלום לגוף לנפש כמו שהתבאר מדברינו בדברי התורה כי כלם ישירו אל בריאות הגוף ובריאות הנפש הנה התורה היא עץ חיים לאשר הם מחזיקים בה לשמור ולעשות ולחקור בעניניה וכאופן החכמה אשר יישירו אליה וסומכי התורה שמחזיקים אותה לעמוד על הסבות בדבריה הוא מאושר כי מזה הצד יתיישר לעמוד על כוונותיה לא שיקל בעניניה ויעבור בהם כעברו על ספרי קורות הימים אשר יגידו איש לאיש אך יחקור על כל פנים לתמוך אותה כדי שיעמוד על כוונותיה כאילו תאמר שיעמיק לעמוד על דבר דבר ממנה למה היה בתאר כך ולמה נסמך זה המאמר לזה המאמר כי בזה האופן ימצא בה ויפיק ממנה תבונה לפי ששבח החכמה והתבונה והדעת באר עתה אי זה דבר מהם ומפני מה ראוי לשבחם ואמר ה' בחכמה וגו' :

פסוק יט

ה' **בחכמה יסד ארץ**. ואמר כי בחכמה יסד הש"י הארץ וזה היסוד הוא מה שהשריש ושם בטבע הנמצאות הטבעיות אשר המציא בארץ והנה בחכמה הש"י שמע מציאותם ביום הבראם ונתיסד ענינ' ומה שיושג לאדם מפני החקירה בהם יקרא חכמה כי כל מה שבהם שמתחדש מסבות עצמיות ומתיחסות כאלו תאמר שהחם יחמם ושהאדם יולידו האדם ובתבונ' יכונן שמים על מה שהם עליו מהמרחק ממנו ומגודל הכוכבים אשר יניעום ומחלוף תמונות הגלגלי' אשר יניעו הכוכב וחילופי התנועות באורך וברוחב עד שיתחדשו מזה חלופים רבים כתנועת הכוכב הנראית לנו ויתחדשו מפני זה ממנו פעולות מתחלפות בזה העולם השפל כמו שביארנו בחמישי מספר מלחמות ה' והנה יקרא זה הענין תבונה לפי שמה שיתחדש בהם איננו מתחדש בדמיון מה שהתחדש מן הסבות העצמיות או המתיחסות כי הם יחממו ואין בהם חום ויקררו ואין בהם קור וכן הענין בשאר מה שישפע מהם ואולם מה שהמציא השם ית' מהבקע התהומות ושירעפו השחקים על אשר לו מבוא גדול בקיום זה העולם השפל כי זה מה שאי אפשר עמידת הצמחים והב"ח מזולתו וכי ג"כ יהיה השווי נשמר ביסוד המים עם שאר היסודות המקבילים לו הנה היה חדוש זה הענין בדעות השם ית' וההשגה בו היא קרובה אל המושכלות הראשונות וזה כי האיד הלח כשיתהוה כבטן הארץ וימנעהו מונע מעלות ויצטרך לרדת יתעבה מפני זה וישוב מים או כשיעלה ויפגוש המקום הקר הנה הקרירות יעבה אותו ויתהוה ממנו מים הנה מה שזה דרכו יקרא דעת ואחרי שהענין הוא כן ר"ל שאלו הדברים נשפעו מחכמת השם יתברך בינתו ודעתו בזה האופן הנה האדם בעמדו על מה שאפשר לו להשיג מאלו הדברים ידבק בחכמת השם ובינתו ודעתו לפי מה שאפשר:

פסוק כ

בדעתו תהומות נבקעו. כי בעבור דעת האדם החכמה והתבונה הזאת נבקעו תהומות מלמטה נובעות מהם אלו הידיעות ומלמעלה ג"כ ירעפו טל ישפעו בו אלו הידיעות והנה רמז במה שישפע מלמטה יהיו נובעות אלו הידיעות אל הדברים הטבעיים המוחשים אלינו אשר יעירו אותנו על החכמה והתבונה הזאת ובמה שישפע לנו מלמעלה רמז אל השפע שישפע לנו מהש"י להשיג אל הידיעות באמצעות השכל הפועל והמשיל השפע ההוא לטל לא לגשם כי הטל מתפשט בכל האויר אינו יורד טפין טפין כמו המטר וכן השפע הזה מגיע בכל המקומות שיהיו נאותים לקבלו יחד לא במקום זולת מקום:

פסוק כא
בני אל ילוזו. אל יסורו מעיניך החכמה והתבונה אך שמרם תמיד שמור הנימוס המושכל שהגיע לך בזה ושמור ג"כ המחשבה שהביאה אותך להשגתו כדי שתדע תמיד האמת בדרכיו ויהיו החכמה והתבונה חיים לנפשך כי הם בעצמם הם השכל הנקנה הנשאר מהאדם אחר המות כמו שביארנו בראשון מסמ"י ובהם תמצא חן בדבריך עם האנשים הנה בסבתם תדבק בך ההשגחה האלהית עד שלא תכשל בלכתך בדרך:

פסוק כד
אם תשכב. גם בהיותך בדרך לא תפחד שם מחיה רעה ומן הלסטים אך תשכב ותערב לך שנתך:

פסוק כה
אל תירא מפחד. הרעות הגדולות המשחיתו' פתאם ולא משואת רשעים כי תבא:

פסוק כו
כי ה' יהיה. במה שתבטח בו ותקוה ממנו וישגיח בך מהלכד באלו הרעות ואחר זה הזהיר עוד ואמר אל תמנע טוב מבעליו ממי שהוא ראוי לו בהיות כח בידך לעשות זה הטוב וזאת אזהרה כוללת בעיון ובדברים המדיניים אם בעיון הזהירו שלא למנוע למודו מהבא ללמ' הראוי לכך לפי מה שיש מן הספק בידו וכאשר יבא לבקש ממך הטוב הזה לא תענה אותו על זה בשתאמר לו לך ושוב ומחר אתן ויש אתך אך תן לו זה תכף אחר שיש אתך והוא ראוי לזה:
בכסלך. בתקותך:

פסוק כט
אל תחרוש. אל תחשוב ותשתדל להביא על רעך רעה והוא יושב לבטח אתך כי זה מגונה מאד:

פסוק ל
אל תריב עם אדם חנם. אם לא גמלך רעה כי זה מגונה מאד להתרעם על האדם ולהריב עמו בזולת סבה:

פסוק לא
אל תקנא באיש חמס. להתאוות ולחמוד ולעשות כמוהו לחמוס האנשים ולא תבחר בשום דרך מדרכיו כי זה יביאך לחטוא במה שהוא חוטא והמשל כי איש החמס ישלח מנחה גדולה למלך או לשר ויכבדוהו ואם ירצה האדם לעשות כן לא ימצא לו ויצטרך לו לעשוק ולחמוס האנשי' וכן הענין בשאר דרכיו אשר הם לו מפני היותו איש חמס כי

מתועב אל השם יתברך האיש העקש רוצה לומר הבלתי ישר וההפך בישרים כי הוא דבק בהם:

פסוק לב

נלוז. הוא הטועה מהדרך הראויה:

פסוק לג

מארת. קללת השם תמצא בבית רשע והוא יברך נוה צדיקים והנה אמר רשע בלשון יחיד לפי שהקללה לא יחייב שתמשך לכל הרשעים ולזה פעמים רבות רשע וטוב לו ברכת הש"י היה בבית כל הצדיקים הראוים לה והם אשר תדבק בהם ההשגחה האלהית כמו שביארנו הסבה בכל זה בד' מספר מ"י:

פסוק לד

אם ללצים. הנה ללצים המתלוצצים ומלעיגים על האנשים הש"י יסבב שאחרים ילעיגו עליהם בבוא אידם ואולם לענוים המכבדים לאנשים שפלים עצמם יתן הש"י חן להם בעיני האנשים:

פסוק לה

כבוד חכמים ינחלו. כי יכבדום האנשים וכל אחד מהכסילים מגביה קלון לו או אמר על צד ההפלגה כי עוצם הקלון שינחלו מפני סכלותם הוא מפריש ומסיר אותם מהמקום ההוא שהם נכרים בו:

כבוד. מרים קלון, הקלון מסיר אותם או ירצה בו שכל אחד מהכסילים מרים ומגביה הקלון עליו מצד סכלותו:

פרק ד

פסוק א

שמעו בנים מוסר. השם יתברך שהוא אביכם והנה זה המוסר הוא תורתו שנתן לישראל והקשיבו ושמעו אותה כדי שתדעו בינה כי הוא יישיר אתכם אל הבינה כמו שזכרנו ר"ל כי התורה תישיר בהרבה מדבריה לידיעת הבינה כמו שביארנו בביאורנו לדברי התורה:

פסוק ב

כי לקח טוב. כי כבר נתתי לכם קנין טוב אל תעזובו את התורה שנתתי לכם הנה אלה דברי הש"י ר"ל שאמרם בלשון כאילו הש"י ידבר:

פסוק ג

ואח"כ אמר שלמה, כי בן הייתי לאבי. הנה הייתי בן לאבי ורמז בזה לעם ישראל שהוא בן לש"י היותו נער ורך כשאמר לו הש"י אלו הדברים והייתי אז יחיד לפני אמי כי אומה אחרת לא קבלה התורה זולתי וזה היה בעת קטנותי בצאתי ממצרים כי במעט זמן העתיקני הש"י לאמונתו ולזאת הסבה אמר ג"כ לפי הנמשל הנביא זכרתי לך חסד נעוריך ואמר לפני אמי לפי המשל והוא ג"כ לפי הנמשל רמז אל השכל הפועל אשר באמצעותו השפיע הש"י התורה לישראל ובאמצעותו הגיעה הנבואה:

פסוק ד

ויורני. אז הש"י ואמר לי לבך יתמוך דברי ויסמוך אותם בחקרו כראוי על כוונת מצות התורה כי בזה יגלה מה שיש מהשלימות והחכמה הנפלאה בדברי התורה, שמור בלבך דברי מצותי ותשיג בזה החיים האמתיים אשר אין עמה מות:

פסוק ה

קנה חכמה. בהם תקנה החכמה ותקנה בינה:

אל תשכח. דבר מדברי ואל תטה כלל מאמרי פי כי בזה האופן עם רוב השקידה והחקירה יגלו לך הרבה מכוונות התורה:

פסוק ו

אל תעזבה. אל תעזוב התורה ואם תהיה נזהר מזה היא תשמרך מכל רע מצד מה שימשך לך בסבתם מההשגחה האלהית אהוב את התורה והיא תנצרכה וזה שאהבתך אותה יסבב שתבקש סבות ראויות לדבר דבר מדבריה ובזה האופן תעמוד על קצת כוונותיה:

פסוק ז

ראשית. בראשית החכמה שתקנה מהתורה תקנה חכמה וזה יגיע לך ממנה בזולת עמל רב אך בקנין הבינה תצטרך להעזר בה בכל קנינך שתקנה ממנה וכלם יישירוך אל העמידה עליה והנה אמר זה כי קנין החכמה מגיע מדברים עצמיים לה והם ראשית החכמה ולא כן ענין הבינה כמו שזכרנו:

פסוק ח

סלסלה. דרוך וסלול תמיד במסלול התורה והיא תתן לך כבוד כי תדבק בה ותתן לראשך כתר יחובר בו לך חן ותתן לך עטרת תפארת והנה אמר זה כי מצד השקידה בתורה ובכוונותיה יגיע לאדם הרוממות והכבוד ואם אין זה המכוון בה אך הטוב המכוון בה הוא החיים הנצחיים וכבר זכרו ראשונה באמרו שמור מצותי וחיה אמר כאילו ידבר הש"י:

פסוק י
שמע בני וקח אמרי. והם ספורי התורה:
וירבו לך שנות חיים. כי הם מישרים מאד לשלימות המדות ולשלימות המושכלות כמו שביארנו שם או ידבר בזה שלמה וצוה לקחת אמריו שיצוה עליהם:

פסוק יא
בדרך חכמה הוריתיך. ללכת בדרך חכמה ובדרכי יושר והוא מה שהזהרתיך ללכת בדרכי התורה ולחקור בה מחקר הראוי ואם תעשה כן תהיה נעזר בשם יתברך באופן שיכונו מחשבותיך וישלימו חפציך במה שתרצה לעשותו:

פסוק יב
בלכתך לא יצר צעדך. הנה בלכתך לעשות דבר מה לא יצר צעדך מלפסוע ולהשלים הדרך וגם אם תרוץ בדרכך לא תכשל באבן נגף וצור מכשול:

פסוק יג
החזק במוסר. התורה אל תרף ממנו נצור התורה בלבך כי היא בעצמה היא חייך הנצחיים במה שנכלל בכוונותי' מהחכמה והבינה בארח רשעים אל תבא. אל תבא ואל תהלך בדרך אנשים רעים:

פסוק טו
פרעהו אל תעבר בו. אם תוכל בטל והשבית הדרך ההוא רוצה לומר שתפרע דרך הרשעים בדרך שלא ישלמו הרע אל תעבור להסכים עמם ואם לא תוכל לבטלו נטה מעליו ועבור ויצא מהרשעים רשע וידך לא תהיה עמם וזה כי הרשעים הם חפצים לעשות רע כל כך עד שכאשר התהלכו בדרך ובמנהג אחד לא יוסיפו שנית להתהלך בו אם לא היה בדרך ההוא רעה והשחתה:

פסוק טז
כי לא ישנו אם לא ירעו. גם לא יוכלו לישן בלילה אם לא עשו רע להכשיל האנשים:

פסוק יז
כי לחמו לחם רשע. מאכלם ומשתיהם יהיו כלם רשע וחמס כי הרשע נותן שנת לעיניהם לרוב שמחתם בו גם לא יצטרכו למזון אחר מרוב התענוג בו:

פסוק יח
וארח צדיקים. הנה זה דרך הצדיקים הוא כאור נוגה השחר שהולך אורו ומתחזק עד נכון היום והוא עד חצי היום כי אז האור והיום בשלימותו ובתקפו:

פסוק יט
דרך רשעים כאפלה. ואולם דרך הרשעים כאפילה שלא יראו בו ולא יוכלו להתיישר אל התכלית שכוונו אליו ולזה יכשלו במרוצתם ולא ידעו במה יכשלו כי אינם רואים אור כלל ואמנם אמר זה כי דרך צדיקים בלכתם לעשות דבר מה יהיה בו האור להצילם מהמכשולות והמונעים ולהישירם ללכת אל התכלית שכוונו אליו כי הם נעזרים בכל זה בשם יתברך ואמנם דרך הרשעים שיכוונו בו עשיית הרשע הוא בהפך זה כי השם יתברך מפר מחשבותיהם פעמים רבות ולא יעשו הרע אשר יזמו לעשותו כמו שזכרנו בספר איוב:

פסוק כ
בני לדברי הקשיבה לאמרי הט אזנך, אל יליזו מעיניך. אל יסורו מעיניך שמרם תמיד בתוך לבך:

פסוק כב
כי חיים הם למוצאיהם. כי אלו הדברים אשר אני אומר לך הם בעצמם חיים למי שימצאם ויעמוד על כוונתם והם עם זה מרפא לכל בשרו להסי' ממנו חולי המדות הפחותות והנה אמ' זה כי זה הספר בכללו מישיר לשלימות המושכלות ולשלימות המדות:

פסוק כג
מכל משמר נצור לבך. והוא השכל ר"ל שמרהו שלא יהיה נאסר במאסר הנפש המתאוה באופן שתמנעהו מעשות פעולתו המיוחדת לו גם שומרהו שלא יהיה נאסר במאסר שאר הכחות המשיגות במה שימנעהו פעולתו:
כי ממנו. מהשכל תוצאות חיים ואט לא יבלבלו הכחות האחרים פעולתו הנה תשיג ארחו' חיים ממנו ובעבור שלא יהיה שכלך נאסר בשום מאסר ימנעהו מן ההשגחה הסר ממך הדברים הכוזבים בדעות אשר יאסרו שכלך במאסרם והמשל כי הדעות הכוזבות כשיקבלם האדם בענין ההתחלפות ישימו שכלו נאסר במה שאחר ההתחלפות ההן שלא יוכל לחקור בהן מחקר ראוי כי הטעות אשר בשרש וההתחלה יאסור אותו ויצר צעדו ממצוא האמת עיניך לנוכח יביטו. עיניך יביטו אל היושר והאמת ולא יעקך מעיק:

פסוק כה
ועפעפיך יישירו נגדך. להשים אזנך בעצם הדבר המבוקש העיון בו:

פסוק כו
פלס מעגל רגלך. ישר מעגל רגלך לקחת הסדרים והדרכים המוליכים אל הדרוש אשר תחקור בו וזה יהיה סבה שיכונו כל דרכיך בעיון:

פסוק כז
אל תט ימין ושמאל. אל תט בדרכיך מן האמת כלל לצד מהצדדים הסר רגליך מדעת נפסד אשר יקר' מפני טעות הכח הדמיוני או מפני זולתו מהסבו':

פרק ה

פסוק א
בני לחכמתי הקשיבה לתבונתי הט אזנך. בני הקשיבה לחכמתי והט אזנך לתבונתי:

פסוק ב
לשמור מזמות. לשמור המחשבות הישירוך למצא התבונה והדעת שהישיר למצוא החכמה ינצורו שפתיך כדי שיהיה עמך תמיד האמת באלו הדברים בסבותיו ובדרכיו ואמנם צויתיך על זה כי נופת תטופנה שפתי האשה הזרה והיא הכח הדמיוני:

פסוק ג
תטופנה. דבר ידמה שהוא מתוק כנפת וחכה אשר בו תטעם הדברים ידמה היותו ערב מאד וחלק יותר משמן:

פסוק ד
ואחריתה מרה כלענה. ואחריתה תמצא מרה כמו הלענה וחדה וחותכת כמו חרב בעל פיות שחותך ומשחית מכל צדדיו:

פסוק ה
רגליה. יורדות אל מות והשחתה וצעדיה הם תומכים ומחזיקים המות ר"ל שהם עוזרים להביא המות באופן נפלא ובזה הם כאילו סומכים ידי המות ומחזיקים אותה על החיים:

פסוק ו
אורח חיים פן תפלס. האם תחשוב שיהיה תקוה שתפלס ארח חיים ותישר אליו הנה באמת אין תקוה בזה כי מעגלותיה נעו וסרו מדרך החיים ולא תוכל לדעת אותן והנה אמר זה לפי שהמדמה אע"פ שהוא עוזר עזר מה אל השכל כמו שהתבאר במקומו הנה בציורו יטעה מאד בעמיקות החכמה והתבונה והטעות שיקר' ממנו בשרשים הגדולים וההתחלות יהיה סבה להרחיק האדם מאד משלימותו ולהתיר לו לעזוב החכמה ולהתענג בתאוות ולזאת הסבה יערבו מאד דבריו אל האדם כמו שזכר וזה מבואר במעט

עיון למעיין בזה הספר כי דברינו בו הם למי שנשלם בפלוסופיא וראה דברינו בספר מ"י ואפשר שירמוז באשה זרה אל הנפש המתאוה ויקשור הענין אל מ"ש לשמור מזמות ודעת וגו' שהוא יזהירהו לידבק תמיד בחכמה ובתבונה באופן שתערב בו כל כך עד שלא יפותה בשפתי זרה המפתה להמשך אל התאוות אשר יגיע מהם הרע שזכר והנה זה הביאור השני הוא הנכון יותר:

פסוק ח

הרחק מעליה דרכך. הרחק דרכך מעל האשה הזרה שקדם זכרה ואל תקרב אל פתח ביתה ר"ל שלא תמשך אל התאוות:

פסוק ט

פן תתן לאחרים הודך. פן תתן ההוד הנתון לך לקנות השלימות לאחרים ולא יהיה לך תועלת בו אבל יהיה בו השתמשות לעשות תחבולות להשיג התאוות:

ושנתיך. שהי' ראוי שתעמל בהם לקנות קנין השלימות אשר הוא חייך תתן אל זה הכח האכזרי שישחיתך באכזריות וישבעו הכחות הזרי' לאדם במה שהוא אדם בחך ועמלך ויגיעך יהיה בבית נכרי ר"ל שהכח השכלי הנתון לך לעמל בקנין השלימות האנושי ישבעו אלו הזרים מכחו ויגיעו כי כל כחו ויגיעו יהיה בעבודתם ובהמצאת התחבולות אל שישיגו מבוקשם:

פסוק יא

ונהמת. והנה בסוף ככלות בשרך בעת הזקנה אז תזעק ותתאונן:

פסוק יב

ואמרת איך שנאתי מוסר. התורה ומאס לבי תוכחת התורה:

פסוק יג

ולא שמעתי בקול מורי. להרחיק אלו התאוות ולא הטיתי אזני למלמדי:

פסוק יד

כמעט הייתי בכל רע בתוך. שלא הייתי בוש מהם לעוצם שנאתי מוסר או יהיה הרצון בזה כמעט שהייתי מפני זה בכל רע וצרה בתוך קהל ועדה שיתפרסם זה לכולם ויראו ברעתי, התרחק מאד מזאת האשה הזרה ולא תתן כח שכלך לה אך שתה מים מבורך והוא השכל אשר ממנו נובעים מים תמיד לא יחסרו בשתותך מהם ישפעו המושכלוח ושתה המים הנוזלים מתוך בארך וגם כן הוא שכל אשר ממנו, ואפשר שרמז באמרו שתה מים מבורך שהיא החפירה אשר בה מים בלתי נובעים אל הצורוח הדמיוניות והשגות החושים שמהם נלקחו ההקדמות הראשונות עם ההשגות כי אלו ההשגות

החושיו' אינם נובעות אך יחסרו בשילקחו קצתם אחר קצתם עד שאפשר שילקחו בולם ורמז כאמרו ונוזלים מתוך בארך אל השכל שיושפע ממנו המושכלות והם נובעות תמיד ולזה המשילו לבאר מים חיים ואחר שיגיע לך השלמות בעיון יפוצו מעינותיך חוצה להשפיע מהם לזולתך יפוצו מהם פלגי מהם ברחובות אשר ימצאו שם אנשים רבים ללמד אותם חכמתך ולהישירם אל השלמות כי עם שזה הענין בלכתך אחרי עצתי ראוי מצד עצמו להיטיב לזולתו הנה יתוסף שלמותך בו הנה אלו המעינות יהיו לך לבדך ואין לזריך אתך בהפך מה שהיה הענין בלכתך אחר עצת האשה הזרה כי אז חתן יגיעך לאחרים אך יגיעך ועמלך בחכמה ובשלמות האנושי יהיו לך לבדך תאכל פרים במה שתקנה מזה מהחיים הנצחיים והערבים בתכלית הערבוח כמו שבארנו בראשון מספר מ"י ואין זה סותר מ"ש יפוצו מעינוחיך חוצה כי בעמלו בזה יאכל פרים הוא לבדו והם יקחו חלקם בעמלם שעמלו במה שהשיגו ממנו מהחכמה והחבונה יהי. המקור שתדלה ממנו ברוך כי המים הנובעים ממנו חמיד לא יכזבו והם הנוזלים שחקח מתוך בארך והוא השכל הפועל ושמח וגו' אשר תמצא לך מהמוחשות בדרוש דרוש מה שתעזר בו לדעת ההקדמות הראשונות המובילות אל הדרוש ההוא:

פסוק יט

אילת אהבים. מרוב אהבים שתאהבך תרוץ למצוא חפצך כמרוצת האילת או חרצה בזה שהיא רצה כמרוצת האילת למצוא האהבים שדרשת השגתם בדרוש שתחקר בו והיא כמו יעלה לרוץ בקלות למצוא מה שינעם לך וישא חן בעיניך במה שתרצה לחקור בו מדדיה חמיד אלו ההשגות החושיות והצורות הדמיוניות המצטרכות לך בדרוש דרוש לקחת מהם המושכלות הראשונות באופן שהתבאר בספר הנפש ובארנוהו בראשון מספר מלחמות ה' תמיד התעסק באהבתה עד שמעוצם החעסקך בה תהיה שוגה בשאר העניינים לפי שלא תוכל להפרד מחשבתך ממנה:

פסוק כ

ולמה תשגה בני. בעבור אהבת האשה הזרה ר"ל הנפש המתאוה וחחבק חיק נכריה:

פסוק כא

כי נוכח. הנה דרכי איש הם נגד עיני ה' והוא שוקל כל דרכיו לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו:

וכל מעגלותיו מפלס . ר"ל וכל דרכיו שוקל:

פסוק כב

עוונותיו ילכדונו את הרשע. ברשתם ובחבלי חטאתו יתמך ויתחזק הלכד שילכד הרשע בו וזה מבואר בהרבה מהחטאים שהם בעצמם כלי להפלת הרשעים ברע:
ילכדנו את הרשע. הם שתי הודעות כמו ותראהו את הילד:

פסוק כג

הוא ימות באין מוסר. הנה הרשע ימות ועדין לא לקח מוסר וברוב אולתו יהיה שוגה בענינים אשר ירצה להרשיע בהם עד ששגייתו בהם תהיה סבת הפלתו וזה מבואר מאד, אמר עוד ממשל ע"ד האשה הזרה שזכר אשר השומע לה ערב בעבורה אל הש"י והוא יהיה נפרע ממנו ר"ל שהשכל האנושי הוא ערב בעבורה אל הש"י והוא נלכד בשחיתותיה:

פרק ו

פסוק א

בני. אם קרה שערבת לרעך בעבור איש זר תקעת לו כפך לפרוע החוב בעבורו:

פסוק ב

נוקשת. הנה באמרי פיך נוקשת ונלכדת כי אין לך הנאה בזה הענין תבואך להשתעבד בזה החוב אך אמרי פיך לבד הם אשר נוקשת ונלכדת בהם וכן הענין בשכל האנושי עם הנפש המתאוה כי הוא לא יתענג כלל בתענוגים הגופיים ההם והוא ערב בעבורה לפרוע החוב אל הש"י הנה כשיהי' הענין כן עשה זאת איפוא בני והנצל כי באת בכף רעך ונשתעבדת לו בזה החוב אין לך תקנה בזה אלא שתלך ותכנע לפניו ותתן לו הגאוה והרוממות בהשתדלך בחכמה ובתבונה כי אז תשיג לו שהוא בתכלית הרוממות והגאוה ואתה בתכלית השפלות ביחס אל רוממותו ובזה האופן תמלט מזה הערבות ר"ל בהפרדך מהמשך אחר התאוה ובהיותך נכנע מאד לפני הש"י והשכילך רוממותו והתנשאותו אל תתעצל בזה אך נהוג בו בזריזות:

פסוק ג

עשה זאת, התרפס. הכנע:
ורהב רעך. תן לו רוממות וגאוה עליך:

פסוק ד

אל תתן שינה לעיניך. אל תתעצל בזה אך נהוג בו בזריזות ואל תתן שינה לעיניך ולא תנומה לעפעפיך אך חקור תמיד בהשגת העיוניות ובזה תדבק בש"י ויסור הרע ממך:

פסוק ה

הנצל כצבי מיד. מיד המקום אשר נוקש בו והוא הפח או הרשת ומה שידמה להם:
הנצל כצבי מיד. הנצל ברוב מרוצה ובמהירות כמו שינצל הצבי מיד הבא ללקחו ברוב מרוצתו במהירות וכמו שינצל הצפור מיד המוקש אשר תקנוהו שיהי' נוקש במהירות עופפותו עד שיצא משם קודם יפול המוקש עליו:

פסוק ו

לך אל נמלה עצל. אתה האיש העצל מלהשתדל בקנין המושכלות בהיות לאל ידך לעשות לך אל נמלה שהיא בריה קטנה מהבעלי חיים הבלתי בעלי שכל ראה דרכיה וחכם ולמד חכמה מזה:

פסוק ז

אשר אין לה קצין. שיישירה אל מה שתעשהו כי אין לה קצין שוטר ומושל שישגיח בהנהגתה ובמוסרה וכבר תראה ממנה שהיא מכינה בקיץ לחמה בהביאה מהפירות בחוריה מה שימצא לה בכל השנה ושם היא אוגרח בקיץ מאכלה ותפלא מאד מדרכיה בזה הענין כי אחה תמצא שאם היחה חורה בכותל הנה היא תעלה בו ארחות עקלקלות באופן שלא תקשה כל כך העליה עם כובד המשא שתשא בפיה גם תמצא מרכיה שהיא אוכלת חודו של זרע אשר בו מה שמדרגתו מדרגת זרע הזכר כמו שנזכר בספר הצמחים בדרך שלא יצא מהגרגרים הטמון בארץ ובזה יהיה נשמר מהעיפוש גם תמצא מדרכיה שאם יבואו מים בחורי הנמלים יוציאו תכף הזרע משם ליבשו ואחר כן ישובו להצניעו לשמרו מהעיפוש:

פסוק ט

עד מתי. אתה העצל תשכב ותתרשל מקנין השלימות מתי תקום משנתך לעשות מעשיך האנושי' תן לעצמך מעט שינות ומעט תנומות להיות מתנמנם לא ישן ולא ער כמשפט האיש החרוץ הזריז כאשר תבואהו השינ' ותנמנ' מעט להסיר ממנו אונס השינה ומעט יחבק ידיו לשכב לתת מרגוע אל חושיו הלואים מצד טרדתם בהקיצו הנה כשתנהג זה המנהג יבא זה העוני לך ובא כמהלך ר"ל שמדי בואו ילך לו ויסור ומחסורך יבא לך כאיש בעל מגן וכלי מלחמה שכאשר יבא במקום מה לא יתעכב שם אבל ילך אל מלחמתו וזה כי מצד זריזותך בחכמה ישגיח הש"י ויתן לך מה שיצטרך לך או ירצה בזה כי מצד הזריזות יקל לו בעיניו לכנוס ולאסוף בו בעמלו מה שיסתפק בו והביאור הראשון הוא יותר נכון והנה הזהיר תחלה לבלתי היות בעל תאוה כי היא תמנע' השלימות ואחר זה הזהיר מהעצלה כי היא ג"כ תמנע השלימות ותהיה סבה אל שימות האדם בחוסר כל

ואחר זה הזהיר מדבור השקרים אשר יחשוב האדם שלא יחטא והם סבה לרעות גדולות עם שזה יסבב שיאחוז האיש הזה דעות כוזבות לאהבתו השקר ואמר:

פסוק יב

אדם בליעל. הנה אדם רשע הוא מי שהוא איש און אשר הולך עקשות פה ר"ל ידבר שקרים בפה:

פסוק יג

קורץ בעיניו. או ברמיזותיו אם בשיקרו בהם כמנהג הרומזים בעיניהם ומולל ברגליו לרמוז בהם ומורה באצבעו:

פסוק יד

תהפוכות בלבו. הנה בלב כזבים תמיד ובכזבים שיתמיד וימציא בלבו הוא חורש רע בכל עת ומשלח מדנים בין אחים ומחלוקות וריבות בין האנשים בשיספר כזבים מזה לזה ויתחדש מזה הפסד רב בקבוצים המדיניים על אלו הרעות שהוא עושה ישיב הש"י גמולו:

פסוק טז

שש הנה שנא ה'. והשביעי הוא מהם תועבת נפשו והם עיניה רמות מצד הגאוה ועזות המצח:

פסוק יז

לשון שקר. שהוא אוהב לדבר שקרים והידים שופכות דם נקי:

פסוק יח

לב חורש. אל האנשים מחשבות שקר ומרמה להרע להם והרגלים שימהרו לרוץ לעשות רעה ומי שידבר כזבים ויהיה עד שקר והנה זה יכלול לשון שקר ועדות שקר מי שמשלח מדנים בין אחים בספרו כזבים מזה לזה, והנה זכר האיברים על הסדר והתחיל מהאבר הגבוה ובשפל כלה, הנה זה הוא ביאור אלו הדברים שהגבלנו ביאורם פה, ואולם התועלות המגיעות מהם הנה י"ט, הא' הוא להודיע כי התורה ומצותיה מביאות האדם אל השגת החכמה והתבונה אם בפילוסופיא האלהית אם בפילוסופיא המדינית אם יעמיק האדם לחקור בה ובמצותיה מחקר ראוי וזה יהיה בשישמרו בלבבו תמיד ובה יגיע לו הבריאו' בגוף ובנפש בהתנהגו לפי מצותיה ויהיה אהוב לאנשים ואהוב לשם עד שתמיד יהיו עיניו בו לא יעזבוהו וישיג בזה החיים הערבים הנצחיים והטובות הגופיות עד שאין פחד אליו מהרעו':

הב' הוא להודיע שאין ראוי לאדם שיבטח בדברים אשר ירצה להשיגם בבינתו ובסבות אשר המציא להגיעו אליהם אך ישים מבטחו בש"י לבד ויעזר עם זה בסבות המביאות הדבר ההוא הג' הוא להודיע שראוי לאדם שיתן כבוד לש"י בחקירותו בחכמה ובתורה כי זה ממ' שיישירהו למצוא האמת בדברים לפי מה שאפשר לו והיה זה כן כי חכמת הש"י היא נפלאה מאד וכאשר ירצ' האדם למצוא באלו הדברים חכמ' נפלאה ולא יסתפק בסבות החלושות אז יתישר מאד למצוא דברי חפץ ועם זה למדנו מזה תועלת אחר והוא שמי שיכבד ה' מהונו וממבחר פירותיו ותבואתו יתן הש"י שכרו בשיתברכו קניניו. הד' הוא להודיע שכבר יקר' שיבואו לטובים רעות על צד המוסר וההשגח' ולזה ראוי לאדם שיקבלם מאהב' ואז יגיע לו מהם התועלת אשר בעבורו הביאם הש"י עליו. הה' הוא להודיע שכמו שנוציא החכמה מאלו הדברי' השפלי' בחקרנו בהם למה היו במה שהם עליו מהמציאות ונוציא התבונה מהגרמים השמימיים בחקרנו בהם לפי מה שראוי כן שפע מציאותם מחכמת הש"י ותבונתו ולזה נדבק בזה האופן בחכמת הש"י ותבונתו דבקות מה אשר החכמה והתבונה ההיא היא עצמותו ית' וכבר בארנו זה והתרנו הספיקות הנופלות בו בראשון ובה' מספ' מ"י ומזה האופן הותר הספק איך יתכן שיגיעו לנו הידיעות מההשגות החושיות ולא יפקדו בהפקדם כמו שביארנו בראשון ממלחמות ה'. הו' הוא להודיע שאין ראוי לאדם שימנע טוב מהראוי לו אם יש ספק בידו לעשותו כי זה מטוב התכונה ימשך שלא יאמר לרעהו לך ושוב ומחר אתן ויש אתך במה שישנו אתו לתת לו. הז' הוא מה שהזהיר מלריב עם אדם אשר לא גמלו רע כי בזה מהפסד הקבוץ המדיני מה שלא יעלם וזה שהמדות החשובות שיהיו לאנשים לשמרם מריב יועילו להם מאומ' עם בעל זאת התכונה הפחות' ויבא זה אל ההפסד במדות. הח' הוא להודיע שהחמס והרשע ראוי שירוחקו כי קללת הש"י תמצא בבית הרשע אמנם נוה צדיקים יברך. הט' הוא להודיע שהליצנות ראוי שירוחק וכן הענין בכסילות כי הקלון ימשך לעיניהם. הי' הוא להודיע כי החכמה תקנה עם ראשית החכמה כי כבר יבואו בחקירה בה בהקדמות מעצם החכמה ואולם הבינה תקנה עם כל הקנינים כי אין הקדמותיה עצמיות וצריך גם כן שיקדמו לקניניה כל הקנינים מההשגות האחרות כי בהם יתיישר לעמוד על אמתתה כמו שזכרנו. הי"א שאין ראוי לאדם ללכת בדרך רשעים ולהסכים עמהם בו אך יחוייב להשבית הפועל הרע ההוא ולבטלו אם יוכל בשום תחבולה ואם לא יוכל ראוי שיסלק עצמו ממנו. הי"ב הוא להודיע שהצדיקים נעזרים בש"י בדרכם שילכו בה בכל דרושיהם והם מתישרים בה תמיד אל התכלית יחפצו בו ואמנם הרשעים בהליכתם יכשלו ולא יראו במה כי דרכם היא כאפילה ולא יוכלו

להתיישר בה אל חפציהם. הי"ג הוא להודיע שראוי לאדם שישמור שכלו שלא יהיה אסור בדבר מהדברים ימנעהו מעשות לפי מה שראוי כי כבר יאבד זה הפרי הטוב שראוי להגיע ממנו והוא החיים הנצחיים והערבים ומפני זה ראוי שישמור מלקבל שרשים והתחלות כוזבות מנעוהו מלהשיג האמת במה שאחריהם כי הם יאסרו שכלו מלחקור בהם מחקר ראוי ולזאת הסבה ראוי שישנא לשון שקר וירחיקהו כי האנשים המורגלים בשקר לא יאהבו המוסר מאד ויסור מפני זה מהם כל פרי השכל ולזאת הסבה גם כן ראוי שירחיק התאוות הגופיות ועצלה כי בסבת כל אחד מהם יהיה השכל אסור מעשות פעולתו. הי"ד הוא להודיע לחוקר בדרוש שישים עיונו אל היושר ואמת ויתיישר אליו בתכלית מה שאפשר לו כי זה ממה שיישירהו למצא האמת בדברים. החמשה עשר הוא להודיע שמי שישיג החכמה והתבונה ראוי שישמרם בלבו תמיד עם הדברי' שהיו סבת התחדש הידיע' לו כאלו תאמר שישמור עם המושכלות השניות המושכלות הראשונות שהתבארו מהם וישמור עם התכונות המחשבות אשר היישירוהו אל השגתם. הי"ו הוא להודיע שראוי לאד' שירחיק התאוות הגשמיות כי הם יובילוהו אל המות ויביאו השכל אל שלא יעשה פעולתו אך יתן כחו בהמצאות התחבולו' להשגת התאוו' המגונו' האלו. הי"ז הוא להודיע שאשר חטא ונמשך אל הנפש המתאו' ועזב פועל השכל ר"ל דריכתו אל השלימות עד שהוא ראוי שיהיה השכל נספה בחטא אשר היתה ההנאה בו אל החומר כמו הענין בערב שנשתעבד בעבור אחר הנה ראוי לו שיכנע אל השם יתברך בתכלית מה שאפשר לבקש מחילה וכפרה על חטאיו וישתדל בזריזות רב להשכיל ולדעת אותו בדרך שיתן לו רוממות נפלא על שאר הנמצאות כמו שהוא האמת בזה ובזה ירפא לו מחולי הערבות הזה כמו שאם ערב אדם לרעהו בעבור זה ונשתעבד לרעהו בפרעון החוב בעד הזר הנה אין לו תקנה אלא שיכנע לרעהו שנשתעבד ויתן לרעהו רוממות וכבוד כי בזה אולי יחמול עליו ויקל ממשאו קצת או יעזבהו. הי"ח הוא להודיע שראוי לאדם להרחיק העצלה ורבוי השינה והשכיבה כמשפט העצל כ. זה ממה שימנעהו מהשג' שום שלימות גם די טרפו לא ישיג אבל ראוי לו שינהג בזריזות לקנות המעלה והטרף בעת אשר תמצא ידו וישלם לו זה הזריזות בהתרחקו מהשינה לפי מה שאפשר לו וזה ממה שיגיע אליו בזאת התחבולה והיא שכאשר יחזקהו אונס שינה יתנמנם מעט בזולת שכיבה כי בזה יסור בקלות וישתדל בכמו זאת התחבולה להרחיק השינה עד שכאשר יישן תהיה שנתו מעוטה וכאשר ילאו כחותיו מרוב היקיצה ישכב מעט ויחבק ידיו ר"ל שישבות מכל מלאכה ותנועה כי בזה יסור לאות כחותיו כאילו נתן שינה לעיניו וזה מבואר מאד מן החוש. הי"ט הוא להרחיק השקר ולזה אמר כי מי שהוא אוהב השקר

הוא רשע כי זה יביאהו לחטאים גדולים מהם בדעות כי אהבתו השקר תסבב שלא ידרוש האמת בדעות ומהם במדות כי מזה ימשך שיהיה תמיד שקר בפיו וישתדל אל שיביא האנשים להאמין מה שאינו ברמיזותיו ובקריצותיו במקומות שלא יוכל לדבר והמשל שאשר יאמר על אדם דבר שאינו הנה יקרה כשידבר מה שאיפשר שיובן ממנו באופן מה שאמר האחר עליו אז ירמוז לאנשים שיקחו עדות מזה על אמתות מה שאמר להם עליו ומזה ג"כ ימשך שיחשוב תמיד מחשבות איך יוכל למצוא דבר שקר שיחרוש בו רע לאיש מה וימשך ג"כ מזה שיעורר ריב בין אנשים בכזביו ובכלל הנה כמו שבאמת יתקיים היישוב כן יפסד בשקר ולהרחיק השקר ביאר שכבר יקרה ממנו עונש רב ונפלא והנה ביאר בו כי מסוג השקר מצאו מינים הם שנואים ומתועבים לש"י והם עינים רמות כי הוא דבר שקר שיתגאה האדם עם היותו בריה שפלה ונבזית מאד והנה הגאוה היא מידה מגונה מאד מסירה האדם מכל שלימות ולשון שקר ר"ל שיהיה דובר שקרים והיא ג"כ מדה מגונה ומונעת האדם ממצוא דברי חפץ חטמה ותבונה וידים שופכות דם נקי עושות ג"כ דבר שקר ועול להרוג איש על לא חמס בכפיו והנה עוצם גנות זאת המדה מבואר בנפשו ולב חורש מחשבות און היא ג"כ מדה מגונה מאד כי זה ממה שיביא לעשיית הרעות בדברי שקר אשר השתדל בהמצאתם עם שזה לא ישתמש במה שהוא כלי אל קנין השלימות בהשתדלו במה שהוא מגונה בתכלית הגנות ורגלים ממהרות לרוץ לרעה הוא ג"כ לדבר שקר כמו שפיכת דם נקי או גניבה וגזילה ומשלח מדנים בין אחים הוא ג"כ בדברי השקר שיספר מזה לזה גנות כל אלו המדות והתכונות הוא מבואר ונגלה:

פסוק כ

נצור בני מצות אביך. והוא הש"י שיצוה אותך לשמור תורתו ואל תעזוב התורה שנתן לך השם יתברך באמצעות השכל הפועל ואפשר שרמז במצוה כי הם מישירים אל החלק מהתורה אשר בו מצות ואזהרות ורמז בתורה אל ספורי התורה כי הם מישרים מאד אל השלימות כמו שביארנו בביאורנו לדברי התורה וקרא הספורים תורת אמך כי הם הגיעו בנבואה מהשכל הפועל אשר הוא בזה הזמן כמו שביארנו בביאורנו לספר שיר השירים עד שרוב הספורים הם סיפור תורות האבות אשר הם כמו אם ביחס אל השם יתברך והמשל כי כמו שהאם תתן החומר והאב יתן הצורה כמו שנתבאר בספר ב"ח:

פסוק כא

קשרם. על כלי הדבור לדבר בם תמיד כי בזה תתישר לעמוד על כונתם והחכמה הנפלאה אשר בהם:

פסוק כב

בהתהלכך. בדברים העיוניים:

תנחה אותך. התורה להשיג דברי חפץ וזה שכבר תשמור בשרשים אשר הושרשו בה מהטעות בהתחלות וזה ממה שינחה אותך אל האמת בדרוש דרוש:

בשכבך. באמצע הדרך אשר תדרוך בה למצוא הדרוש כי יחלשו כחותיך ותצטרך לשינה הנה התורה תשמור בעבורך מה שהתחלת להקדימו כדי להשיג הדרוש עד שלא תצטרך שנית להתחיל העיון בו מראשיתו וכאשר תיקץ משנתך הנה התורה תדבר לך הדברים שמצאת קודם שתשכב להישירך להשלים החקירה והנה אמר זה כי עם שהתורה מישרת האדם למצוא חחכמה והתבונה הנה שומר התורה מושגח מהש"י ולזה הוא נעזר בו בהשגותיו:

ואפשר שתהיה הכוונה בזה בשכבך מהחקירה כי לקשיה לא תמצאנה ותפסק מפני זה דריכתך בה הנה התורה תשמר בעבורך לשמרך מהטעות וזה כי לולי התורה אולי מפני הקושי שיגיע לך בהתרת קצת ספקות יפלו בדרוש ההוא כבר תסכים לדחות האמת ותגיע מזה להריסה רבה בהרבה מהדרושים אך מפני שהתורה השרישה האמת בזה הנה ישמרך זה מההודאה בסותרו ותמלט בזה מהטעות וכאשר הקיצות שנגלו לך הסתרים על הספקות אשר הספיקו דריכתך בזה העיון הנה התורה תדבר לך אותם הדברים או יהיה תשיחך יוצא לשלישי וירצה בו כי התורה תביאך לדבר אותם הדברים והכוונה בזה אחד איך שיפורש והסבה בזה כי מהתורה נתישרו לך אלו הדברים והנה זה הביאור האחרון הוא יותר נכון כי נר מצוה וזה כי המצוה היא נר להראות הדרך והדברים הנראים והתורה היא אור שהוא יותר חזק בזה הפועל לכן ייחס מה שישפע משלמת התורה אל מה שישפע מספורים ויחס האור אל הנר כמו שהתבאר מדברינו בפתיח' ביאורינו לדברי התורה והיא ג"כ דרך חיים ר"ל דרך השגת החיים הנצחיים והיא ג"כ דרך תוכחות מוסר והוא לקיחת המוסר במדות ותכונות וזה כי המצוה והתורה כל אחד מהם מיישר אל דרך החיים ואל תוכחות מוסר ואם היתה התורה בשני אלו יותר חזקה והיא דרך:

תשיחך.תדבר עמך:

פסוק כד

לשמרך מאשת רע. מהמשך לפתוי אשת איש לנאף עמה מצד העונש הנפלא אשר הטילה התורה במצות וגם בספוריה במה שזכרה מענין אבימלך ופרעה על דבר שרי

אשת אברם והנה קרא זאת האשה אשת רע להורות כי הש"י לא יתן כמו זאת האשה המנאפת לטובים וקראה נכריה לפי שאינה אשתו אבל היא אשת איש אחר:

פסוק כה

אל תחמוד. יופי האשה המנאפת בלבבך ואל תקחך בעפעפיה אשר צורת הבטתה בהם מושכת האדם לחשוק בה:

פסוק כו

כי בעד אשה זונה. כי בעבור אשה זונה יבא איש עד ככר לחם ר"ל שלא ישאר לו מהונו כי אם ככר לחם כי יאבד הונו בה כאמרו ורועה זונות יאבד הון והנה ראוי לאדם להשמר מאד מנפול במצודה כי כבר יש לה כח לצוד נפש יקרה מצד קלות התפתות האדם אל המשגל:

פסוק כז

היחתה. הנה רמז שאי אפשר שיהיה איש חותה אש בבגדיו ולא תשרפנה בגדיו:

פסוק כח

אם. או שילך על הגחלים לא תכוינה רגליו:

פסוק כט

כן הבא וגו' לא ינקה. שלא ישיגהו עונש נפלא ראה והתבונן איך הוא מגונה מאד ענין הניאוף:

פסוק ל

לא יבוזו. האנשים לגנב כי יגנוב וגו':

פסוק לא

ונמצא ישלם שבעתים. ואם נמצא לנפשו המזון בזולת הגנבה הנה יענש על גנבתו בשישלם על אחד שבעה גם כל הון ביתו יתן או יהיה הרצון בזה והוא יותר נכון שאם נמצא הגנב בבית בעל הגניבה הנה נתפייס עם בעל הגניבה בשישלם לו על אחד שבעה גם יתן לו כל הון ביתו ויניחהו ובכפרו יתרצה לו בעל הגניבה בלי ספק ולזה הוא מבואר שלא ישיגהו בזה בשת מהאנשים כאשר לקחו למלא נפשו כי ירעב גם לא ישיגהו נגע בגופו מבעל הגניבה כי בכופר ובשחד יתרצה לו ואולם לנואף ראוי שיבוזו כי הוא לוקח לעצמו חוק הבעל וגונבו ממנו לא למלא נפשו כמו הענין בגנב אבל ישחית עצמו בניאוף בחסרו החומר היסודי ולחותו הטבעי ברבוי המשגל ולזה הוא מבואר כי נואף אשה הוא חסר דעת וזה כי משחית נפשו הוא יעשה זאת הפעולה המגונה והוא ימצא נגע וקלון וגו':

פסוק לג

נגע וקלון ימצא. מבעל האשה אשר ימצאהו וימצא קלון מכל האנשים שידעו זה בהפך הגנב הגונב למלא נפשו והנה זה הקלון הוא חזק ומתמיד עד שלא תמחה לעולם חרפתו ואמרו כי ימצא נגע המתגבר על הנואף עם אשתו כי קנאה חזקה ולא יחמול עליו מלהכותו מכת אכזרי באי זה נקם שיוכן לו להנקם ממנו וא"ת שיתרצה בממון כמו הענין בגנב הנה לא ישא פני כל כפר ולא יאבה כי תרבה שוחד:

פרק ז

פסוק א

בני שמור אמרי. בלבבך והם ספורי התורה ומצות התורה תצפון אתך לשמרם:

פסוק ב

שמור מצותי וחיה. מצות התורה ותשיג החיים הנצחיים ושמור תורתי כשמרך אישון עיניך ולא די לך במצות שתשמרם בלבך אבל צריך וגו':

פסוק ג

קשרם. אבל צריך שתקשר על אצבעותיך לעשות אותם ואמר אצבעותיך כטעם אמרו מעשה אצבעותיך:

כתבם על לוח לבך. שיהיו בציורך תמיד:

פסוק ד

אמור לחכמה אחותי את. לאהוב אותה:

ומודע לבינה תקרא. ר"ל שכבר תאמר שהיא מודע לך וקרוב כטעם ולנעמי מודע לאישה בדרך שתתחבר תמיד לחכמה ולבינה:

פסוק ה

לשמרך מאשה זרה. וזה ישמרך מהמשך אחר אשה זרה והיא הנפש המתאוה:

מנכריה. שהיא מושכת האדם בחלק דבריה וזה כי החכמה והבינה הם אהובות וחושקות למודיהן אהבה נפלאה עד שיבואו בעבורם אל התאוות הגשמיות והיה צריך לך זה לשמרך ממנה לפי שפתיותה חזק למשוך הסכלים אליה ואמר המשל להורות על רוב פתיותה לסכלים:

פסוק ו

כי בחלון. הנה בחלון ביתי נשקפתי בעד חלוני:

פסוק ז
וארא בפתים. וראיתי בפתאים אשר דרכם להתפתות לסכלותם ובינותי בבנים קטני השנים והנה נער צעיר שנים חסר השכל ממנו והוא עובר בשוק אצל זויות והולך דרך בית האשה הזרה וזה הי' בנשף בערב יום בעת הנשף בערב יום בחשך לילה ואפלה והנה הוא הי' בא אל האשה הזאת:

פסוק י
והנה האשה לקראתו. וגם האשה באה לקראתו ערות זונה ונצורת לב שערותה מגולה והלב מכוסה לבד כי עד הלב תגלה עצמה וזה מהפלג' המשל כי דרך הזונה לגלות כנף בגדיה שתהיה גלוית הערוה כדי שיתעוררו האנשים לבא עליה ולא תשאיר מגופה מכוסה בבגדיה כי אם מן הלב ולמעלה ולפי הנמשל הנה הלב מכוסה בזה הפועל כי לא יוכל השכל לעשות פעולתו עם המשך אל התאות:

פסוק יא
הומיה היא וסוררת. הנה היא משמעת קולה בהפך חק האשה הצנועה והיא נוט' מבי' בעלה לא ישכנו רגלי' בביתה:

פסוק יב
פעם בחוץ. אך תלך פעם בחוץ ופעם ברחובות ותארוב אצל כל פנה וזויות מהרחובות והחוצות אם תמצא שם נואף:

פסוק יג
והחזיקה בו ונשקה. כאשר תמצאהו החזיקה בו ונשקה לו למשוך לבו אל הניאוף:

פסוק יד
זבחי שלמים. לא בושה מלאמר לו אלו הדברים הנה זבחי שלמים אצלי היום שלמתי נדרי בבית המקדש ולזה יש לי הרבה בביתי מבשר זבח השלמים:

פסוק טו
על כן יצאתי לקראתך. לדרוש פניך שתאכל עמי ואמצאך:

פסוק טז
מרבדים. הנה רבידים ותכשיטים יפים שמתי על מטתי והנה ערשי עשוי מכרותות ארזים או שאר עצים והחבלים המסורגים בו הם מיתרים ממצרים ר"ל שהם נעשים מהשש הנקי שבמצרים כי שם השש הנבחר:

פסוק יז
נפתי משכבי. ושמתי בו מאבקת הבשמים טובי הריח כדי שיערב המשכב יותר:

פסוק יח
לכה נרוה דודים עד הבקר. יחד נשמח באהבים כי אין לנו מונע עתה:

פסוק יט
כי. אין בעלי בביתי וא"ת הוא קרוב ויבא הנה הלך בדרך מרחוק ואם תאמר אולי יבא הלילה מדרכו תדע באמת כי לקח צרור הכסף לקנות סחורות רבות לא יבא לביתו עד יום הכסה רוצה לומר בר"ה פי' הוא נקרא כסה כאמרו תקעו בחדש שופר בכסה ואולם נקרא כן כי אז הש"י ע"ד משל יושב על כסא לשפוט תבל בצדק:

פסוק כא
הטתו ברוב לקחה. דבריה הלוקחים לבו בחלק שפתיה הדיחה אותו מדרך הראוי ומשכה לבבו אל דרכי הניאוף הנה האויל הולך אחריה פתאום ודומה בזה אל השור אשר הולך מעצמו במהירות אל מקום שיטבחוהו בו וכמו הנשים שיבאו במהירות אל העכס לחשבם כי יתקשטו בו ולא ירגישו כי הוא מוכן למאסרם ר"ל לקשור אותם באופן שלא יוכל להם ללכת כי לא יוכלו להרחיב צעדיהם וגם הוא הוכן לשמרם מלפשק רגליהם למנאפי' ולא ירגישו בזה והנה העכסים הם כמו תכשיטין היו נושאות אותן ברגליהם כאמרו וברגליהם תעכסנ' והיתה הכוונ' בהם למה שזכרנו והנה ילך האויל אחריה פתאום כמו שזכרנו עד יפלח וגו':

פסוק כג
עד יפלח חץ. עד שיחתך חץ כבדו כמו שימהר הצפור לבא אל הפח שילכד בו ולא ידע כי בנפשו הוא והנה היה מחכמת זה המשל להיות' מסכים לנמשל אמרו כי בשוק או בחוץ הלך לזנות כי זה הפועל מהנפש המתאוה הו' מהדברי' אשר הם חוץ מעצם האדם במה שהוא אדם כי זה הכרח הוא לאדם מצד מה שהוא בהמה לא מצד מה שהוא אדם ויחס זה אל עת החשך כי לא יפותה האדם להמשך אל התאוות בשיאור לו באור השכל ולזה אמר בתחלה וארא בפתאים אבינה בבנים וגו' ועת' בנים שמעו לי וגו':

פסוק כה
אל ישט. אל יטה לבך אל דרך האשה הזרה הזאת המביאה להמשך אל התאוות ואל תהיה טועה בדרכיה:

פסוק כו
כי רבים חללים הפילה. כי כבר השחיתה והרגה רבים ותקיפים:

פסוק כז

דרכי שאול בית. הנה הדרכים שילכו בהם אל ביתה הם דרכי המות והקבר והם יורדות אל חדרי המות כי לא יושג עמה חיים כמו שקדם אבל תסבב מיתת הגוף והנפש לכן סור מהתפתות בפתויה ושמע לפתוי החכמה והבינה שהם מפתים האדם לחקור בהם באופן שקדם ואמר ממשל בזה המקום להודיע הדברים אשר בהם ישוגו החכמה והבינה ועצמותם ותועלתם באופן מה:

פרק ח

פסוק א

הלא החכמה תקרא. אל האנשים:

ותבונה תתן קולה. לקרוא להם וכדי שישמעו דבריה הן עומדות בראש מרומים על דרך להשמיע דבריהם לעוברים ולשבים ולהישירם אל הדרך אשר ילכו בה והמקום שאפשר שיקרא טעות לפי שיש בו נתיבות רבות היא נצבה שם להורות אי זה דרך ילכו בה:

פסוק ג

ליד שערים. למקום השערים אשר לפתח הקריה להורות באי זה שער יכנסו כשהתקרבו אל הדרוש במבוא הפתחים אשר בבית שירצו להכנס שם באי זה פתח יכנס להביאו אל הדרוש ואמר זה כי בהרבה מהחקירות הקשות יצטרך להכנס בהם בהקדמו' רחוקות מאד מהדרוש ויעתק מהם אל הקדמו' יתקרבו יותר אל הדרוש וכן מדרגה אחר מדרגה עד הגיעו אל הדרוש והנה החכמה והתבונה יישירו תמיד בזאת החקירה אל הדרכים והסדרים אשר יובילו אליה וזה מאמרם על צד מליצת השיר הבינו פתאים ערמה וגו':

פסוק ה

הבינו פתאים ערמה. השתדלו להתישר אל החכמה ואחשוב שזאת הערמה תשלם בהתבוננות במלאכת ההגיון כי היא תיישר השכל אל דרכי ההשתדלות והעיון וכסילים תנו בינה לבבכם בענינים העיוניים:

פסוק ו

שמעו. כי דברים נכבדים אדבר ופתיחת מאמרי היא דברי יושר ואמר זה שלא יחשוב חושב שהוא מדבר בזה על צד ההפלגה והגוזמא כמשפט המאמר בשירים ובמשלים כי הנה חכי ידבר אמת לא רשע וכזב הנה כל אמרי פי הם בצדק וביושר אין בהם מה שיטה מדרך האמת:

פסוק ט
כלם נכוחים. כל דברי נכוחי' וישרים למי שיבינם וישיג מה שבהם מהחכמה:

פסוק י
קחו. בחרו בלקיחת מוסרי יותר מלקיחת הכסף הדעת אשר איישיר אליכם הוא יותר נבחר מזהב הנה החכמה היא טובה מכל מרגליות וכל חפצים אחרים שיחפוץ האדם בשאר ענינים זולתי בעיון לא ישוו בה אמרה החכמה לגלות הדברים ההכרחיים בהמצאתה:

פסוק יב
אני חכמה שכנתי ערמה. במקומות שנמצאת שם ערמה ודרך השתדלות והם הסדרים ההגיונים ויצטרך לו גם כן שימצא יראת ה' רוצה לומר לקיחת המוסר במדות ויצטרך לו עוד לשנא רע כדי שיתרחק מדרכיו וישנא מדת הגאוה כי היא מסירה השלימות מהאדם וישנא דרך רע בדעות ודברים המציעים שרשים כוזבים כי אלו ימנעו ממצוא החכמה לפי שהמעיין ירצה להמשיך המאמרים במה שאחר ההתחלות באופן שהוצעו ההתחלות וירצה להמשיך תמיד לשמרם וזה יביאהו לטעות בהם:

פסוק יד
לי עצה. וזה כי העצה תלקח בדברים העצמיי' כאילו תאמר שהעצה במי שהוא חלוש החום לחממו ובשיאכילוהו דברים חמים והנה העצה תהיה בחכמות המישרות לצד המעשה כמו חכמת הרפואה עבודת האדמה ומה שידמה להם ולי ג"כ תושיה רוצה לומר השגת הנימוס המושכל אשר בדברים והוא מהותו ומשיגיו העצמיים ואלו הם חלקיו הפנה הראשונה להעיר על תועלתם ומהותה איך לא תצטרך לזכות הדברים ההכרחיים קודם ההשתדלות בה לפי שכבד זכרה אחר החכמה וזה ממה שצריך שתוקדם תחלה החכמה קודם השתדלות בבינה וכבר זכר זה בביאור במה שקדם:
אני בינה לי גבורה. ר"ל כי לחכמה יהיה ההשגה בדברים הנמשכים לפי הסדור הטבעי ואמנם מה שיתחדש שיהיה כנגד הסדור ההוא כמו הענין בנפלאות והוא הנקרא גבורה אשר לא יבואו בסבות העצמיות הנה החקירה עליו תהי גבורה והנה עוד לבינה השגת הפילוסופיא המדינית אשר בה יתחדש הבנין באלו הדברי' המדיניים איך ינהגו בהם להעמיד הקבוץ המדיני ומזה יסתעף דבר העונשים אשר יוטלו על בעלי התכונות הפחותיות ולפי שבזאת הפילוסופיא על האופן הראוי ימלוכו המלכים וישורו השרים והרוזנים והנדיבים והשופטים להעמיד דבר ממשפט הפילוסופיא על האופן הראוי אמרה הבינה בי מלכים וגו':

פסוק טו
בי מלכים ימלוכו. על העם:
ורוזנים יחקקו. חקים של סדר ויושר:

פסוק טז
בי שרים ישורו. ימשולו:

פסוק יז
אני אוהביה אהב. ר"ל שלא ימצא מי שאינו אוהבה אך מי שהוא אוהבה וחושק בה יטרח לעמוד על אמתתה והוא ימצאה מפני היותו משחר ודורש אותה תמיד:

פסוק יח
עושר וכבוד אתי. הנה אתי עושר וכבוד כי בדרכי הבינה יוכל האדם להשיג עושר וכבוד מפני שלימותו במדות והתישרו בהם אל השגה זו באופן שלם כי לזאת המלאכה סדרים יישירו לקנין אלו השלימיות:
אתי הון עתק. וקנין הצדק והיושר במדות:

פסוק יט
טוב פריי. הנה טוב פריי מזהב והוא נבחר מכסף לי ההליכה באורח הצדקה והיושר בתוך נתיבות שיהיו למשפט שיבאו לאמת דבריו וסותרו והיה שם מחשבות יקימו כל אחד מהדרכים ההם והנה יהיה מהתועלות בהיות מבוארת האמת בזה להנחיל אוהבי יש והוא דעת המוסכם לנמצא כי בו תגיע ההצלחה האנושית והפך זה יהיה בדעת אשר לא יסכים לנמצא:

פסוק כא
ואוצרות אוהבי אמלא. מאלו הדעות האמתיות כי מפני אהבת' אותו יקושרו בזאת החקירה וימצאו דברים רבים ימלאו בהם אוצרותיהם על צד המשל אמרה הבינה להורות על מעלתה וקדימתה על החכמה ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז בבריאת העולם רוצה לומר שבראשית הדברים שקנה אז ועשה קנה הדבר אשר היה חדושו בבינה ותבונת השם יתברך בו והם הגרמים השמימיים אבל תדע כי הש"י לא חסר להיות עמו זאת התבונה והחכמה אשר נברא בה העולם כמו שבארנו בה' מספר מלחמות ה' ושם התרנו הספקות הנופלות בזה והנה מעת היות הזמן קנני קדם מפעליו האחרים:

פסוק כג
מעולם נסכתי מראש. מעת היות עולם נתנה לי הגבורה והשררה והגדולה:
מקדמי ארץ. בראשית מה שנברא בארץ:

פסוק כד
באין תהומות חוללתי. קודם היות תהומות נבראתי כי השמים קודמים במעלה ובמציאות על התהומות קודם שיהיו שם מעינות ונהרות רבות מהמים:

פסוק כה
בטרם. שהטבעו ההרים על מכונם ולפני שימצאו גבעות חוללתי:

פסוק כו
עד לא עשה. הש"י ארץ וחוצות הנכבד שבעפרות תבל והגבוה מהם והוא מקום הנגלה מן הארץ ובו ג"כ ארץ וחוצות והנה כפל הענין במלות שונות:

פסוק כז
בהכינו. בעת שהכין השם יתברך השמים להיות במספר ובתכונה ובמרחק ובגודל שהם בו והכוכבים אשר בהם כדי שייאות להמצא מהם אלו התנועות אשר בו העולם השפל שם הייתי כי בתבונה כונן הש"י השמים כמו שקדם כאשר חקק הש"י מחוגה על פני תהום שהוא כדור הארץ כמו שביארנו בפרשת בראשית והוא כמו מרכז לגרם השמימיי ולפי המחוג' ההיא המציא השמים סביבה במשכו רגלי המחוגה ההיא זה מזה בגלגל גלגל:

פסוק כח
באמצו שחקים ממעל. כאשר אמץ שחקים ממעל ונתן להם חוזק וקיום עד שהם חזקים כראי מוצק וזה היה אפשר כאשר רצה הש"י שיקבל איכות דומה ומתיחס' לקושי כאמרם לחים היו השמים ביום ראשון בשני נקרשו:
בעזוז עינות תהום. ר"ל כאשר נתן הש"י עוז וקושי למה שהיה מהחומר הראשון אצל עינות תהום והוא כדור הארץ כי זה כולו נעשה בתבונה וזה כי לולי עוז הארץ וקיומה לא היה בכאן דרך לתנועת הגלגלים:

פסוק כט
בשומו לים חקו. כאשר שם השם יתברך לים חוקו שם הייתי וזה היה כשגזר שיקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה:
ומים לא יעברו פיו. בדרך שישאר זה המקום שרצה שיהיה נגלה תמיד כאשר חקק מוסדי ארץ והוא החלק הנגלה מהארץ שהוא היסוד למה שיתהוה בה מהצמחים והב"ח:

פסוק ל
ואהיה. אצל השם יתברך אמון ומגדל ומנהיג הדברים המיוחסים לבינה ובזה אהיה לו שעשועי' יום יום כי תמיד הש"י מתענג ומשתעשע בהשיגו עצמו אשר בזה תושג לו

זאת התבונה ובכל עת משמחת אני לפניו והוא עצמותו והשגתו ובמה שאפשר בדברי' העלולים מהתבונה אשר אצל הש"י:

משחקת בתבל. אני משמחת האנשי' בתבל ארצו:

פסוק לא

ושעשועי. הם את בני אדם כי הם שמחים מאד במה שישיגו מעניני:

פסוק לב

ועתה בנים שמעו לי. ואשרי מי שישמרו דרכי:

שמעו. תחלה מוסר המדות ואחר זה חכמו בחכמה ואל תבטלו מהשקידה על החכמה או ירצה בזה אל תפרעו אלו הדרכים שצויתי אתכם שהם מסלול ודרך להשגת החכמה:

פסוק לד

אשרי אדם שומע לי. להמשך אל מה שאורהו אל השגתי וזה בשישקוד על דלתותי תמיד לשמור מזוזות פתחי עם שיתבאר לו באי זה פתח יכנס בדרש דרוש:

פסוק לה

כי מוצאי מצא חיים. כי מי שמצא אותי מצא חיים נצחיים ויוציא רצונו מהש"י ר"ל שהוא יהיה נעזר בו בכל חפצו:

פסוק לו

וחוטאי חומס נפשו. ואשר חוטא לי שלא ילך במוסרי להתישר להשגתי הוא עושק השלימות מנפשו וכל מי שישנא אותי וירחיקני הוא אוהב המות וההפסד המוחלט כי אליו דרכו לפי שמי שישנא התבונה ישנא גם כן החכמה וזה בלתי צריך אל באור:

פרק ט

פסוק א

חכמות בנתה ביתה. הנה התבונה בנתה ביתה בחכמות כי השגת החכמות קודמת להשגת הבינה ושם חצבה עמודיה שבעה ר"ל חכמות רבות כי מספר השבעה יאמר על הרבוי כאמרו כי שבע יפול צדיק וקם הנה החכמות שם עמודי הבינה:

פסוק ב

טבחה טבחה. ואחר זה הכינה מאכל ומשקה לאנשים מחכמות ותבונה:

פסוק ג

שלחה נערותיה. לאיש ואיש ותקרא על כנפי מרומי העיר כדי שישמעו כלם דבריה:

פסוק ד
מי פתי יסור הנה. לקנות מוסר וחכמה ומי חסר שכל ויבא להשלימו:

פסוק ה
לכו אכלו בלחמי ושתו ביין מסכתי. והכינותי לכם:

פסוק ו
עזבו. דרך פתאים וחיו ודרכו בדרך בינה להגיע אל זה מדרגה אחר מדרגה והנה זכר זה החכם לאי זו סבה לא אמרה דברים כי אם לפתי ולסכל לא ללץ ולרשע ואמר כי מי שהוא יוסר האיש הלץ לוקח לו קלון כי הוא ילעיג על החכם המייסר אותו ומי שהוא מוכיח לרשע לוקח מומו כי הרשע יאמר עליו שיש לו המומין שיש לו בעצמו:

פסוק ח
אל תוכח לץ פן ישנאך. אך תוכיח לחכם ויאהבך תן לחכם ויחכם עוד, דבר חכמה ויחכם עוד בה על מה שתתן לו ממנה כי מצד חכמתך יוסיף עליו להשלים החקירה בה או ירצה בזה והוא יותר נכון תן לחכם דבר חכמה כדי שיוסיף קנין במדות החשובות:

פסוק י
תחלת. החכמה והבינה היא תחלת דעת קדושים כי בבינה יתיישרו לדעת עולם המלאכים וזהו פריה אמרה הבינה הנה כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים וזה יהיה לשתי סבות האחת כי בהם יתיש' אל המדות החשובות אשר שומרות האדם מרעות הרבה והשנית כי מפני דבקות ההשגחה האלהית באדם מצד הבינה ישמר מהרבה רעות וזה יהיה סבה שיוסיף על ימיו הנה:

פסוק יב
אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא. ר"ל שהתועלת הוא לך וכן אם לצת לבדך תשא הנזק:

פסוק יג
אשת כסילות. מגבהת קולה ואשת הפתיות ובל ידעה מה תאמר לפתות האנשים שימשכו אליה והנה קרא אשת כסילות גוף הכסיל אשר יבקש שלוה ולזה נמנע שכלו מהשתדל בחכמה ובזה ירצה בפתיות גוף הפתי כי השכל לא יפותה כי אם לטוב או ירצה בזה שאשת הכסילות מגבהת קולה ואשת הפתיות ובל ידעה מה תאמר לפתותם כי אין לה שום השתכלות וערמה:

פסוק יד
וישבה לפתח ביתה על כסא מרומי קרת. העיר כי לסכלותם תחשב חסרונה לשלימות:

פסוק טו
לקרא. ושם קרת לעוברי דרך המישרי' אורחותם בדרכי העיון:

פסוק טז
מי. בכם פתי יסור הנה וחסר שכל:
ואמרה לו. שיתחבר עמה ולא יטריח עצמו בעיון אשר הוא מזון השכל כי יותר טוב יערב לאדם שיזון במזון האחרים וזה כי מים גנובים ימתקו המים הגנובים ימתקו יותר והלחם שיגנוב האדם מאחר שצריך לאכלו בסתר הוא יותר ערב לו ויותר מתוק מהלחם שיקח מביתו וכן תאמר זאת האשה כי הוא ערב יותר לשכל שיתענג בתענוגי הגוף ויניח קנין החכמה:

פסוק יח
ולא ידע. מי שהוא נפתה לדבריה כי מתים שם ר"ל בביתה וקרואיה ירדו במעמקי הקבר והמות כי לא יקנה עמה קנין החיים, זה ביאור דברי זה החלק שהגבלנו ביאורו מזה הספר בזה המקום ואולם התועלו' המגיעות ממנו הנה הם ה':
התועלת הא' הוא להודיע שלא יספיק לאדם היותו יודע התורה אך יצטרך לו עם זה שיעשה את כל דברי התורה כמו שצוה הש"י ולזה אמר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך הב' הוא להודיע מה שיקרה מהרע למי שימשך אחר התאוות ולזה אמר הולך אחריה פתאום כשור אל טבח יובא רבים חללים הפילה דרכי שאול ביתה. הג' הוא להודיע מהות החכמה והתבונה וקצת משיגיהם ותועלתם. הד' הוא להודיע שלא יועיל התוכח' לל'ן ולרשע כי אינם מקבלים מוסר אך יועיל לחכם ולצדיק הה' הוא להודיע מה שיקרה מהרע מפני הכסילות והפתיות:

פרק י

פסוק א
משלי שלמה בן חכם ישמח אב וגו' עד מגדל עוז שם ה'. והוא מקיף בגנות הרשע והכסילות והליצנות והעצלה והאולת והעקשות והשנאה ושבח הופכיהם, הנה הבן שהוא חכם ישמח אביו כי הוא משער בדבר החכמ' יותר מאמו ואמנם הבן שהוא כסיל יביא יגון לאמו מפני חסרון הדעת ויגיע מזה לאמו מהצע' יותר ממה שיקרה ממנו לאביו מפני שהוא ירא מאביו יותר מאמו:

פסוק ב
לא יועילו אוצרות. לא יקבל אדם תועלת באוצרות שקבץ ברשע ובעול ואולם הפיזור בצדקה הוא מציל ממות בזכות הצדקה ינצל האדם ממות הנגזר לו מצד המערכת ויאריך השם יתברך ימיו והפך הענין בקבוץ ממון ברשע:

פסוק ג
לא ירעיב ה' נפש צדיק. נפש האיש הצדיק ר"ל שלא יחסר לו מזון ואולם שבר הרשעים והוותם יהדפנו השם עליהם וימהר להביא אליהם, הנה מי שהוא עושה כף וגו':

פסוק ד
ראש עושה כף רמיה. כי מפני עצלותו יצטרך לנהג ברמיה לקחת ממון האנשים שלא כדין הוא רש ויד האנשים החרוצים הנוהגים בזריזות לאסוף ולכנוס באופן ראוי תעשיר אותם, הנה הבן המשכיל ומשגיח לעשות מה שראוי הוא אוגר בקיץ:

פסוק ה
אוגר בקיץ. מאכלו כי אז ימצא לו ואולם הבן המביש ר"ל שהוא מאוחר התנועה ועצל הוא נרד' בקציר ולזה יחסר לו לחם כל השנה:

פסוק ו
ברכות לראש צדיק. לראש צדיק יבאו ברכות והוא הלב כי תמיד יחשוב בענין הטובות והם המפורסמות לאנשים בדבריו ומעשיו או ירצה בזה לראש הענין והתחלתו יגלה הצדיק הברכות שהוא דורך אליהם בפעולותיו והנה הרשעים הם בהפך זה כי לבם תמיד ברשע ובחמס אבל פיהם יעלים ויכסה החמס שירצו לעשותו ולא יגלו החמס שהם דורכים אליו כי אם יגלוהו ימנע מהם אשר יזמו לעשותו, או ירצה בזה כי מה שיתחיל בו הצדיק ימשכו לו ברכות תמיד ויתוספו בו טובות ועוזרים להגיע אל התכלית לפי שכוונתו תמיד לטוב ולהטיב לאנשים ולזה יש לו לבטוח לראש הענין והתחלתו שימשכו אליו ברכות כי אם ידעו זולתו מחשבתו כלם יעזרוהו ואולם הרשעים הם בהפך זה כי תמיד יראו שלא יוכלו להשיג הדבר המבוקש להם אם ידעו זולתו ולזה יעלמו מה שירצו לעשותו מן החמס ולזה יהיה גמולם מדה כנגד מדה והיא כי זכר צדיק לברכה וגו':

פסוק ז
זכר צדיק לברכה. כי תמיד יהיה נוסף ענין הטוב והשלמתו בזכרו ואולם שם רשעים ישחת וישיגהו הבלוי כמו שיכסה פיהם החמס שירצו לעשותו, הנה אויל יקרא מי שלא ינהג בבקשת הדברים בסבותיהם ולזה תסלף דרכו אולתו ולא יגיעו לו מבוקשיו ולזאת הסבה ג"כ ימהר האויל לדבר בטרם יעמוד בשכלו על האמת והנכון במה שידבר בו

ומפני זה יקרא האויל אויל שפתים ואמנם חכם לב יקח לעצמו מצות וסדרים יתנהג במה שירצה לעשותו כדי שיתישר אל התכלית ואמנם אויל שפתים הוא נמהר לעשות מחשבתו ויעשה מה שיעשה בזולת התישבו' הנה מי שהוא הולך בדרכי תים ילך בטח אין לו מונע מן האנשים וגם נעזר בפעולתו הטובה מהש"י ואולם מי שהוא מעקש דרכיו והולך לעשות חמס יודע ענינו ואף על פי שהוא מעלים ענינו בכל עוז לזה יסור ממנו מה שיזם לעשות:

פסוק י

קורץ עין. להזיק לאנשים ברמיזותיו הנה הוא יתן עצבות וכעס להם וזה יהיה לכלמה אליו ולנרמז כי כשיבא לחשוב ברמיזות שזה האיש עושה כנגד האחר או אומר דברים כנגדו ויכעס על זה הדבר ואולי יתפעל מזה באופן שיזיק אל הנרמז וישחית ויזיק בזה לשניהם וגם אפשר שיתברר אחר זה שהענין ההוא היה כזב ויצטער מאד על מה שהתפעל כנגדו בעבור רמיזת זה הקורץ עין ואולם מי שהוא אויל שפתים לא יאמר זה בסתר אבל יאמר זה דבריו כדי לחרחר ריב בין שניהם הנה הוא ילבט ר"ל שעצתו נמהרה ולא יזיק כי אם לעצמו להראותו כוונתו הרעה הנה פי צדיק הוא בעינו מן שהוא בלב שהוא מקור החיים וגו':

פסוק יא

מקור חיים פי צדיק. לאנשים השומעים דבריו כי ממנו תוצאות חיים ואולם פי הרשעים הוא בהפך זה כי הוא אינו מה שהוא בלב כי פיהם יעלים החמס אשר בלבם הנה שנאה תעורר מדנים גם בזולת פשע כי יחשוב השונא לשנוא לפשע מה שאינו פשע וישפוט לרע מה שאינו מכוון לרע והאהבה על כל פשעים תכסה כי יחשוב האוהב לאוהבו מה שהוא פשע ללא פשע:

פסוק יג

בשפתי נבון. הנה הנבון תמצא חכמה בשפתיו והוא הטוב הנפלא מכל הטובות כמו שקדם ואמנם מי שהוא חסר לב לא די לו שהוא נעדר זה הטוב אבל ידבק בו הרע והמכות לגופו תמיד כי יזיקוהו ויכוהו האנשים מפני מום פעולותיו ומאמריו הנפסדים בסבת חסרון דעתו:

פסוק יד

חכמים יצפנו. בלבם מה שהם יודעים ולא יפרסמוהו לאנשים כלם כי אולי יזיקו באלו הדברים קצת ההמון מצד קצורם מעמוד על כוונתם ולזה יהיו נשמרים מלהגיד אלה הדברים הטובים בעצמותם מפני הרע שיגיע מהם במקרה ואולם פי האויל הוא בהפך

זה כי יגיד הדברים אשר בהם מחתה קרובה לאנשים ולזה יזוקו בדבריו כל שומעיהם אשר לא יעמדו על מה שבהם מן הרע הון העשיר הוא להמלט מן הרעות כמו קרית עוז שימלט האדם בה בעתות המלחמה ולזה יבטח לבו על הונו ויתחזק בו. פעולת הצדיק. היא תמיד מתישרת למול החיים כי בה ישיג החיים הנצחיים והחיים הגופיים ואולם תבואת רשע והונו אשר יעשוק הוא לחסרון ולהשחתה ולמות כי בה המוח לנפשו ולגוף וזה מבואר מאד לא יצטרך לביאור:

פסוק יז

אורח לחיים. מי שהוא שומר מוסר במדותיו הוא דורך אל החיי' הנצחיי' והגופיי' כי טוב המדות והתכונות יועילו לאדם בדברים המדיניי' ויהיה מפני זה אהוב לאנשי' והוא ג"כ מישיר אל קנין שלימות המושכלו' כמו שקדם ואולם מי שהוא עוזב תוכחת הוא תועה בדעותיו ומתעה זולתו מאורח חיים כי רבי' ימשכו לו להיות יצר לב האד' רע מנעוריו הנה הדובר שקרים יותר מגונה מהכסיל ויותר מזיק וזה כי מכסה שנאה שפתי שקר כי שפתי השקר יכסו השנאה ויהיה זה סבה אל שלא יהיה נשמר משונאו ויפול ברשתו ואולם הכסיל יוציא מפיו הדברים והדבות ויהיה זה סבה אל שישמר השנוא ממנו ולפי שזכר שני אלו שהאחד מדבר והאחר מעלים והמעלים הוא היותר מגונה בא לבאר שכבר ימצא צד אחד שיהיה המעלים יותר משובח ואמר כי מי שירבה וגו':

פסוק יט

ברוב דברים. ואמר כי מי שירבה לדבר בפני הגדולים הנה לא ימנע בריבוי דבריו שלא יקרא לו פשע ושגגה כי לא יוכל האדם לכלכל במשפט ריבוי הדברים ואולם מי שימנע שפתיו מריבוי הדברים הוא משכיל ומצליח בקניניו וביחוד הנה מי שידב' בשם יתב' ראוי שיהיו דבריו מעטים כמו שבארנו בספר קהלת כי גבוה מאד מדרגתו ממנו:

פסוק כ

כסף נבחר. הנה לשון הצדיק הוא כמו הכסף שאין לו סיגים והוא מפני זה חזק הקיום וחזק מההפסד ואולם נפש הרשעים ולבם לא ישאיר כי אם מעט ולא זכר לשון הרשעים כי אינם מוציאים בפה מחשבותם כמו שקדם:

פסוק כא

שפתי צדיק. הנה שפתי צדיק לא די שיחיו הצדיק אבל ינהיגו רבים ויכלכלו אותם כמו שירעה הרועה את הצאן ואולם האוילי' לא די שלא יועילו לזולתם אבל יביאו על עצמ' המות מצד חסרון דעתם:

פסוק כב
ברכת ה' היא תעשיר. האנשים המושגחים מהש"י ולא יצטרך העשיר להיות יגע ועמל עמה כמו הענין בשאר העשירים שיעמלו ולא יניח להם עשרם לישן וזה כי השם יתברך הוא יישיר עניניו כולם מצד דבקות השגחתו בו או ירצה בזה כי ברכת ה' היא תעשיר השכל האנושי מקניני החכמה והנה זה העושר הוא באופן שלא יוסיף עצב עמה כי הוא נצחי וקיים:

פסוק כג
כשחוק לכסיל. הנה הכסיל לא ינהג בחכמה עניניו ובמה שיחפוץ לעשותו ולזה תהיה הגעת חפצו לו בדמיון מה שיתחדש מהקרי או מפעולת השחוק שאינם מכוונות לאותם התכליו' ואולם לאיש תבונה תהיה עשות המחשבה כחפציהם כי בחכמה ישתדלו שתגיע מחשבתם אל הפועל ובסבות הנאותות:

פסוק כד
מגורת רשע. מה שיירא הרשע שיבא עליו מהרעות היא תבואנו כי לא יצילהו הש"י ממנה וזאת היראה והפחד היא הודעה מחולשת השפע עליו מהש"י כמו שבארנו בביאורנו לספר איוב ובמאמר הד' מספר מ"י ואולם הצדיקים לא די שיהיו נשמרים מאותן הרעות אבל יתן להם הש"י מהטובות מה שיתאוו מהם:

פסוק כה
כעבור סופה. הנה כשתעבור סופה תעבור על הרשע להשחיתו כאילו הוא סבת עבור הסופה לתכלית שתשחיתהו ואולם הצדיק הוא בהפך כי הוא יסוד עולם וסבת קיומו ושמירתו מהפגעים כאמרו ימלט אי נקי:

פסוק כו
כחומץ לשנים וגו'. הנה כמו שהחומץ לשנים שהוא מכאיב אותם מאד וכמו העשן שהוא מזיק לעינים כן העצל מכאיב לב שולחיו מפני היות תוחלתם ממושכה:

פסוק כז
יראת ה' תוסיף. לאדם ימים על ימיו הקצובים כי מצד דבקות השגחת הש"י בו ינצל מהרעו' אשר סודרו לו שהם סבות מיתתו קודם עת הבילוי הטבעי ואולם הראשונים הנה שנותם תהיינה קצרות ולא יגיעו אל העת המוגבל להם כי רוע בחירתם ימיתם בלא עתם:

פסוק כח
תוחלת הצדיקים. היא החיים הנצחיים והערבים אשר הם תכלית השמחה אשר אין לשמחות הגופיוח שום יחס אליה כמו שביארנו בא' מספר מלחמות ה' ואמנם תקות הרשעים היא קנין חפצי הגוף מהקנינים והשמחות הגופיות וכל זה כלה ואובד:

פסוק כט
מעוז לתם. הנה המישרים אורחותיהם אל התמימות תהיה להם דרך ה' במצות התורה מעוז וחוזק לשמור דרכם אשר יכונו ההליכה אליה כי בזה ישלם להם באופן שלם מה שיכוונו אליו מהתמימות ואולם לפועלי און תהיה דרך ה' למחתה כי היא מתנגדת בחכלית מה שאפשר למה שיכוונו אליו מהשקר והעול והחמס:

פסוק ל
צדיק לעולם בל ימוט. הנה לעוצם השגחת הש"י על הצדיק לא ימוט לעולם ר"ל כל ימיו ולא ימעדו קרסוליו אך יתקיים במקום שהוא בו מהארץ לא יגלה משם למקום אחר ואולם הרשעים לא ישכנו ארץ כי אם זמן מועט כי מפני רוע פעולוחיהם יהיו להם שונאים רבים או ירצה באמרו לא ימוט לעולם חוך הזמן הנגזר לו לחיות לא ימות כטעם אמרו את מספר ימיך אמלא ואולם הרשעים לא ישכנו ארץ הזמן המוגבל להם כי שנותם תקצורנה:

פסוק לא
פי צדיק. פי האיש הצדיק בדעותיו ידבר חכמה שהיא דבר קיים ונצחי ולא יפס' עמה הדבור כי האמת מעיד לעצמו מסכים מכל צד ולשון איש תהפוכות והוא הטועה ואומר כזב בהתחלות הנה תפסק לשונו אם לא יסכים לדבריו מה שנמצא מזה אחר ההתחלות:

פסוק לב
שפתי צדיק ידעון. להשיג רצון מהאנשי' כי דבריה' נאותים וערבים להם ואמנם פי הרשעי' הוא בהפך כי הוא לא ישיג רצון אך תהפוכות וכעס כי דבריו הם קשי' ורעי' או ירצה בזה כי שפתי צדיק בדעות ידעון להשיג מה שהיה הרצון בנמצאו' הטבעיות אשר יחקר בהם בחקרם בסבותיהם למה היו בזה האופן ואולם פי הרשעים בדעו' אשר יטעו בהתחלות לא ידעון הרצון בדברים אבל יאמרו תהפוכות וכזבים:

פרק יא

פסוק א
מאזני. הנה תועבת ה' מי שישקול הדעות במאזני מרמ' והוא אשר לא ידע להזהר בעיונו מהדברים המטעי' כי זה ממה שיביאהו לטעוח טענו' גדולות יביאו להריסה גדולה וחזקה ואמנם רצונו הוא שישקלו אותם באבן שלימה שלא תשא תוספת ולא חסרון וזה אמנם יהי' כשמירת הדרכים והסדרי' אשר יישירו האד' לשמרו מהטעות בעיון:

פסוק ב
בא זדון. הנה כשבא איש זדון והוא הרשע בדעות אשר יהרס לשפוט בדברי' בזולת עיון הנה בא אחריו קלון ובושת כי לא יסכים המציאות למה ששפטו אותו מזה ואמנם האנשים הצנועים שלא יהרסו לעלות לזאת המדרג' כי אם אחר ההצעות הראויות ובדברי' הראויים הנה תמצא אתם חכמה:

פסוק ג
תומת ישרים. תום הישרים ינחה אותם אל מחוז חפצם להשיג מבוקשם ואולם עזות הבוגדים הוא ישחיח' וישדם:

פסוק ד
לא יועיל. הנה ההון לא יועיל לאדם למלטו ביום עבר' אבל יהיה נספה אך הצדקה והיושר יצילו אוחו ממוח:

פסוק ה
צדקת תמים תישר דרכו. למצוא חפציו כי בעבורה תדבק השגחת הש"י בו עם שדרכו היא אל הצדק והיושר ואולם הרשע יפול ברשעתו כי דרכו אל הרשע ויפול מפני זה באמצע דרכו כי הש"י ישמרהו ממצוא חפצו אשר יכוין בהם הרשע וההיזק לזולחו:

פסוק ו
צדקת ישרים תצילם. מהרעות ואולם הבוגדים ילכדו בהוותם בעצמה אשר בה חשבו להזיק לזולת' והרצון בזה ובהות בוגדי' ילכדו אלו הבוגדים שזכר:

פסוק ז
במות אדם רשע תאבד תקוה. כי אין לו השארו' נפש ותוחלת שיהי' לו ברוב כחו אבדה או ירצה בזה כי במות הרשע תאבד התקוה שהיו מקוי' אוהביו שיגן עליהם בכחו והתוחלת שהיה להם בו שיוכל לעזו' בהם כבר אבדה כי סר כחו במותו:

פסוק ח
צדיק. כבר יקרה שימלט הש"י הצדיק מצר' ויביא הרשע תחתיו להיו' כפרו:

פסוק ט
בפה. האיש החנף והרשע ישחית רעהו בפיו כי דבורו ימשוך האנשים לחטא וישחית אמנם הצדיקים לא די שלא ישחיתו זולתה אבל ימלטו בדעתם מהרעות הנכונות לבא:

פסוק י
בטוב צדיקים. בהצלחת הצדיקים וטובתם תשמח העיר כי הם אהובים לכלל העם ובטובתם להם טוב ובהפך זה ימצא ברשעים לא ישמחו בני העיר בטובתם אבל ירננו ויגילו באבדם בהצלחת הישרים תתרומם העיר ותתנשא כי הם אוהבים כלל בני העם ומברכתם יתברכו ואולם העיר אשר תהיה מנהגת בפי רשעים תהרס כי הוא ישים הנהגתה מעוותת וזה יהיה סבת השחתת העיר:

פסוק יב
בז לרעהו. האיש שהוא חסר לב הוא המבזה רעהו שהוא חסר לב כמוהו בשיחשוב עצמו לחכם ורעהו סכל ואולם איש תבונות אינו מבזה אח שהוא רעהו אבל יחריש כשידבר לשמוע דבריו ואע"פ שאינו אומר דבר שלא ידע אותו הנה לכבודו ישמע דבריו ואע"פ שאין תועלת בדבריו:

פסוק יג
הולך רכיל מגלה סוד. הנה יגיע לו מהרוע בזאת התכונה שילך רכיל ויגרום ההפסד לאנשים ואמנם מי שהוא נאמן רוח מכסה ומעלים הדבר שנאמר לו אע"פ שלא נאמר לו בסוד או ירצה בזה מי שהוא מגלה סוד החכמה בענינים האלהיים והעמוקים מאד הנה הוא מגונה כמו הולך רכיל כי בזה יגרו' הפסד רב לאנשים ואולם מי שהוא נאמן רוח וישמר מפני זה מלעשות דבר יביא בו האנשים לחטא הוא מכסה דבר חן החכמה מהבלתי ראוי לה:

פסוק יד
באין תחבולות. מפני העדר לקיחת חחבולות במלחמה יפול עם ביד שונאיהם ואולם ברוב יועץ לקחת התחבולות יושע העם מאויביו במלחמה או ירצה בזה מפני העדר לקיחת תחבולות לנצח הנפש המתאוה יפול עם ברשתה ר"ל איברי האדם וכחותם הנפשיים ואולם ברוב יועץ תהיה התשועה ולזה הפי' ימשך הפסוק הבא אחריו להרחיק השכל מהיו' ערב לנפש המתאוה לפרוע חובה לש"י והרצון בו שהאיש הרע ישבר וגו':

פסוק טו

רע ירוע. הרצון בו שהאיש הרע ישבר ויאבר כי ערב בעד הכח שהוא זר לו במה שהוא אדם והוא הכח המתעורר אל התאוות הגשמיות ומי שישנא תוקעים ר"ל שהוא ירצה לערוב לרעהו בזה האופן אך ישתדל השכל בקנין הדעות אשר הוא מיוחד לו הוא בוטח ואין פחד לנגד עיניו כי השגחת יתברך תדבק בו:

פסוק טז

אשת חן. הנה החכמים ינחלו כבוד כי להפלגת חקירתם כל לשון תקום אתם למשפט ירשיעו והנה כשהיתה הנפש המשרתת לשכל אשת חן שתהיה נושא חן בעיניו מפני שכוונתה לו תמיד למה שיצטרך לו עדות מהחוש הנה היא תהיה סומכ' לחכם זה הכבוד וכאילו היא עמוד לזה הכבוד ישען עליו כמו שהתקיפים הם סומכים העושר והם כמו עמודים לו לשמרו מכל שולל ובוזז:

פסוק יז

גומל נפשו. הנה מי שמגדל נפשו החומרית ומחזיק אותה לתת לחומר ההכרחי מן המזון והלבוש הוא איש חסד שלא יגרע מדבר חקו הראוי לו ויחמול על הראוי לחמלה עליו ואמנם מי שהוא עוכר בשרו ומצר לגופו הנה הוא אכזרי כי מי שהוא אכזרי לעצמו כל שכן שהוא אכזרי לזולתו ואולם אמר זה כי קצת האנשים יחשבו עבודה לשם יתב' מה שיענו גופם ענוי וזה הפך רצון הש"י ולזה תמצא שלא העמידה התורה דבר יהיה בו ענוי לנפש הבהמות רק מעט ביום אחד בשנה והיה זה כי כן הכחות הנפשיות החמריות הוכנו לעבודת השכל ולא יוכן להם זה אם לא היו בבריאות ולזה מי שיהיה סבה להחלות הגוף אשר בחלותו ייחלו אלו הכחות הנה הוא יבלבל כוונת השם יתברך:

פסוק יח

רשע עושה פעולת שקר. האיש הרשע במדות ובדעות עושה פעולות שאין בם תועלת אך הוא הבל וכזב ואולם מי שזורע צדקה במדות או בדעות יש לו שכר נפלא וקיים וזה השכר הוא השגת האמת אשר היא כל פרי הצלחה האנושית הנה כמו שימשך מזריעת הצדקה השגת האמת כן ימשך וגו':

פסוק יט

כן צדקה. כן ימשך ממנה השגת החיים האמתיים כי חלק הדבר במציאות אשר הוא החיים בחלקו באמת כמו שהתבאר בפילוסופיא הראשונה ואמנם מי שהוא מרדף רעה ורשע במדות או בדעות הנה ימשך לו מזה מקרא המות וההפסד:

פסוק כ

תועבת ה'. היא האנשים שהם עקשי לב כי עקשותם יביאם תמיד אל השבוש בדעות ובפנות היותר גדולות מהם ורצון הש"י הוא האנשים ידרכו בעיונם בתמימות ושלימות להשמר מן הטעיות:

פסוק כא

יד ליד. הנה הרעות הפתאומיות שיבואו מיד ליד לא ינקה האיש הרשע מהם כי אין הש"י משגיח עליו לשמרו מהם ואמנם זרע הצדיקים נמלט ממנו כי השגחת הש"י תדבק בהם לשמרם או יהיה הרצון בזה בעת הרעות הגדולות הפתאומיות שיבואו מיד ליד אשר אין אחד נקי מהרע כי הוא משחית הרעים והטובים הנה זרע הצדיקים והוא פרים אשר להם בשלימות השכל הוא נמלט בי לא יוכל זה הרע למשול בשכל:

פסוק כב

נזם זהב. הנה האשה היפה שהיא נעדרת השכל היא דומה לנזם זהב שיושם במקום הנבאש בתכלית והוא אף החזיר אשר הוא באשפו' נמצא וכבר הישיר בזה להתרחק מן האשה הזונה אשר היא יפה כי בלא ספק שהיא סרת טעם ולזה תפותה לזה השיקוץ והגנות ונרמז בזה אל היופי וההכנה אשר שם הש"י בחומר האדם ובכחותיו הנפשיות לעבודת השכל ואם יסור מן ההשתדלות במה שהוכן לו מהשלימות הנה יהיה זה היופי וזאת ההכנה מונחת במקום אחר מגונה מאד וזה כי האדם החסר הוא יותר רע מהרעים שבב"ח כי בהכנתו שהוכנה לו להשיג שלימות השכל ישתמש בפעולות המגונות ולזה יפליג להרע יותר מהחיות והב"ח:

פסוק כג

תאות צדיקים. הנה הצדיקים לא תהיה תאותם ותכליתם וגבולם אשר יכונו אליו רק אל הטוב ואולם מה שיקוו הרשעים מהתכלית אשר כונו אליו הוא דבר חמה ועברה כי הם משתדלים תמיד בעשיית הרעות וכבר באר זאת על צד מליצת השיר שכל אחד מאלו משיג מה שיקוה אליו וזה שהצדיק יבקש התכלית הטוב בכל אשר יעשה ולזה יתן השם יתברך שכרו שישיג הטוב הנפשיי והרשעים יבקשו תכלית רע בכל אשר יעשוהו ולזה ישיגו הרע לעצמם:

פסוק כד

יש מפזר. הנה יש מי שמפזר ונוסף עוד והוא בעל השלימות בעיון כי כל מה שיוסיף ללמד דעת לאנשים תהיה נוספת חכמתו ובינתו כאמרם ומתלמידי יותר מכלם, ואמנם מי שהוא מונע עצמו מללמד היושר לאנשים הנה זה הענין הוא לו למחסור משלימותו

כי להעלימו דברי היושר מהאנשים תמעט חקירתו ולזאת הסבה ג"כ הנה נפש ברכה תדושן ומרוה גם הוא יורה נפש איש ברכה שיבקש תמיד הברכה והתוספת בעיון תהיה דשנה ושמנה מדשן נעימות המושכלות ומי שהוא מרוה אחרים ממה שהשיג ומדשן החכמה הנה הוא גם כן מורה ומלמד לעצמו כי בזה הפועל יפליג יותר החקירה בזה העיון מצד ירידתו לבאר החקירה הזאת לתלמידים הנה מי שימנע מהשביר בר העיון יקללוהו כל העם או האומה מפני שאינו רוצה להועיל לאנשים במה שהועילהו הש"י בו ולראש האיש המשביר ומלמד דעת את העם תבא לו ברכה כי הם יברכוהו ותבא לו גם כן ברכה בעיונו בעצמו שתוסיף בזה הפועל גם תבא לו ברכה מהשם יתברך שיתן שכרו תחת זאת הטובה אשר עשה ואפשר שיתישרו אלו השלשה פסוקים לזרז על פועל הצדקה:

פסוק כז

שוחר טוב. מי שהוא טוב ודורש אותו הוא רצון השם יתברך שיגיע לו כי השם יתברך עשה את האדם בתאר שיבקש אל הטובות ולזה יגיע לו בלא ספק התכלית שכוון אליו: **ודורש**. ומבקש לעשות רע יבואנו והוא שכבר יבא לו הרע בהפך מה שכיון כי הוא כיון הרע לזולתו ויבא לעצמו ברשתו אשר טמן לזולתו ילכד:

פסוק כח

בוטח בעשרו. מי שיבטח בעשרו ולזה יחשב להתגדל ולהתנשא על האנשים הוא יפול כי אין ראוי לבטוח כי אם בש"י וכמו העלה שיצא תחתיו הפרח כן יפרחו הצדיקים לעשות פרים אשר יבטחו בו מהש"י:

פסוק כט

עוכר ביתו. מי שהוא משחית ביתו ר"ל כגון בנין הגוף ואיבריו וכחותיו הנפשיות עד שלא ישתמש בהם לתועלות המכוון בהם הנה ינחל רוח והבל כי אין בו תועלת ותחת מונעו עצמו מלעבוד שכלו במכוון בו ישוב עבד לזולתו ר"ל שכבר יהיה האויל עבד לחכם לב או ירצה במלת עבד שם מקרה והרצון בו שיגיעת האויל אשר עבד בו יהיה לחכם לב כאמרו יכין וצדיק ילבש:

פסוק ל

פרי צדיק עץ חיים. כי הצדיק יגיע אל החיים הנצחיים ומי שהוא לוקח ומושך לעבודות הנפשיות החומריות כדי שיעוררו כלם אל השכל להשגת אלו החיים הנצחיים הוא חכם או יהיה הטעם כפול והרצון פרי צדיק הוא עץ שיתן חיים וזה כי לא די לצדיק שיקנה

החיים לעצמו אבל יקנה אותם לזולתו והחכם הוא לוקח נפשות האנשים ומושך אותם לעבודת השם יתברך שיקנו כלם החיים הנצחיים:

פסוק לא

הן צדיק בארץ. הנה הצדיק לא יספיק לו קנין החיים הנצחיים אבל יעמוד בשלום בהיותו בארץ אין פחד רעה לנגד עיניו וגם כאשר רשע והוא חוטא חטא מה עכ"ז יעמוד בשלום בארץ כמו שתראה מיהושפט שהתחבר עם אחאב שהיה רשע וחטא בזה הצילו הש"י מהרע כשקמו עליו חיל ארם להרגו בעבור כי נמצאו בו דברים טובים כמו שנזכר בספר דברי הימים וכזה תמצא בדוד כשחטא בדבר אותה האשה אמר לו הנביא גם ה' העביר חטאתך לא תמות לפי שכל פעולותיו זולתי זאת היו בתכלית השלימו' כמו שזכרנו שם ולזה מצאנו שנענש שאול יותר ממה שנענש דוד והיה חטא שאול יותר מעט אלא שלא עשה מהטובות כל כך כמו שעשה דוד אך רוב פעולותיו בלתי נוהגות על היושר:

פרק יב

פסוק א

אוהב מוסר. מי שהוא אוהב מוסר במדות הוא אוהב דעת כי זה ממה שיישירהו לשלימות המושכלות ולזה הוא מבואר כי מי שהוא שונא התוכחת ונפקד ממנו השלימות במדות הנה הוא בער כי יפקד ממנו שלימות המושכלות גם כן:

פסוק ב

טוב יפיק. האיש הטוב יוציא רצונו מהש"י כי השגחתו דבקה בו עם שרצונו רצון הש"י כמו שקדם ואולם איש מזמות והוא האיש הנמשך אחרי מחשבותיו לחטוא בהם כאמרו כי זמה עשו הנה ירשיעהו הש"י ויחייב באותו בשיביא עליו מהרע במדה שמדד:

פסוק ג

לא יכון. לא יכונן בנין האדם שהוא ברשע ולא יעמוד כי במעט סבה ישרת ואמנם שרש הצדיקים לא ימוט אך יתקיים ויעמוד תמיד:

פסוק ד

אשת חיל. הנה האשה הזריזה במעשיה היא עטרת בעלה ואולם האשה המתעצלת במעשיה היא משחתת אותו והיא לו כמו הרקב בעצמותיו שיבלו אותם והנה רמז בזה אל האשה המשרתת השכל בשתכין לו מהמוחשות מה שיצטרך לו בחקירותיו ואם לא תהיה נשמעת לו אך תתרשל מזה והיא מתאחרת ובוששת הנה היא לו כרקב בעצמותיו כי היא תמנע ממנו השלימות:

פסוק ה
מחשבות צדיקים. אין צ"ל כי מה שישתדלו בו הצדיקים הוא דבר ראוי אבל גם מחשבותיהם משפט וברשעים הוא בהפך שגם תחבולותיהם אשר ילקחו מהשכל באופן מה הם מרמה:

פסוק ו
דברי רשעים. מה שידברו הרשעים הוא לרע אשר בתכלית כאילו תאמר לארב דם להכות דם נקי ואולם דברי ישרים הם בהפך זה כי הם להציל הנקיים משפיכות דמים:

פסוק ז
הפוך רשעים ואינם. הש"י יהפוך רשעים ואינם במעט זמן ואולם הצדיקים הם בהפך זה כי ביתם יעמוד ויתקיים והוא זרעם ואין צריך לומר שהם בעצמם יעמדו ויתקיימו כי גם זרעם יעמוד ויתקיים כאמרו ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם:

פסוק ח
לפי שכלו. האיש המשכיל יהולל לפי שכלו כי החכמה משובחת לאנשים כלם ובלם נכספים אליה כמו שזכרנו במה שקדם ואמנם מי שהוא מעוות השכל ר"ל שהוא טועה במושכלות יהיה לבוז כי לא יעמוד במשאו ובמתנו מפני שבוש דעותיו אבל ינצחוהו המתוכחים עמו וישיגהו הבוז לזאת הסבה:

פסוק ט
טוב נקלה. טוב מי שהוא נקלה ועבד לעצמו לעשות עבודותיו בבית ובשדה כדי שישיג טרפו ממי שהוא מתכבד ורוצה שיעבדוהו אחרים והוא חסר לחם כי הקלון אל הראשון סופו לכבוד והכבוד אל השני סופו לקלון:

פסוק י
יודע צדיק. הצדיק יודע נפש בהמתו ומשגיח כדי שיהיה לה מזונה ההכרחי לעמידת הגוף והרצון בנפש בהמתו הנפש החמרית שהיא לאדם במה שהו' בהמה לא במה שהו' אדם ואמנ' מה שירחמוהו הרשעים על הגוף שלא למנוע תאוותיהם הוא רחמי אכזר כי הם ישחיתו באלו התכונות:

פסוק יא
עובד אדמתו. מי שהוא מתעסק בישובו של עולם אך הוא נמשך אחר עשות מלאכתו יחיה בה כאילו תאמר שאם הוא עובד אדמתו ישבע לחם אך מי שאינו מתעסק בישובו של עולם אך הוא נמשך אחר סברת ריקי' ופוחזים לא די שיחסר לו לחם אבל גם הוא עם זה חסר לב ודעת:

פסוק יב
חמד. הרשע מצוד הרעים אשר יתחזקו בו לעשו' החמסים כדי שיתחזק לעשות מלאכת הרשע ואולם הצדיקים לא יצטרכו לדבר מחוץ יתחזקו בו כי שרש הצדיקים יתן מה שיתחזקו בו לעשות מלאכתם במדות ועיון וזה מבואר במעט עיון כי השרש אשר מהמוחשות והמושכלות הראשונות והמחשבות יתנו האמת בחכמה ובבינה אשר החקירה בהם היא מלאכת הצדיקים:

פסוק יג
בפשע שפתים מוקש רע. האיש הרע הוא בפשע ארס שפתיו שידבר דבריו שלא כהוגן וירשיעהו פיהו והצדיק הוא בהפך זה כי הוא יצא מצרה מפני נועם דבריו ותקונה כמו שהוא מבואר:

פסוק יד
מפרי פי איש ישבע טוב. מפרי דברי איש ישבע טוב כ"ש שעל המעשים יושב לאדם גמול לפי מה שראוי וזה אמר לראיה כי על כל המעשה יש גמול וזה כי אם פרי פיו לא יקופח במה שעש' אותו מהמעשים אם טוב ואם רע כ"ש על המעש':

פסוק טו
דרך אויל ישר בעיניו. ולזה לא ישאל עצה ויתבלבלו מפני זה ענינו אף החכם אף על פי שהיה ראוי לו לסמוך על דעתו הנה הוא שומע לעצה:

פסוק טז
אויל ביום יודע כעסו. הנה האויל יפרסם קלונו כי ביו' שישמעו כל האנשים דבריו יודע להם כעסו והתאוננו על מה שהו' קלונו כי אולתו תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו ואמנם הערום כשקרה לו רע בסבת סכול עצתו הוא כוסה קלונו ומעלימו מהאנשים כדי שלא יהיה לבוז בעיניהם:

פסוק יז
יפיח אמונה. מי שיגיד צדק בדבריו והוא מורגל בכך הנה כשישאל העדות ידבר אמונה בלי ספק ולא יעול נכוחות ואמנם איש מרמה שהוא מורגל לכזב כבר יהי' עד שקרים כשישאל לעדות מה מפני אהבתו השקר והעול:

פסוק יח
יש בוטה. יש מי שידבר שמזיק בדבריו לאנשים כמו שידקר' בחרב מפני הוצאת לשון הרע או שם רע ואולם לשון חכמי' לא די שלא יזיק אבל הוא עם זה מרפא להסיר החלאים הגדולים מריב לשונות ממומי המדות והדעות:

פסוק יט

שפת אמת. דבר אמת יהיה נכון וצורק תמיד לא יתכן חלופו בעת מן העתים ואמנם לשון שקר אם היה שבמקר' יצדק בעת מה לא יתקיים כי אם עד רגע שהוא זמן קצר מאד לא יתכן שיצוייר קצר ממנו לפי הנחת הלשון והמשל שנאמר כי הרופא יבנה מצד שקר' לראובן הרופא שהוא בונה אך אם נאמר הרופא ירפא הנה זה מאמר יצדק חמיד:

פסוק כ

מרמה בלב חורשי רע. תמצא המרמה כי יתחכמו איך יוכלו במרמה להשחית לזולתם והנה המרמה שיחשבו ליועצי שלום והם הצדיקים אשר עצתם עצתם והשתדלותם תמיד לשלום ולטוב תשוב שמחה להם כי לא יזוקו הצדיקים במרמה אשר חשבו הרעי' עליהם אך על קדקדם חמסם ירד כי הש"י לא יעזבם ביד הרשעים ולזה יקרה מזה שמחה לצדיקים ושמחה לעולם כי זה יהיה סבה לאבדן הרשעים או יהיה הרצון בזה לב חורשי רע היא תמיד עם מרמ' ברע וליועצי שלום תמצא תמיד שמחה בלבם ולזה יהיה בלב הרעים הרע תמיד ובלב הצדיקים תמצא השמחה תמיד וזו כמו ראיה על צד מליצת השיר כי הרע דבק לרעים והשמחה דבקה לצדיקים וזה האמח לפי מה שהתבאר מדברינו במה שקדם:

פסוק כא

לא יאונה. לא יקרה לצדיקים שום דבר און כי השם יתברך ישמרם מהאון שיחשבו עליהם הרעים באופן שלא יזוקו בו וגם ישמרם מהאון במדות ובדעות על דרך ההשגחה ואמנם הרשעים מלאו רע מכל אלו הפנים כי אין הש"י משגיח בהם לשמרם מהם:

פסוק כב

תועבת ה' שפתי שקר. כי הם יביאו לרעות גדולות ונפלאות כמו שקדם באמרו אדם בליעל איש און וגו' שש הנה שנא ה' וגו' והעושים פעולות אמת הם נרצים לו לא אמר שפתי אמת כי לא יספיק לאדם שיהיו דבריו אמת אם לא תהיינה פעולותיו כן:

פסוק כג

אדם ערום. האדם הערום כוסה הדעת שמצא בעיוניות עד שיתברר לו שהוא צודק כדי שלא ישיגנו מזה בושת ולב הכסילים הוא בהפך כי הוא יכריז תכף לאנשים ענין אולתו ולא ירגיש בבשת שישיגהו מזה:

פסוק כד

יד חרוצים. יד האנשי' החרוצים תמשול כי בחריצותם יקנו הון יתחזקו בו למשול על האנשים ואולם הרמיה תהיה למס עובד בהפך הענין בחרוצים והנה הרצון בזה באמרו

רמיה אנשי רמיה והנ' האנשים ההם עצלים לא יעשו המלאכה כי יבטחו שיביאו לחמם מהרמיה או יהיה הרצון בזה בחרוצים ישרים אשר כל מעשיהם נחתכים ונגזרי' לפי המשפט ומזה הצד הם הפך בעליה רמיה:

פסוק כה

דאגה בלב איש. כשיקרה שיהיה דאגה בלב איש צריך להשתדל להכניע ולהשפיל הדאגה כי אין בדאגה תועלת כלל אך נזק והוא ממה שאינו ראוי למשכיל כי הדאגה על דבר החולף הוא שגעון גם הדאגה לענין העתיד היא בלתי ראויה כי ראוי שיבטח האדם על הש"י והנה יש דרך בזה להעביר הדאגה והוא שכאשר יתן אל לבו דבר טוב ישמח הדאגה ר"ל נושא הדאגה על דרך אמרו לפניו תדוץ דאבה או יהיה הרצון באמרו כאשר יהיה דבר דאגה בלב איש ישמח הלב ויקרה בשמחה ג"כ שתכניע כח לבו מצד פזור החום ובא להזהיר בזה המאמר שלא יתפעל האדם מאד לא מהכעס ולא מהשמחה:

פסוק כו

יתר מרעהו צדיק. צדיק הוא לוקח יתרון ומעלה מרעהו כי ילמד ממנו מעלה ושלימות והפך זה ברשעים כי הם קוני' זה מזה חסרון והמשל שידע איש אח' כי פלו' הרשע נהג בזה הדרך והצליח ברשעתו וזה ממה שיביאהו לטעות בדרך אשר הוא חפץ ללכת בה כי אולי תמצא לו דרך אחרח היתה מביאה אותו אל כוונתו אבל סבב הש"י זה לסכל עצתם ולהתעותם בתוהו לא דרך:

פסוק כז

לא יחרוך רמיה. הנה איש רמיה לא יחרוך צידו ר"ל שלא יאכל ממנו וגם לא יכרהו לו לאכול כי איש אחר יקחנו ממנו ואולם הון האד' יקר ונכבד והוא האיש הישר הוא הזהב שהוא הטוב שבקנינים:

פסוק כח

בארח צדקה. באורח הצדק והיושר במדות ובדעות ישיגו החיים הנצחיים והיא דרך שאין נתיבה הולך אל מות כי החיים שיושגו בה לא ישיגם מות:

פרק יג

פסוק א

בן חכם. הנה, הסיבה **בבן** שיהיה **חכם** הוא **מוסר האב** שהקנהו אותו בקטנותו, כי המוסר הוא מיישיר אל השגת החכמה; והסיבה שיהיה **לץ** ולא יפנה להשתדל בהשגת

החכמה והשלימות הוא מפני ש**לא שמע גערה** מאביו, כמו הענין באדניה בן חגית, ש"לא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית":

פסוק ב

מפרי פי איש. ודבורו בחכמה יאכל טוב המדבר בעצמו כי בהוציאו הדברי' בפיו תשלם לו יותר החקיר' בהם וכ"ש שיאכל טוב מפרי שכלו אשר ממנו מקור הדבור ומוצאו ואולם נפש בוגדי' יהי' פריה חמס כי כל מחשבת נפשם והתבוננותם הוא בעשיית החמס ולא זכר פיהם כי הם מעלימים כוונתם כמו שקדם עם שזה ג"כ הוא מהפלגת החלוף הנפלא אשר בין הבוגדים והחכמים:

פסוק ג

נוצר. מי שהוא נוצר פיו ושומ' אותו מלדב' הוא שומר נפשו מכמ' רעות וצרות כי הדבור סבה פעמים רבות להגעת הרעו' ולא ידע האדם איך ינצל מהם בשלימות אם לא בשתיקה ומי שהוא פותח שפתיו לדבר במה שאפשר לו להשמט ממנו יגרום לעצמו פעמים רבות שבירה וחתת:

פסוק ד

מתאוה. הנה נפש העצל מתאוה הקנינים או החכמות ולא תמצא כי בעצלתו תמנעהו מקנינים ואמנם נפש הזריזים הוא מהגדולה שבסבו' אל שיקנה האדם אלו השלימיות והקנינים:

פסוק ה

דבר שקר. הנה הצדיק ישנא דבר שקר כי אהבת השקר הוא סבה להמנע השלימיות כמו שקדם והרשע יאהב מאד דבר שקר עד שכבר יבוש בו ויחפיר פעמים רבות ועכ"ז לא יעזבהו:

פסוק ו

צדקה. הנה תכונת הצדקה אשר לאיש צדיק תשמור תמימות הדרך אשר יכוון בענין ענין כי הוא מתישר בדרך התם מפני תכונת הצדקה אשר הוא חזק בה ואמנם תכונת הרשע אשר לו הוא בהפך כי היא מעותת ומסלפת החטאת אשר הוא דורך אליו באופן שיבצר ממנו מה שיזם לעשותו כי זה ראוי שימשך לו מפני רשעתו עם שהש"י מפר מחשבות הרשעי' תמיד להציל האנשים מידם כמו שזכרנו בביאורנו לספר איוב:

פסוק ז

יש מתעשר. יש מן האנשים מי שהוא מראה עצמו עשיר ואין לו שום קנין ויש מהם שמראה עצמו עני ויש בביתו הון רב וכן הענין בחכמה כי יש שמראה עצמו חכם

מזולת היותו כן ויש שמראה עצמו בלתי חכם ולו חכמה גדולה והנה יבאר זה החכם כי המתרושש והון רב ישובח יותר כי בזה הוא ממלט עצמו מכמה סבות באות ומתגלגלו' על העשיר וזה שהרש לא שמע גערה משום אדם:

פסוק ח

כופר נפש. אך העשי' יש לו שונאי' רבי' מפני חמדם עשרו והוא ישים כופר נפשו ויתן להם ממונו ויפייסם ובהיות הענין כן הנה המתעשר ואין כל יביא על עצמו הרעו' והגערות ואין לו ממון ישימהו כופר נפשו וכן יקרה בושת למתעשר ואין כל בדברי החכמה ואמנ' למתרושש והון רב לא יגיע לו כי אם כבוד:

פסוק ט

אור צדיקים. אור לצדיקים ישמח תמיד במושגיו אשר נתעצב בהם ושבשכל נקנה ותכלית זאת השמח' תהיה אחר הפרד מהחומר ואמנם לב הרשעים שהוא לקחת בו התחבולות והערמות לעשות ממנו הרשע הנה הנר ההוא נפסד ונדעך:

פסוק י

רק בזדון. האיש ההוא מתחבר באנשי זדון הנה יקנה מהם תכונה לחרחר ריב עם האנשים ומי שימצא תמיד את האנשים הנועצים יקנה מהם חכמה, או ירצה בזה מי שתכונתו לחרחר ריב לא ימצא רק באנשי זדון כי זאת התכונה ממה שתישירהו אל הזדון ומי שהוא איש חכמה ימצא את נועצים כי דרך החכמה לקחת עצה בדברי' מזולתם כדי שישלם להם העצה:

פסוק יא

הון מהבל ימעט. הנה ההון מתחבר מדבר שהוא הבל וימעט מאד כאילו תאמר שאוצר התבואה יתחבר מעפר כשיתחבר מהם דבר מופלג ולזאת הסבה מי שהוא קובץ אלו החלקי' המעשיים על ידו חלק אחר חלק ירבה לו הון וזאת הערה טובה למי שישתדל בשלימות הקנין מפני שלא יבוזה חלק מהקנין מפני קטנו אבל יקחהו ויאספהו אל הדומים לו כי בזה האופן ישיג ממנו הרבוי:

פסוק יב

תוחלת. הנה התוחלת והתקוה שימשך זמנה ויאריך ולא הגיע מה שקוו אליו היא מחליאה הלב כי הוא תמיד עם זה התוחלת ואולם התאוה שתבא בקלות יתערב לבעל התאוה כאילו היא עץ חיים:

פסוק יג
בז לדבר. מי שהוא בז לדבר רע שהוא נכון לבא עליו ולא ישתדל לקחת עצה עליו הנה ישחת ויחבל בעבורו ולזה אין ראוי לאדם שיקל בשום דבר ויתעצל מפני זה לקחת עצה עליו ואולם האיש הירא מצות השם לשמרם בלב ולעשות הוא לבדו יעמוד בשלום עם היותו בז לדברים הנכונים לבא עליו מפני היותו בוטח בש"י:

פסוק יד
תורת חכם. היא לו מקור חיים כי ממנו תוצאות חיים הנצחיים ובה ג"כ מקור חיים להסירו ממוקשי מות כי בעבורה יהיה מושגת מהש"י:

פסוק טו
שכל טוב. השכל הטוב אשר למשכיל יתן חן לשאר האנשים לדרוך בדרכיו מצד ערבות הדרך ההיא ואולם דרך הבוגדים הוא איתן שיקשה ללכת בו כמו שן סלע ומצודה ולזה אמר איתן מושבך ושים בסלע קנך:

פסוק טז
כל ערום יעשה בדעת. לזה ישיג המבוקש ואולם הכסיל יפרוש אולתו על כל דרך אשר ילך בה באופן שלא ילך בשום חלק מהדרך לפי הראוי ולזה ימנעו ממנו מבוקשיו:

פסוק יז
מלאך רשע. מי שהוא שליח האיש הרשע יפול ברע וישחת מפני זה הרשע אשר הוא בעליו ואולם מי שהוא שליח איש אמונים לא די שלא יפול ברע אבל הוא מרפא לזולתו לשמרו מהרע אשר על כן שלחהו שולחו:

פסוק יח
ריש וקלון וגו'. מי שהוא שומר תוכחת יכבדוהו האנשים בעבור נועם תכונותיו עם שזה יביא' להתחכם ובחכמה ישיג הכבוד כאמרו כבוד חכמים ינחלו:

פסוק יט
תאוה נהיה. תאות האיש הנהיה ונחלה שלא נמשך אליה תערב לנפש המשכל' כשהיא גברה על הנפש המתאוה וזה בעינו הוא דבר נתעב אצל הכסילים ר"ל כי תועבת כסילים סור מרע:

פסוק כ
הולך את חכמים. מי שהוא רודף את חכמים ורודף חברת' הנה הוא יחכם בלא ספק ממה שילמד מחכמתם של צדיקי' ישלים השם שכר טוב והיא הטובה הגדולה ר"ל החבמה ומי שהוא הולך את כסילים ורודף חברתם ישבר וישחת:

פסוק כא
חטאים תרדף. הנה הרעה תרדף החטאים ותבא אליהם אל המקום שהם בו וההפך בצדיקים כי השם יתברך ישלם טוב את הצדיקים מצד השגחתו עליהם והטוב ההוא ירדפם ויבא אליהם במקום שהם בו:

פסוק כב
טוב ינחיל בני בנים. האיש הטוב ינחיל נכסיו לבני בנים לא לבניו לבד ואולם החוטא לא ינחיל נכסיו גם לבניו כי קנינו צפון ושמור להיות לאיש צדיק:

פסוק כג
רב אוכל. הנה רב אוכל ימצא בעבור חרישת העניים כי הם יתעמלו בחרישה ולזה יהיה האוכל לבעלי השדות אשר לא עמלו בו וכמו כן יש מן האנשים שיהיה נספה ברע בזולת משפט כי הוא לא עשה הדבר אשר בעבורו הוא נספה וזה יקרה הרבה או יהיו הרצון בזה כשימצא רב אוכל הנה הוא ניר העניים וחרישתם כי מפני הרבוי ימצא להם בשפע בלקיטתם בשבלים ומה שידמה לזה ולזה יגיע להם טוב במשפט אך בחסד ובזה ימצא איש נספה בלא משפט כמו שקדם:

פסוק כד
חושך שבטו. מי שהוא מונע שבטו מהכות בנו ליסרו הוא שונאו כי מפני זה יהיה באין מוסר ומי שהוא אוהבו שחרו מוסר בקטנותו לחנכו במוסר על פי דרכו:

פסוק כה
צדיק אוכל. הנה האיש הצדיק אוכל לשובע נפשו כי מפני דבקות הש"י עליו ימצא לו מזונו עם שהוא ג"כ זריז בהמצאת המזון הראוי בסבות הראויות ואמנם בטן רשעים תחסר כי הם סומכים על חמסיהם שיביאו מהם לחמס ולזה תחסר בטנם:

פרק יד

פסוק א
חכמות נשים. הנה כל אחת מהנשים החכמות בנתה ביתה בחכמתה כי היא מעמדת את הבית ושומרת הקנינים אשר בו והאשה האולת תהרוס ביתה בידה מצד העדר השגחתה מהבית וזה הערה גם כן לאשה חכמה המשרתת השכל בחכמה במוחשה לבנות ביתו בעיוניות כי היא עוזרת מאד לבניין הבית ואולם האשה האולת לא תתעורר אליו בזה אבל הורסת בידה הבית שהיה ראוי שיבנהו השכל:

פסוק ב
הולך בישרו. מי שהוא הולך ביושר הוא ירא את ה' כי הש"י יישיר לזה בתורתו ובמצותיו ומי שהוא נוטה מדרכי היושר הוא מבזה הש"י:

פסוק ג
בפי אויל. הנה בפי אויל מטה גאוה להשחיתו וההפך בדרכי החכמים כי הם באופן מהשפלות ופיוס לאנשים שישמרום מכל רע:

פסוק ד
באין אלפים. הנה יקרה שממציאות הדברים ומהפקדו ימשך דבר אחר בעינו וזה כשלא ימצאו שורים ימצאו אוצרות התבואה שאוכלים השורים מלאים בר והנה מפני המצאם ימצאו רב תבואות כי רב תבואות בכח שור ואפשר שירצה בזה והוא יותר נכון כאשר לא היו שורים של פטם שמפטמים אותם באבוס בר הנה אז יהיו רב תבואות בכח שור והעיר בזה כי הנפש החמרית כאשר לא ישתמשו בה בעבודת השכל היא תאכל פרי תבואתו ותשחיתהו בהשתמשו בהכנתו להתחכם בהגעת תאות החומר ואם ישמשו בה לעבודת השכל יגיעו בכחה רב תבואות בענינים העיוניים:

פסוק ה
עד אמונים לא יכזב. מי שלא יכזב והוא מי ששונא השקר הוא בהכרח עד אמונים כשישאל על עדות מה ומי שידבר כזבים הוא עד שקר:

פסוק ו
בקש לץ חכמה ואין. הנה הלץ בקש חכמה ולא יוכל ללמוד ואולם הנבון נקל היותר עמוק שיהיה בעניני הבינה והוא ידיעת קדושים ר"ל ידיעת מלאכי השרת:

פסוק ז
לך מנגד לאיש כסיל. להתחבר עמו והנה לא תדע שפתי דעת כי חברתו תמנע אותך מזה:

פסוק ח
חכמת ערום. חכמת האיש הערום הוא הבין דרכו שילך בה בשיתחכם בדרכים ובסדרים שיובילהו אל חפציו ואולם אולת הכסילים הוא הבין מרמה כי לא יתחכמו למצוא הדרכים הישרים אשר יגיעו בהם אל חפציהם ולזה השתדלו למצוא דבר און ומרמה יחשב אצלם שיגיעו בו אל מבוקשם וזה לא יבינו דרכם ולא יגיעו אליו:

פסוק ט
אוילים יליץ. האשם הוא סבה שידברו האוילים כי כאשר יראו שלא הגיעו אל מבוקשם שיהיה אשמם סבה לזה אז יתרעמו זה לזה ויתמהו במה שהיתה החטאת הזאת ויגידו

או מה שהמציאו מהסבו' אשר הוא אשם להם כשיחקרו במום הסבות ההם ואמנם בין ישרים יסופר השגת הרצון כי הם יבואו בדברים בסבותיהם ולזה ישיגו רצונם מצורף לזה שהם נעזרים בו מהשם יתברך:

פסוק י

לב יודע מרת נפשו. לב האדם והוא השכל יודע מרירות נפשו הבהמית וצערה מצד היות הנפש אחרת אך לא יתערב עמו זר משאר כחות הנפש בשמחתו במה שהשיג מהשגות עיוניו:

פסוק יא

בית הרשעים. אף על פי שבנינו חזק מאד ישמד ויחרב כי אין השם יתברך משגיח בו לשמרו מהפגעים והוא בעצמו יביא אל עצמו פגעים גדולים מפני רוע פעולותיו ואולם אהל הישרים אף על פי שהוא חלוש בבנין מאד יתקיים ויעמוד ויעשה פרי:

פסוק יב

יש דרך. שיחשב שיהיה ישר מפני העלם ממנו האמת בה וכבר יראה בסוף כי אחריתה היא להגיע אל דרכים מובילים אל מות ואף על פי שאין בדרך ההיא בעצמה חטא ואשם:

פסוק יג

גם בשחוק. המשל כי בפעולות השחוק והבטלה שלא יחשב שיהיה בענינם רשע הנה יכאב לב כי הם סבה אל שיבצר מהשכל שלימותו והנה אחריתה של אותה השמחה היא תוגה לזאת הסבה:

פסוק יד

מדרכיו ישבע. רעות מי שלבו נסוג מהדרך הישרה ומעליו יסור איש טוב כדי שלא יספה בכל חטאתיו:

פסוק טו

פתי יאמין לכל דבר. הנה האיש הפתי יאמין לכל דבר ולזה יתפתה לכל הדברים מזולת התבוננות אם הוא ראוי לעשות כן אם לא ומזולת התבוננות בדרכים הראוים להגיע אל התכלית ההוא ואולם החכם יבין לאשורו אם הוא ראוי אם לא ובאי זה דרך יגיע אליו:

פסוק טז

חכם ירא וסר מרע. הגה החכם הוא ירא מהדברים ומפחד ובסבה זה ישמר עצמו מרע ואולם הכסיל הוא כועס ומקנטר עם מי שראוי לפחד ממנו והוא בוטח שלא יקרהו נזק בזה מפני זאת התכונה יגיעו לו רעות גדולות:

פסוק יז

קצר אפים. מי שהוא קצר אפים ר"ל שלא יביט בעינים כי אם בקצר' ובמהירות מזולת שיתיישב בהם הנה הוא יעשה אולת כי מגדר האולת הוא שלא תבא בדברים בסבותיהם וכן מי שהוא איש מזמות שחושב מחשבות רבות וזמן ארוך אם ראוי לעשות הדברים אם לא הנה ישנא כי לא ישיגו ממנו האנשים מבוקשם רק בקושי עצום מאד וזה כי ימצא שום מחשבה תקבל למה שישאלו ממנו לא יתן שאלתם וזה ג"כ סבה להתבלבל הרבה מעניניו כי מי שיחשוב בכל הדברים אם ראוי שיעשה אותם אם לא בזה האופן לא יעשה דבר גם מהדברים הצריכים לו מאד ולזה צריך שיזהר האדם באלו הענינים ולא יעמיק בהם ולזה ראוי לאדם שלא ימהר בזאת החקירה יותר מהראוי ולא יאריך בה יותר מהראוי:

פסוק יח

נחלו פתאים. הנה הפתאים נחלו אולת כי הם בלתי מעיינים בדרכים איך יגיעו אליו אבל במהירות יפותו לזה ואמנם החכמים ימתינו שימצאו הדעת ר"ל שיעיינו בהתישבות גדול ונפלא כדי שיתברר להם מה שראוי לעשותו ואיך יתישרו להגיע אליו:

פסוק יט

שחו רעים. הנה לך עדות על מעלת הצדיקים והטובים על הרשעים והרעים שאתה תראה ששפלו הרעים לפני הטובים והרשעים ימצאו על שערי הצדיקים:

פסוק כ

גם לרעהו ישנא רש. הנה האיש העני בממון או בדעת יהיה שנוא גם לרעהו ואמנם אוהבי עשיר בממון או בדעת הם רבים כי במתן הממון יקנה לו האדם אוהבים או במתן החכמה גם כן:

פסוק כא

בז לרעהו חוטא. הנה מי שהוא מבזה האנשים עד שיגיע מרוע תכונתו שיבזה גם לרעהו הוא חוטא ומאושר מאד מי שהוא חונן ומשגיח על העניים והשפלים:

פסוק כב

הלוא יתעו. הנה האנשים שהם חורשי רע יתעו בדרכם כי ימצאו להם מונעים רבים מההגעה למבוקשם ואולם חורשי טוב ימצאו בדרכים חסד ואמת והנה האמת הוא שיתישר להם הדרך בדרך שחשבו אותו והחסד הוא שיתישר להם מהטוב יותר ממה שחשבו מפני העזר האלהי אשר ילוה אליהם:

פסוק כג
בכל עצב. הנה בכל יגיע ועמל יהיה לאדם יתרון ותועלת עד שכל מה שיעמול בו יותר יגיע לו מהתועל' יותר ואולם דבר שפתים הנה היגיע' והרבוי בו אינו ליתרון אבל למחסור:

פסוק כד
עטרת חכמים עשרם. הנה עטרת החכמים עשרם אשר חכמתם מציאותו כי בו יוכרו תכונותיהם הטובות בנדיבות ובצדק ובעושר גם כן יהיו פנויים לעיין בחכמה ואולם אולת הכסילים ר"ל היציאה מהדעת החלושה אשר בהם הנה אולתם סבה לו כי הוא סבת הרוע והבלבול בכונותיהם ופעולותיהם והפסד ההוא סבה שיצאו מדעתם מרוב הצער והדאגה:

פסוק כה
מציל נפשות. הנה מי שיעיד אמת במה שישאל עליו מציל נפשות מהחמס ואולם איש מרמ' ידבר כזבים בעדותו כאשר ישאל עליו והנה זה סבה להשחית נפשו' בחמס:

פסוק כו
ביראת ה'. יש לבטוח בעוזו ית' שיציל האיש ההוא ירא ה' גם לבני האיש יהיה הש"י למגן ולמחסה עליהם בזכות אביה' ולהצילם מהרעות הנכונות לבוא עליהם:

פסוק כז
יראת ה'. היא מקור חיים כי ממנה תוצאות החכמ' אשר בה יושגו החיים הנצחיי' והיא ג"כ סבה לסור ממוקשי מות בעניני' העיוניי' ובעניני' הגופיי':

פסוק כח
ברב עם. הדר המלך הוא כשיהיה לו רבוי עם כי בם יתחזק כנגד הקמי' עליו ואולם בהעדר העם ממנו יש לו מחתה שיהיה לו רזון וכחש בקום עליו אדם להלחם בו:

פסוק כט
ארך אפים. מי שהו' ארוך העיון וחוקר בו מחקר ארוך הו' רב תבונ' כי בזה ישיג האמת ממה שיחקר בו ואולם מי שהוא קצר רוח מהשלמת החקירה אבל ישפוט תכף הנה הו' ירים לו מחלקי הסותר מה שהו' אולת ר"ל מה שהו' הפך האמת:

פסוק ל
חיי בשרים. הנה הלב שהו' מרפא ונותן רפיון ומרגוע לכעסו הוא חיי בשרי' כי בזה תועלת לו לשמרו מהפעלות הכעס ובו ג"כ תועלת לשמרו מהרע שימשך ממנו לו

ולזולתו ולז"א כי הוא חיי בשרי' ואמנ' לב קנאה ושנאה הוא מבלה גם העצמו' לרוב שיגיע הרע ממנו:

פסוק לא

עושק דל. מי שהו' עושק דל הוא כאילו חרף הש"י כי חשב שאין שם מי שישמרהו מידו לחלשתו ועל זה נשען כשעשקהו ולא נתן אל לבו כי הש"י יוכל להצילו מידו ולזה יהיה מי שחונן אביון מכבד הש"י כי הוא אינו מקוה בזאת המתנה גמול כי אם מהש"י:

פסוק לב

ברעתו ידחה רשע. הנה הרשע ידחה ברעתו כשחבא לו מהאמין בש"י כי ירעב והתקצף באלהיו ופנה למעלה ואולם הצדיק לא ידחה מאמונתו אפי' בסבת המות אבל במותו יחסה בש"י:

פסוק לג

בלב נבון תנוח חכמה. הנה בלב נבון תנוח החכמה ולא יפול להם ספק בה אחר הגעתה כי הם יודעים אותה בסבותיה ואמנם בקרב הכסילים תצטרך להתודע להם כי הם לחסרונם אינם מכירים כשהגיע האמת בדבר שכבר הגיע:

פסוק לד

צדקה תרומם גוי. הצדקה שעושים ישר' לעשות דבריהם בצדק וביושר תרומם אותם ותתנם למעלה על כל גויי הארצות ואולם החסד שעושים שאר האומות על מה שהוא ראוי לאהבת הש"י כאילו תאמר מה שיענו נפשם בענויים נפלאים ומה שידמה לזה מהדברים הקשי' שיעמיסו עליהם הוא חסרון לא תוספ' בעבודת הש"י ואף אם היתה כוונתם לשמים:

פסוק לה

רצון מלך. רצון המלך הוא לעבד משכיל וזריז ועברת המלך הוא בעבד מאוחר התנועה ובושש ללכת באשר ישולח:

פרק טו

פסוק א

מענה רך. במענה רך ישיב האדם הכעס והחמה אשר יכעס עליו זולתו ואם יענה דבר עצב וכעס יגביר אף הכועס עליו ויהיה סבה שיעשה לו רעה:

פסוק ב
לשון חכמים. ודבורם תטיב דעת השומעים דבריהם כי בזה יתוקנו דעותיהם ויחכמו ואולם מאמר הכסילי' הוא סבה להשים האולת נובעת ממקור לב שומעי דבריו:

פסוק ג
בכל מקום. הנה עיני ה' הם בכל מקום כי כל הדברים שופעים מידיעתו והשגתו כמו שנתבאר במקומותיו ולזה הוא מבואר שהם צופו' הרעים והטובים מצד ההשגחה הכוללת ומצד הפרטים תדבק השגחתו בטובים אלא שכבר סודר ממנו מה שישול' בו לאיש כמעשהו אם טוב ואם רע:

פסוק ד
מרפא לשון. מי שנותן רפיון לשונו ורפות דברים יגרום לעצמו החיים כי כל מי שיקום עליו להזיק לו יתפייס לו בדבריו ואולם מי שמשים בלשונו סלף ועוות יגרום לעצמו סלף קשה כמו שבר העץ ברוח חזקה כי בזה יוסיף כעס מי שקם עליו:

פסוק ה
אויל ינאץ מוסר. מי שינאץ מוסר אביו הוא אויל כי לא יתכן קנין החכמה אם לא יקדם לו המוכר ואולם מי שהוא שומר תוכחת יתחכם כי לקיחת המוסר הישרה לקנין החכמה:

פסוק ו
בית צדיק. הוא חזק מאד משני צדדים מצד עצמותו ומצד דבקות השגחת הש"י בצדיק ההוא ועם כל זה הנה כשיב' הרשע ר"ל בבית ההוא הנה היא נעכר' והוסר החוסן והזכות ממנה:

פסוק ז
שפתי חכמים יזרו. ויפזרו הדעת בין האנשים שהוא דבר מסכים לאמת וכ"ש שלבם יצייר האמת ואולם לב כסילים יציי' מה שאינו כן ר"ל מה שאינו צודק:

פסוק ח
זבח רשעים. הנה זבח הרשעים הוא תועבת ה' כי אין הכוונה בזבחים כי אם להנקות מהחטאים ולעבוד הש"י ואלו מביאים זבחים מזולת שיסורו מהרשע שהם בו ואולם תפלת ישרים היא רצונו יותר מזבח הרשעים כי יש בתפלה תועלת בעצמותה והתועלת בזבח היא בשנות על דרך ההערה כמו שביארנו בספר ויקרא תועבת ה', הנה דרך רשע הוא תועב' ה' כי הוא דורך בה אל הרשע במדות ובדעות ואולם מי שהוא מרדף הצדק והיושר במדות ובדעות יאהבהו הש"י:

פסוק י
מוסר רע לעוזב ארח. מי שעוזב דרך ה' צריך ליסרו במוסר רע וקשה כדי שיוסר ומי ששונא תוכחת ימות ברעתו כי לא ישוב ממנה ואפשר שרצה בזה כי מי שהוא עוזב הדרך הראוי במדות או בדעות כבר היה לו מוסר רע וחסר ואמנם מי שהוא שונא תוכחת ימות כמו שקדם:

פסוק יא
שאול ואבדון נגד ה'. איך יחשוב חושב שלא ישגיח הש"י בלבות בני אדם לחסרונם הלא שאול ואבדון הם יותר חסרים מהם מאד ועכ"ז הם נגד ה' בבריאת העולם כי השאול הוא המרכז אשר סביבו הרקיע השמיני לשחקים ולזה יחוייב שיהיה לו ציון במרכז ההוא וקראו שאול כי הקבר הוא במקום השפל והמרכז הוא המקום השפל במוחלט וקראו אבדון כי הוא רחוק מאד מהשנוי ללבוש צורה אחרת ולפי שהצורה הארצית היא השפלה שבצורות הנמצאות הטבעיות קרא המקום ההוא אבדון והוא מבואר כי לבבות בני אדם מתיחסות באופן מה לש"י כמו שבארנו בפסו' הן אל כביר ולא ימאס כביר כח לב:

פסוק יב
לא יאהב לץ הוכח לו. הנה הלץ לא יאהב התוכחת ולזאת הסבה גם כן לא יאהב החכמה ולזה לא ילך אל חכמים ללמד חכמתם:

פסוק יג
לב שמח. הנה הלב השמח ייטיב העיון ובכעס הלב ועצבונו תהיה הנפש נכאה ודואגת ולזה היתה השמחה משובחת באופן מהכעס ולזה תמצא כי אלישע אמר שיקחו לו מנגן לשמח לבו ואז היתה עליו יד ה' ונתבאר ג"כ שכל ימי כעס יעקב על בנו יוסף לא שרתה עליו רוח הקדש:

פסוק יד
לב נבון. יבקש תמיד דעת קדושים ופי כסילים יהיה רועה תמיד אולת בלב הכסילים כי מהלב יבא הדבור אל הפה:

פסוק טו
כל ימי עני רעים. כל מי שהוא עני בדעות כל ימיו הם רעים אך מי שהוא טוב שכל שמח בכל ימיו כאילו יעשה משתה בכל יום עם שתמיד הוא שותה מנחל עדני נעימות הדעות:

פסוק טז
טוב מעט ביראת ה'. טוב מעט מהממון שיקובץ ביראת ה' וביושר מאוצר רב שיקובץ במהומה וצעקה מפני דמעת העשוקים כי סוף הקנין המעט אל ההצלחה והקיום וסוף זה האוצר הרב אל ההשחתה וההפסד:

פסוק יז
טוב ארוחת ירק. טוב לאדם וערב ארוחת ירק עם חברה שתהיה אהבה שם ביניהם יותר משור שמן עם חברה שתהיה שנאה ביניהם כי השנאה תגרה מדון ביניהם ותהיה סבה לרעות גדולות:

פסוק יח
איש חמה יגרה מדון. האיש הכעסן יגרה מדון במקום שיש שלום ואמנם מי שהוא מאוחר הכעס ישקיט הריב והמדון ויהיה סבת השלום:

פסוק יט
דרך עצל. הנה דרך העצל היא אצלו כמו גדר קוצים שההליכה עליו בקושי ויוזק המתהלך בו בכל המקומות שתדרך כף רגלו ואמנם ארח האנשים הישרים בפעולותיהם שאינם עצלים היא סלולה ודרוכ' ילכו בה בקלות ואפשר שירצה בזה והוא הנכון דרך העצל בחקירות העיוניות מחקור בהם מחקר ראוי היא קשה לו כמו הדריכה במשוכת הקוצים וזה כי תמיד ימצא מי שזה ענינו בדרך חקירתו ספקות וערבובים לא יתכן לו היציאה מהם כי לא הקדים כל אותם המחשבות לעיין בהם ולברור הצודקת מהבלתי צודקת ואמנם דרך הישרים שדורכים בחקירותיהם ביושר ולזה יקדימו תחלת כל המחשבות הנופלות בדרוש ההוא ויבררו הצודקת מהבלתי צודקת היא סלולה ודרוכה לא יתנגפו רגליהם בה ולא יכשלו בהליכתם:

פסוק כ
בן חכם. הבן שהוא חכם ישמח האב שמשער בענין שלימו' חכמתו יות' מהאם, והאדם הגדול שהוא כסיל הוא בוזה אמו כי אליה ייוחס יותר רוע מוסרי מפני שקדו תמיד אצלה בקטנותו או ירצה שהו' בוזה גם אמו והוא הנכון:

פסוק כא
אולת שמחה. מי שהוא חסר השכל ישמח באולת והוא ההשתדלות בדבר בזולת הסבו' הראויות ואמנ' איש תבונ' יישיר ההליכה אל המבוקש כי הו' יבא בה בסבותיו הראויות:

פסוק כב
הפר מחשבות. הנה בסבת שלא היה סוד ועצה בדב' יופרו המחשבות בו רוצה לו' שלא יצאו לפועל ובהמצא רוב יועצים בדבר להגיע אל המבוקש תשוב המחשבה שחשבו בעשיית הדבר ההוא:

פסוק כג
שמחה לאיש במענה פיו. הנה ישמח האיש בדבור פיו כשיהיה לו לדבר אל המלך או אל הגדול ואמנם היה ראוי תחלה שישתדל שיהי' דבורו בעתו הראוי בשיקדי' לו מה שראוי לקדום כי דבר בעתו מה טוב:

פסוק כד
ארח חיים. הנה דרך חיים הוא למעלה אל איש המשכיל כי כל מה שיהיה הדבר המושכל יותר נכבד תהיה ההשגה בו יותר נכבדת ויותר ערב' ולזה יעלה תמיד בהשגותיו וחקירותיו אל הדברים היותר עליונים והיות' נכבדים והנה קרא לעליונים שהם יותר נכבדי' למעל' כי השמי' יותר נכבדי' מהיסודו' והעליון ביסודות הוא יותר נכבד מהשפל ממנו ולזה היה ארח חיים למעלה אל האיש המשכיל כאלו היה זה להתרחק מהמקום היותר שפל שהוא שאול:

פסוק כה
בית גאים. בית האנשים הגאים והתקיפים יחריב הש"י ויעמוד גבול האלמנה ואם הוא חלוש והאלמנה ג"כ היא חלושה:

פסוק כו
תועבת ה'. מחשבות רע הם תועבת ה' כי הם התחלה לחוטאי' בדעות ובמדות ואמנם אמרי נועם הם טהורי' ונבחרים אל הש"י או ירצה בזה כי תועבת ה' היא מחשבות האיש הרע כי הם ברע תמיד ואולם מחשבות האנשים הטהורים הם אמרים שינעמו לש"י ויתערבו:

פסוק כז
עוכר ביתו וגו'. מי שהוא לוקח שוחד לדון דין הוא עוכר ביתו ומשחית בהפך מה שהוא חושב ואמנם מי שהוא שונא גם המתנות ולא ירצה ללקח' מהאנשים יחיה ויתקיים לפי שהוא בוטח בש"י ואינו נשען על מתנות האנשים:

פסוק כח
לב. הצדיקים יהגה ויתעסק תמיד לענין ולתועלת ואמנם פי רשעים ודבורם ישים הרעות והשחתות טבעיות כי דבורם יישיר אל כל רע ומחשבות הצדיק תיישיר אל הטוב:

פסוק כט
רחוק ה' מרשעים. הש"י רחוק מעזור לרשעים ומשמוע לקולם ואמנם הוא ישמע תפלות הצדיקים לעשות בקשתם וזה לאות כי תפלתם היא הנשמעת:

פסוק ל
מאור עינים ישמח לב. מאור עיני הלב ישמח השכל כי שמחתו בהשגות העיוניות ושמועה טובה יתענג האדם בה עד שכבר תשמין העצם ותמלאהו מוח ובכלל הנה תמצא שהשמחה תשמין האדם:

פסוק לא
אזן שומעת. הנה האוזן השומעת תוכחות חיים ר"ל שתקבל מוסר בהשגת החכמה שהיא החיים הנה היא תלין בקרב חכמים ר"ל שכבר יישירהו זה אל שיתחכם ויעמוד בין החכמים או ירצה בזה שכבר תלין בקרב חכמים ללמוד חכמתם:

פסוק לב
פורע מוסר מואס נפשו. הנה מי שהוא פורע מוסר במדות הוא מואס נפשו כי לא יתכן שיהיה לנפש שלימות בזולת זה ואמנם מי שהוא שומע תוכחות הוא קונה שכל כי המוסר הוא התחלה להשגת החכמה:

פסוק לג
יראת ה' מוסר חכמה. יראת ה' היא תישיר אל לקיחת המוסר בחכמה והענוה והשפלות תישיר להשגת הכבוד:

פרק טז

פסוק א
לאדם מערכי לב ומה'. במה שיסדר מהדברים בלבו אך יצטרך עם זה עזר אלהי להוציא הדברים בפיו כי כמה דברים ימצא שיבלבלו הדברים בפיו אף על פי שנערכו בלב באופן שלם:

פסוק ב
כל דרכי איש זך בעיניו. הנה כל אחד מדרכי איש הוא זך בעיניו והמשל כי הכח המתעורר השכלי יהיה הדרך הטוב זך בעיניו והנה המתעורר הדמיוני יהיה הדרך הרע זך בעיניו מצד היותו ערב או מועיל לפי מחשבתו ומי שיעזר לתכן הרוחות אל שישאר הרוח והרצון בדרך הטוב הוא הש"י הוא לתכלית ולתועלת כי על צד ההשגחה ישמר האיש הטוב מהתגאל בפעולות הרעות:

פסוק ג
גול אל ה' מעשיך. סבב כל מעשיך לעבודת הש"י ואז יכונו מחשבותיך כי הש"י יעזרך להשלימה:

פסוק ד
כל פעל ה' למענהו. הנה כל אשר פעל הש"י הוא לתכלית ולתועלת וגם מה שתראה שיוזק הרשע ליום רעה הוא לתועלת כי בזה תועלת ללקיחת המוסר:

פסוק ה
תועבת ה'. הנה הגאוה היא מדה מגונה מאד ומתועבת לש"י כי היא סבה לרעו' גדולות בענינים המדיניים והיא ג"כ מהגדולות שבסבות למנוע השלימו' הנפשיי ולזה יהיה כרע זה האיש המתנהג בזאת המדה הפחותה ולא ינקה מהרעות הפתאומיות שלא יוזק בהם:

פסוק ו
בחסד ואמת. הנה מי שיתנהג ביושר ובאמת בגמילו' חסדים יכופר לו העונש שהיה ראוי לבא עליו:

פסוק ז
ברצות ה' דרכי איש. כאשר ירצה השם יתברך דרכי האיש מפני תום דרכיו הנה השם יתברך יסיר ממנו הרעות הנכונות לבא עליו ולזה ישלים אתו כל אויביו וכל שכן שישמרהו משיעוררו לו מדינים אנשים לא היו שונאיו מקדם ואפש' שרמז בזה עוד אל העזר האלהי שילוה לו בדעות ואמר כי ברצות השם ית' דרכו ישמרהו מהטעו' בעיון עם שגם אויבי האמת בעיון ההוא ישלי' עם הדרוש והם הספקות הנופלות בו מצד המחשבות המקבילות הנמצאות לו והנה ההשלמה היא הסרת הספק ההוא בשיתבאר שהמחשב' ההיא תתאמת בנושא אחר זולת זה ואמנם המחשבה שאינ' צודק' בעצמה לא יצטרך בה להשלמה אבל שתוסר לגמרי:

פסוק ח
טוב מעט. מהממון שיקובץ בצדק וביושר ממי שיקבץ רב תבואות בלא משפט רוצה לומר בגזל ובחמס ובדרכים בלתי ישרים וכן העיר בזה בענינים העיוניים ואמר כי טוב שישיג האדם מעט מהדברים העיוניים וישלים בהם החקירה בצדק וביוש' מאשר ישיג מהם הרבה בזולת חקירה ישר' כי זה ממה שיביאהו לחשוב שהשיג האמת מזולת שיהיה כן וגם אם השיג האמ' הנה לא השיגהו בדרכיו ולא יכנס זה בגדר הידיעה:

פסוק ט

לב אדם. הנה לב האדם יתבונן איך ראוי שיתדרך בדרכו במה שירצה לעשותו אמנם בהוצאה לפועל יצטרך עזר אלהי שיכין צעדו ויישירהו אל מה שראוי לו בדרך ההוא כי לא לאד' דרכו:

פסוק י

קסם על שפתי מלך. הנה על שפתי מלך דבר ידמה לקסם להגיד האמת בדברים כי כל דבר לא יכחד מן המלך לסבות רבות יתקבצו בזה הא' כי ענייניו במלכותו מסודרים מהש"י באמרו פלגי מים לב מלך ביד ה' והשנית כי בסבת רצון האנשים למצוא חן בעיניו ימצא בכל דבר מי שיגלה אזנו להגיד האמת ולזאת הסבה בעינה לא ימעל פי המלך במשפט כי יגיד האמת ויהיו משפטיו לפי המשפט המוגבל מהשם ית':

פסוק יא

פלס. הנה המשקל בדברים העיוניים ומאזני צדק ומשפט לשקול בהם הישר והבטל הוא לה' כי יצטרך עזר אלהי זה בצדק וביושר לרוב הטעיות שאפשר שיפלו בו ולזה ג"ב יהיה מעשה הש"י כל המשקלים שבכיס אשר ישקלו בהם דבר מהדברים העיוניים כי להם סדרים יתיישרו בהם להסיר הדרכים המטעים מהם ואלו הסדרים מתחלפים בהתחלף סוגי העיון והנה העיר בזה ג"כ אל דבר המשקלים והמאזנים כי ידיעת היותם בצדק הוא לה' ולזה ראוי שיירא האד' מזה והנה הביאור הראשון הוא היותר נכון וידמה לפי הביאור הראשון שיהיה שב אומרו קסם על שפתי מלך אל החלק המושל באד' והוא השכל והנה קראו מלך כי בזה האופן יתיישר לו העיון כשימלוך על שאר כחות הגוף והנפש וישרתוהו כלם וירוע כי החטא לא יקרה בהשגתו המיוחסת לו ולזה לא יקרה טעות בציור כי הוא מהשכל לבד אך יקרה טעות באמת מפני היות ההשגה מורכבת מהשכל והחוש כמו שנתבאר בספר הנפש ולזאת הסבה לא ימעל פיו במשפט במה שישפטהו ממה שהוא מיוחס לו ולזה הביאור ימשך יפה מה שביארנו ראשונה במאמר פלס ומאזני משפט וגומר וזה הביאור הוא הנראה צודק בזה המקום:

פסוק יב

תועבת מלכים. הנה למלכים והם השכלים האנושיים הוא מתועב מאד ושנוא עשיית הרשע בדעות או במדות וזה כי עשיית הרשע במדות יהיה סבה שלא יכון כסא המלך אבל יסורו הכחות הנפשיות מלשרתו וימנע מפני זה ממנו השלימות אשר הוא כחיי עליו ועשיית הרשע בדעות שתהיה סבתו לקיחת המחשבות והצורות הדמיוניות לא על

נכון הוא סבה שלא יגיע מהם השירות הראוי כי בצדק וביושר יכון הכסא והאדנות שיש לו עליהם אך בזולת זה אין לו תועלת:

פסוק יג

רצון מלכים שפתי צדק. הנה רצון מלכים הוא שפתי צדק במה שיעידו בעדות בספורי הקודמים כמו שיצטרך זה בחכמות אשר לא תשלם העמידה על מה שיצטרך לעמוד עליו מן החוש בהם כי אם בזמן ארוך נפלא יעבר החיים האנושיים כמו הענין בחכמת הכוכבים ובהרבה מהדברים הטבעיי' ומי שהוא דובר ישרים יאהב כי היושר בדברים יישירוהו למצוא האמ' במה שיחקר בו:

פסוק יד

חמת מלך. הכעס שיכעס המלך הזה על מה שהפליג לחקור בו לפי העדות ושפט מפני זה בדבר מה נמצא אחר זה בחוש בלתי צודק מפני הכזב שיהיה בעדות הנה הוא כמו מלאכי מות להסיר האדם מדרך חיים אל דרך המות כי ידמה לו שהטורח בחכמה הוא לבטלה ואמנם איש חכם יסיר זאת החמה בשיפליג תחלה בדבר העדות להתבונן אם קצתו מסכים לקצתו אם ימצאוהו בלתי מסכים הנה יעמוד על מה שהיה מהם צודק מהדרכים רבים מהם שיתבונן באי זה מאלו הדרכים נכפל העדות יותר כי אשר נכפל בו העדות יותר ידמה היותו מסכים לאמת ומהם שיתבונן מצד המעידים ר"ל שכאשר יעיד בו איש יותר שלם ויותר חכם הוא יותר שיהיה צדק ומהם שיתבונן בו מצד הטעות שאפשר שיקרה בהרגש בו מהטעות יותר הוא יותר ראוי שיונח בלתי צודק והנה ג"כ אפשר שיסיר החכם זה הכעס והחמה בצד אחד והוא שאחר שהשיג בחוש הפך מה שיתחייב מהעדות ישוב להסיר מהעדות מה שחוייב ממנו זה הביטול ויחקר עם השאר ועם מה שהשיג בחוש כי בזה האופן יתיישר למצוא האמת והנה יסיר החכם זה הכעס בצד אחר יותר שלם והוא כי מדרכו שלא יעיר בדבר אם לא היה צודק ונקי מהטעות ואם היה אפשר שיהיה בהרגש טעות יגיד זה הענין בעדותו:

פסוק טו

באור פני מלך חיים. הנה באור פני המלך הזה בהשגת המושכלות יושגו החיים הנצחיי' והרצוי שיהי' ממנו לשאר הכחות המשרתות אותו הוא במדתת העב שיהיה ממנו המלקוש אשר יביא פרי הצמחי' ותכליתם וזה כי בזה האופן יתיישר לאדם השגת ההצלחה שהו' הפרי המכוון בו:

פסוק טז
קנה חכמה. הנה קנין החכמה טוב מאד מקנין הזהב וקנין הבינה נבחר מקנין הכסף ורמז בזה כי אין לאלו הקנינים יחס וערך לקנין החכמ' והבינה והנה המשיל החכמ' בקנין יותר יקר מהבינ' כי השגת החכמה היא יותר שלימה מהשגת הבינה כמו שהתבאר מדברינו ואע"פ שכבר יקרה בבינ' שתחקו' בנושא יותר נכבד ועוד כי הבינ' תהי' ג"כ בדברי המוס' והוא הפילוסופי' המדיני' ואולי אל זאת הבינ' כיון בזה הפסו':

פסוק יז
מסלת ישרים סור מרע. דרך ישרי' היא סור מרע כי הם יתבוננו בדרכם וינהגו בו באופן שימלטו מהרע בדברי' המדיניים או בדברי' העיונים ומי שירצ' לשמו' נפשו מהרע ראוי שישמור דרכו בזה האופן הנזכר:

פסוק יח
לפני שבר גאון. הנה הגאוה והגאון וגובה הרוח הוא סבה אל השבר ואל הכשלון וזה מבואר מאד מענין המדה הזאת:

פסוק יט
טוב שפל רוח. הנה יותר טוב לאדם הוא שיהי' שפל רוח ויתחבר עם הענוים והשפלים משיהיה מתחבר עם גאים ויחלק שלל עמהם במה שנצחו במלחמה אשר היתה גאותם סבה לה וזה כי אם יקרה מזאת התכונה טוב בקצת העתים הנה יקרה ממנה רע בעתים רבים והנה חלקם השלל הוא ג"כ לנקמה מהם כי זה שירגלם בזאת התכונה הפחותה ויהיה זה סבה שיחולו עליהם רעות גדולות:

פסוק כ
משכיל על דבר ימצא טוב. הנה מי שהוא מעיין ומסתכל איך ראוי שיתנהג בדבר דבר ולא יעשה מעשיו בזריזות ובבהלה הוא ימצא טוב בדברי' כי זה ממה שיתיישר בו להגיע אל התכלית הנרצה ומי ששם מבטחו עם זה בה' לא במה שהכין מהסבות אשריו כי הש"י ימציא לו חפציו ואף אם שגג בהכנת הסבות:

פסוק כא
לחכם לב יקרא נבון. הנה לחכם לב יקרא נבון ר"ל כי השגתו החכמה תישירהו להשגת הבינה גם בדברים המדיניים להתבונן בלקיחת התחבולות להעמידו בשלום עם כל אחד מהאנשים ואע"פ שכבר התבונן בזה בלבו באופן ראוי הנה במתיקות דבריו יוסיף קנין טוב על מה שחשב בלבו כי ערבות הדברים ומתיקות' ימשוך הנפשות ויקחם:

פסוק כב

מקור חיים. הנה ההסתכלות וההתבוננות הוא בעליו של מקור חיים והמנהיג אותו וזה כי ממנו מבוע המיעדת החיים הגופיים והחיים הנצחיים אם החיים הגופיים מפני ההשתכלות בדברים המדיניים אשר בו יושלל הסרת הרע ממנו מהאנשים ושיגיע לו הטוב והעזר מהם ואם החיים הנצחיים כי זאת התכונה כלי להפליג החקירה בדברים העיוניים לפי מה שראוי אשר היא סבה למצוא האמת בהם ואולם האוילים לא יקנו מוסר כי אם מהאולת והמשל שכאשר קרה לאויל רע מה מפני שלא השגיח בסבות המביאות אותו להשגת מבוקשו אז יקחו מוסר מפני האולת ההיא להשגיח בפועל ההוא כשיקרה לו שנית בסבה אשר לא השגיח בה קודם זה שהיתה סבה אל שנבצר ממנו אשר יזם לעשות והנה התועלת שיקח בזה הוא מעט מאד וזה כי אולתו תסבב שלא יקח בזה מהתועלת רק בכמות הדבר ההוא ובסבה ההיא לבדה וכבר יהיו שם סבות אחרות יפקד המסובב בהפקדם והוא לא ישגיח בהם אם לא בשיפקחו עיניו במה שיראה בנסיון וזה רחוק מאד שיגיע בשלימות בזה האופן גם בפועל אחד מיוחד ואולם עם המשכיל מקור חיים ומבוע בכל הדברים וזהו ההבדל הנפלא שיש בזה בין המשכיל והאויל:

פסוק כג

לב חכם ישכיל פיהו. הנה מה שהוא מצוייר בלב החכם יודיעהו פיו לאנשים כי דבריו יסכימו אל מה שהוא מצוייר בנפשו אם בדברים המדיניים לפי שלא יכבד בלב ולב ואם בדברים העיוניים כי הוא מצד חכמתו יודע לדבר באופן יסכים מה שיאמר למה שהוא מצוייר בנפשו והנה הוא ידבר באופן שעל שפתיו יוסיף קנין טוב על מה שהיה בלבו וזה כי בלב לא יתכן שיהיה למאמר כי אם כוונה אחת והוא יאמר אותו בדרך יכלול על כוונות מתחלפות כלם מועילות וכבר יהיה זה ג"כ ומצד אחר והוא בדברים המדיניים רב התועלת והוא שיוסיף על שפתיו ממתק הדברים וערבותם מה שיוסיף לקחת הנפשות ולמשכם אל כל מה שירצהו ובדברים העיונים ג"כ מצד מה שיעריב המאמר מן הדברים המיפים את המאמר ומקשטים אותו:

פסוק כד

צוף דבש. הנה אמרי נועם שיצאו מפי החכם הם כמו צוף דבש שהוא מתוק לנפש המרגשת כשיזון האדם ממנו והוא עוד מרפא לאיברים הכתושי' בשיושם עליהם ולזולת זה מחלייהם וכן אמרי נועם החכמים יערבו לנפש המשכלת ובהם עוד הישרה לתקון הגוף ולברר ולהוציא ממנו חליי המדות הפחותות:

פסוק כה
יש דרך. הנה ימצא דרך שהוא ישר לפני האיש ולא ירגיש ברע הנמשך ממנו כי אחריתה היא דרכי מות והנה האיש החכם יישיר להתרחק מהדרך הזאת:

פסוק כו
נפש עמל. הנה נפש האיש העמל עמלה לו ולתועלתו כאשר כפף פיהו והכניעו על העמל ההוא ר"ל כאשר כבש תאו' פיהו למזונות ולמשקים הערבים בדרך שלא יבטלהו רדיפת התאוות ההן מבקשת החכמה וההתעמלות בהגעתה הנה העמל ההוא יהיה לו לבדו מה שאינו כן בעמל אסיפת הקנינים כי יכין האדם ואחר יאכל ומי שעמל בו לא יהנה ממנו ולא יהיה לו יתרון כי אם ראות עיניו או ירצה בזה נפש האיש העמל תמיד להשגת טרפו עמלה בסבתו בעצמו כי פיו הכניעו וכפפו לזה העמל וכאילו יישיר בזה שאם היה האיש ההוא מונע ממנו יתרון המזון ולא יקח ממנו כי אם המצטרך לבד ויצמצם בהוצאתו לפי מה שאפשר או יהיה קובץ על יד מעט מעט עד שישיג מחייתו בזולת עמל:

פסוק כז
איש בליעל. הנה האיש הבליעל חורש הרעה בלבו ומה שיבא ממנו אל שפתיו יוכר בו רושם הרע שהוא בלבו ויהיה משחית כמו האש השורפת וכאילו אמר שיותר רע יבא מפיו ממה שהוא בלבו כי ישתדל להעמיק בדבריו בדרך שימשך מהם רע נפלא:

פסוק כח
איש תהפוכות ישלח מדון. האיש הכזבן הנה מנהגו לשלח ריב ומדון בין האנשים ולא יספיק לו בה עד שיעורר דברי תלונה להפריד השר והגדול מעמו ר"ל שיסבב שימרדו בו:

פסוק כט
איש חמס. הנה האיש שהוא איש חמס יפתה בפיו רעהו להמשך למנהגו ובדבורו בהגרים לו להלך אותו בדרך לא טוב:

פסוק ל
עוצה עיניו. מי שהוא עוצה עיניו וסותם אותם או אחד מהם כדי שתשלם לו יותר מחשבת התהפכות והכזבים ואחר כך הוציא מה שבמחשבתו אל הפועל בשחתך שפתיו ופתח אותם לדבר הדברים בפיו הנה דבורו השלים הרע כי במה שחשב לא היה מגיע נזק לאנשים אם לא יוציאהו בפיו:

פסוק לא

עטרת תפארת שיבה. הנה השיבה היא עטרה של תפארת כי האנשים כלם יכבדו איש שיבה ויגיעו האנשים לזה בדרך צדק ויושר במדות או בדעות כי בזולת זה יתכן שימות האדם בלא עתו או יהיה הרצון בזה כי השיבה אשר בדרך צדקה תמצא הוא עטרת תפארת כי מצד היושר בדעות ובמדות ומצד הישישות אשר יחובר עמהם נגדל מדרגת האיש ומעלתו בחכמה ובפלוסופיא המדינית כי בישישי' חכמה וארך ימים תבונה מצד רוב מה שעמד עליו מהחוש ומצד אורך הזמן אשר שקדו בבקשת החכמה ומצד השקט רתיחת הטבעי בעת השיבה:

פסוק לב

טוב ארך. הנה מי שימשול בכעסו שיוכל להאריך אפו הוא יותר טוב מגבור המנצח זולתו במלחמה ומי שימשול ברצונו ותאותו להניעם אל אשר יחפוץ הוא יותר משובח ממי שלכד עיר כי איך ימשול בזולתו מי שלא יוכל למשול ברצונו יש דברים יחשוב שיהי' חדושם קרי והזדמן ובהם באמת הגבלה וסדור מהש"י בחיק:

פסוק לג

יש דברים יחשוב שיהי' חדושם קרי והזדמן ובהם באמת הגבלה וסדור מהש"י **בחיק** וזה כי הגורל יוטל בחיק ויחשוב שיהי' משפטו בדרך הקרי והנה תמצא כי מה' כל משפטו וזה מפורסם מענין הגורל בספורי דברי הנבואה וכבר תעמוד על זה מהחוש כי למצליחים יבא על הרוב להם בגורל היותר טוב וההפך לאנשים הקשי יום והנה אמר לפי מה שאחשוב כי הגבורה במלחמה ולכידת העיר הוא מה' ולזה אין להתפאר בהם ואולם התכונות המדותיות אשר לאדם עם נפשם הם מפאת בחירתו ולזה יהיה ההתפאר בהם יותר ועוד כי הטוב שיגיע מאורך האף הוא יותר עצום ויותר מעט סכנה מהטוב שיגיע מהגבורה וכן הענין במושל ברוחו עם לוכד עיר עם שבזה יגיע לאדם הטוב וההמלט מזולת שירע לזולתו:

פרק יז

פסוק א

טוב פת חרבה. והנה שבח עוד השלום וגנה הקטטה ואמר כי טוב לאדם שיאכל פת יבשה בלא פרפרת עם השלוה משיאכל הזבחים ובשר לשובע עם הריב והקטטה:

פסוק ב
עבד משכיל. הנה יקרה בעבד האדם כשהיה זריז ומשכיל שיהיה מושל בבן אדוניו כשהי' עצל וסכל כי אדוניו ימשילהו עליו להנהיגו בהנהגה ראויה וכבר יקרה שיחלק זה העבד נחלה בתוך הבני' שהם בני אדוניו כי אדוניו לאהבתו אותו יתן לו במותו חלק מה בנכסיו:

פסוק ג
מצרף לכסף. הנה הכסף יש לו מצרף יוכל האדם לבררו מסיגיו ובו יוכל לבחון כמה יש בו מן הסיגים כשיקח ממנו משקל מה ויעמוד על השיעור שיחסר ממנו וכזה יש ג"כ כור לזהב לברר אותו מסיגיו ואולם הלבבות אין שם מי שיבחנם זולתי השם יתברך:

פסוק ד
מרע מקשיב. הנה האיש המרע הוא מקשיב על דבר און כי בו חפץ וזה ג"כ הוא מתהפך והוא כי האיש השקרן מאזין ומקשיב על דברי הרשע והעוות מהשקר ימשכו הרעות ומהרעות ימשך השקר:

פסוק ה
לועג לרש חרף עושהו. הנה מי שהוא מלעיג על העני מפני עניו כבר חרף הש"י שיסודר ממנו זה הענין באופן מה כמו שמגנה המלאכה הוא מחרף בזה הפועל אותה ומי שהוא שמח לאיד שיבוא על איש אחר לא ינקה שיפול בכמו הרע ההוא:

פסוק ו
עטרת זקנים. כי האהבה הדמיונית תמשך אליהם אך אין הענין כן באבות כי אין האהבה עולה כל כך לאבי האב אבל תפארת בנים היו אבותם:

פסוק ז
לא נאוה. הנה לא יאות לנבל לדבר דברי מעלה ויתרון כי הדברים ההם יאבדו בזה האופן וכ"ש שאין ראוי לנדיב דבר שקר והבל:

פסוק ח
אבן חן השוחד. הנה השוחד הוא אבן חן בעיני האנשים אשר ינתן להם השוחד כאילו היו מרגליות שיתנו חן לנושאם אל כל אשר יפנה מהדברים יצליח:

פסוק ט
מכסה פשע. מי שהוא מכסה פשע שפשע בו ולא ירצה לזכרו הוא מבקש אהבה כי בזה האופן ישיגה ומי שהוא שונה בדבר מפריד אלוף כי זכר הפשעים יבוא לרעות גדולות עד שאלו המדות הפחותו' יפרידו השר והגדול מעמו:

פסוק י
תחת גערה במבין. הנה הגערה תחת במבין ליסר אותו ויקבל בה מוסר יותר ממה שיקבל הכסיל מהמוסר אם יכוהו מאה הכאות:

פסוק יא
אך מרי. הנה לא די שלא יקבל מוסר בהכאו' אבל תמצא עם זה בקצתו שיבקש רע והוא איש מרי כי הוא מרגיש שיוכל מצד מריו או יחולו עליו רעות ועכ"ז יחזיק בו ולזה איננו זר אם ישיג מה שיבקש הנה ישיגהו היותר רע שאפשר רוצה לומר שכבר ישולח להכותו מכת אכזרי ולא יחמול עליו אשר על כן מרה בש"י או יהיה הרצון בזה הנה לא די שלא יקבל מוסר אבל הוא תמיד יבקש מרי ואע"פ שישלח בו מלאך אכזרי להכותו מכות נפלאות הנה עם כל זה יוסיף על חטאתו פשע:

פסוק יב
פגוש דוב שכול. הנה פגישת הכסיל באולתו היא פגישת הסכנה מפגישת דוב שכול באיש כי אולת הכסיל תשחיתהו בקלות:

פסוק יג
משיב רעה. הנה מי שהוא משיב רעה תחת טובה אשר גמלוהו ראוי שלא תסור רעה מביתו וזה לשתי סבות האחד מפני שהאנשים לא ישתדלו להטיב לו לפי שהם רואים שהוא משיב רעה תחת טובה ולזה כאשר תהיה הרעה בביתו לא תסור משם כי לא ישתדל איש בהסרתה והסבה השנית היא כי זה העונש ראוי שיבא עליו מהש"י על זאת התכונה הפחותה כי היא תמנע האדם מכל הטובות והשלימיות וזה כי האדם נכנע לש"י מפני רבוי הטובות אשר הוא גומל אותו תמיד ומי שלא יכיר לאנשים הטובה שהם עושים לו לא יכיר לש"י בטובות שהוא חונן אותו ויהיה זה סבה אל הכפירה בשם יתברך:

פסוק יד
פוטר מים. הנה ראשית המדון הוא במדרגת פותח מקום יצאו ממנו המים כי הם תמיד ירחיבו הפתח ההוא מצד שטף עובר בו ובהיות הענין כן הנה ראוי לעזוב הדבר אשר הוא סבת המדון קודם שיתערב הריב והמחלוקת כי אחר זה יתחזק תמיד הריב ולא יהיה שליט האדם להשקיטו:

פסוק טו
מצדיק רשע. הנה מי שהוא מצדיק מי שהוא רשע בדין או מחייב מי שהוא צדיק בדין הנה כל אחד מאלו הוא מתועב ושנוא אצל הש"י וזה כי הוא ראוי להרחיק הרשעים

ולבזות מעשיהם כי בזה תועלת להרחיק האנשים מעשו' כמעשיהם ובזה ראוי לקרב הצדיקים ולשבח מעשיהם לזאת הסבה בעינה:

פסוק טז

למה זה. ישתדל הכסיל בקנין החכמה והנה הוא חסר המקבל אותה כי אין לו לקבלה:

פסוק יז

בכל עת. יתחבר האוהב לאהובו בימי הטובה ובימי הרעה זה מדרך האוהב במה שהוא אוהב ר"ל שלא יעזוב אהובו לעתות בצרה, ואולם האוהב שיתחדש ויולד לו בעת צרתו הוא אח לא אוהב או ירצה בזה כי האוהב יתחבר לאהובו בכל עת כדי שישמח בטובתו ויעזרהו לעת רעתו אמנם האח לא יחוש להתחבר עם אחיו בעת טובתו אך בצרתו יתעורר לעוזרו כי הטבע יכריחהו על זה מפני היותו עצמו ובשרו:

פסוק יח

אדם חסר לב. והנה ספר עתה מהעזר לא יחשב בו טוב לעזור ובסוף הענין ישוב לו לנזק גדול ולזה לא יהיה זה העזר כי אם מאדם חסר לב והנה שיכנס האדם ערב בפרעון חוב רעהו ויתקע כפו לפרעו כי זה יהיה סבה אל שישוב האהוב שונא ויגיעהו נזק מזה שישוב פרעון החוב עליו:

פסוק יט

אהב פשע. מי שהוא אוהב למצוא פשע בדברים שיאמרו לו או יעשו וידקדק בהם בזה האופן הנה הוא אוהב מריבה ומחלוקת כי זה יוליד המחלוקת ומי שהוא מגביה פתחו להשקיף בדברים בצד שישים עצמו בעליונות מקום כי זה יהיה סבה אל שימצא פשע בדברים לחשבו עצמו גדול המעלה ושראוי לו מהכבוד הרבה הנה הוא מבקש שבר כי זה סבה להביא עליו רעות גדולות והנה לקח זה הלשון על צד שלימות המשל כי מגובה הפתח יקרה שיפול מטה וישבר:

פסוק כא

יולד כסיל. הנה האיש המוליד כסיל יולד אותו לרעה לו כי יגדל יגונו בו מצד חסרון דעתו ורוע עניניו ולא ישמח האיש הנבל העושה נבלות או הדבר:

פסוק כב

לב שמח. הנה משמחת הלב יתחדש טוב מראה הגוף להתפשט הדם והחום הטבעי בחלקי הגוף והרוח נכאה שהיא הפך שמחת לב הוא תיבש האיברים מפני התקבץ הדם והחום הטבעי בפנימי הגוף והנה יבאר בזה שהשמחה משובחת וההצטער מגונה:

פסוק כג
שחד. הנה הרשע יקח שחד מחיק ר"ל שיקח אותו בצנעא בדרך שלא יודע ויקחהו להטות ארחות משפט:

פסוק כד
את פני מבין חכמה. הנה המבין ימצא את פניו חכמה כי כל מה שירגיש אותו מהדברים הנמצאים ימצא חכמה נפלאה כשיחקור למה שהוא על מה שהוא עליו ואולם הכסיל כשיבקש החכמה הנה עיניו בקצה הארץ לחשבו כי שם לבד תמצא לו ולזאת הסבה יתעצל בבקשתה:

פסוק כה
כעס לאביו. הנה הבן שהוא כסיל מכעיס אביו תמיד והוא ממר ליולדתו כי לא יקבל מוסרם ולא די לו בזה אבל יהיה בוחר הרע כל כך למי שהוא לא טוב גם ענוש עד שכבר יענוש הצדיק על צדקו ויכה הנדיבים על יושרם כי כל עושה טוב הוא רע בעיניו:

פסוק כז
חושך אמריו. הנה האיש היודע דעת מונע אמריו שאינו מדבר דבריו בלתי צריך ומי שהוא איש תבונה נותן לעצמו יקרת רוח ולא יהיה מסב ומתחבר מאד עם בני המעלה ולא יהיה מרבה דברים אך דברו יהיה יקר לא שיעשה זה דרך גאוה כי זה יהיה מגונה:

פסוק כח
גם אויל מחריש. והנה ימשך טוב ממניעת הדבור שכבר יעלה מהאדם אולתו וכן יחשב נבון מי שהוא סותם שפתיו ולא ידבר:

פרק יח

פסוק א
לתאוה יבקש. מי שיבקש לגבול החקירה בדבר הנפרד והפשוט אשר אליו תעלה תאותו הנה הוא יתערב בהשגת כל נימוס מושכל אשר בדבר דבר כי זה דרך החקירה השלימה ר"ל להעלות הדבר אל יסודותיו והסבות הפשוטות אשר מהם היה או ירצה בזה מי שיבקשה בעבור תאותו הגופיות הנה אם יחקור במושכלות יתבלבל בכל מושכל ומושכל ואפי' באשר היה מהם קל ההבנה ויתערב לו הענין בזולתו מפני מיעוט חקירתו בדברים המושכלים ורב שקדו על התאוות הגופיות:

פסוק ב
לא יחפוץ. הנה הכסיל איננו חפץ בתבונה רק בעת שיתגלה לבו וחסרון דעתו כי אז לבד יחשוב שיהיה רב תבונה אך אחר זה לא יזדרז ללמידת החכמה:

פסוק ג
בבוא רשע. הנה בבא רשע בא עמו גם בוז כי מדרכו לבזות האנשים ועם הקלון והבוז שיש עמו מפני פעולותיו המגונות יחרף זולתו בדברים ההם בעינה כי במומו פוסל האנשים בקלונו בעצמו:

פסוק ד
מים עמוקים. הנה דברי פי איש חכם הם מים עמוקים שיקשה להגיע אל תכליתם וכן יקשה לעמוד על סוד דברי פי איש חכם כי הם כמו נחל שהוא נובע ותמשך הנביעה ממנו תמיד כן ימצאו מקור החכמה טבעת באלו הדברים וכל אשר ימצאו בהם הנה עדיין יש להם כח למצוה בהם יותר או יהיה רומז בזה אל הלב שהוא מבוע הדברים כן כל מה שיביע מהם ישאר בו כח להביע מהם יותר:

פסוק ה
שאת פני רשע. הנה לא טוב לשאת פני רשע במשפט להטות משפט הצדיק כי יקרה אם יכבד האיש השופט לרשע במשפט ההוא יסתמו טענות הצדיק החולק עמו לחשבו כי דעת השופט קרובה אל שכנגדו:

פסוק ו
שפתי כסיל יבאו בריב. ובמחלוקת כי אינו מדבר כי אם דברי קנטורין ופיו יקרא למהלומות והכאות חזקות שוברות את האדם:

פסוק ז
פי כסיל. דברי הכסיל הם מביאים חתת ושבר והם מוקש נפשו כי גורם רע לעצמו מצדדים רבי' כי בהם יחרחר ריב עם האנשים ויהיה זה סבה לו לרעות גדולות ומהם כי מצד סכלותו יחשוב הרבה פעמים לומר מה שהוא עוזר לו בהשפטו את רעהו ויהיה הענין בהפך ומהם כי הוא יגלה הדבר שיהיה ראוי שיסתיר ויהיה זה סבה לבלבול ריב בעניניו ובמבוקשיו:

פסוק ח
דברי נרגן. דברי האיש הנרגן על לא דבר מעורר תלונות הן בדמיון האנשים שמראים עצמם מוכים ונשברים כדי שיחמלו עליהם שאר האנשים והנה אלו הדברים קשים מאד

אל שכנגדו עד שהם יורדים אל חדרי בטנו ויתפעל לבו מהם התפעלות רב כי יקשה מאד לאדם שיאמרו לו שאמר או עשה דברים מגונים והוא יודע שאין הדבר אמת:

פסוק ט

גם מתרפה. גם מי שהוא מתעצל במלאכתו באי זו מלאכה שיתעסק בה הנה הוא חבר לבעל הפח שיציב משחית ללכוד האנשים וזה יהיה מצדדים כי בעל זאת המלאכה יסמוך על שיעשה מלאכתו באמונה ולא ירגיש במה שיתחדש לו מעצלות הפועל ההוא כמו שלא ירגיש בפח מי שנלכד בו עד הלכדו והשני כי אם עשה המלאכה לעצמו הנה עצלותו בו יסבב שלא ימצא לו טרפו ויצטרך להיות בעל משחית בעבור בקשת המזון והשלישי כי אם תהיה זאת המלאכה אשר לאדם במה שהוא אדם והוא השגת המושכלות הנה עצלותו בה תסבב שילכד השכל בפחי הגוף ובשחיתותיו, זהו ביאור מה שיראה לנו עתה בזאת הפרשה שהגבלנו ביאוריה, והנה התועלות המגיעות ממנה רבים ברבוי הענינים הנכללים בזה וזה מבואר מאד במאמר מאמר ממנה ואולם על דרך כלל הנה הקיף זה החלק על הרחקת הכסילות והרשע והעצלה והאולת והשקרות והמרמה והשנאה והקפדנות וריבוי הדברים שלא לצורך ותועלת וההצטער והיות בז לדבר ובלתי שומע עצה:

פסוק י

מגדל עוז שם ה'. הנה שם ה' הוא מגדל עוז כי בו עוז לאדם ותוקף עד שלא ינצחהו שום דבר רע ובו יחסה מכל מזיק מחוץ כי הש"י אשר דבק בו יצילהו מפני דבקות השגחתו בו ודבקות האדם בו הוא מצד השגתו לפי מה שאפשר מנימוס הנמצאות המושכלות אל הש"י אשר שפע ממנו מציאותו בבריאתו העולם ובו הוא עומד תמיד כי הוא שמו על הצד שביארנו בספר מלחמות ה' והנה הצדיק ירוץ בדברים אשר יבקש מצד המשען אשר לו בשם ית' וימצא נעזר בש"י עד שכבר ימצא מתחזק מאד במה שבקש אותו יותר ממה שהיה מתחזק בו אם טרח הרבה לבקש הסבות הנאותות להגיע הדבר ההוא מזולת הבטחון בש"י והנה היה זה המאמר נאות עוד מצד המשל כי מדרך המרוצה שתחליש האדם והוא היה אומר שהצדיק עם היותו רץ בו נשגב ומתחזק וזהו האמת כמו שביארנו:

פסוק יא

הון עשיר. הנה ההון הוא לעשיר כמו קרית עוז כי יבטח שיהיה לו לעוז לפי מחשבתו ולפי ראותו הנה ההון הוא לו כחומה נשגבה כי בהונו ירצה הבאים להזיק לו והנה ההבדל בין זה העוז והעוז הקודם הוא מבואר כי העוז הקודם הוא עוז במוחלט וזה העוז

איננו עוז כי אם בדברים מה וגם בהם הוא סבת הרע כמו שזכר כמה שקדם שהרש לא שמע גערה ולזה לא יהיה ההון עוז כי אם למחשבת בעל ההון לא לפי העניין בעצמו:

פסוק יב

לפני שבר. הנה גובה הלב והגאוה הוא סבה אל השבר והשפלות והענוה הוא סבה אל הכבוד וזה מבואר במעט עיון מענין אלו התכונות:

פסוק יג

משיב דבר. מי שהוא משיב דבר בטרם ישמע ויבין הדבר אשר הוא משיב עליו הנה זה הענין הוא לו אולת וכלמה כי כבר ישיגהו בושת מפני שלא ישיב כראוי ולזה ראוי שיבין האדם בדברים קודם שישיב עליהם:

פסוק יד

רוח איש. הנה רוח האיש לא די שיסבול הגוף הבריא ויסעדהו ויסודרו ממנו פעולותיו אבל גם בהיותו חולה יכלכל אותו ואולם כשיהיה החולי ברוח בעצמה שתהי' נכאה ונשברת מי ישאנה אין שם מי שישאנה כי החומר הוא מונהג ממנ' לא מנהיג ולזה יחלק הגוף בהפעלותיה:

פסוק טו

לב נבון יקנה דעת. שכל האיש הנבון יקנה דעת קדושים מעצמו כי מרוב פלפולו יוציא דבר מתוך דבר והחכמי' יבקשו לשמוע הדעת וללמוד אותו מהיודעים לשיעורים כי דעתם קצר' להבין זה מעצמ':

פסוק טז

מתן אדם. הנה האד' שיצטר' לו בעסקיו ללכ' לפני גדולי' הנה אם יתן להם מתן ירחי' לו הדר' וינחנו זה המתן לפני גדולי' לעשות חפציו:

פסוק יז

צדיק הראשון. ולזה ראוי לפזר בזה האופן בעת הצורך ובזה עוד תועלת לו בהכנסו לפניה' קודם הכנס בעל ריבו כי מדרך האנשי' להאמין בספור המנגד להם ראשונה ולזה יהיה אצל השופט האיש הראשון שיבא לפניו צדיק בדברי ריבו כי יאמין לדבריו וכאשר יבא רעהו להגיד לו הפך הדברים ההם לא יאמינהו כי אם אחר החקירה השלימה והנה לזאת הסבה מנעה התורה שלא ישמע הדיין דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חברו כי זה יהיה סבה אל שתהיה דעתו יותר קרובה אל מי שישמע דבריו בראשונה וכאילו העיר על זה ג"כ החכם בזה הפסוק:

פסוק יח
מדינים ישבית הגורל. הנה הגורל יבטל מדיני' ומחלוקת מהאנשים בדברים שיש לחלוק זה עם זה והוא יפריד בין תקיפי' וחזקים וישמרם מהזיק זה לזה:

פסוק יט
אח נפשע. האח שפשע בו אחיו הנה עם היותו נפשע הוא טוב לאחיו יותר מקרית עוז להצילו ולעוזרו בעתות הצורך כי לא יזכור לו אז מה שפשע בו כי הוא עצמו ובשרו וכן איש המדיני' ר"ל אשר עורר מדיני' כנגד אחיו הנה הוא לאחיו כמו בריח הארמון המבריח מכות' לכותל אשר הוא קושר הכתלים ומעמיד הבנין כן הוא סבת קיום אחיו ועמידתו אותו ושומר מכל משחית יקום עליו בחזקת היד:

פסוק כ
מפרי פי. הנה מפרי דברי איש ישבע בטנו אם לטוב אם לרע הנה הוא ישבע פרי שפתיו והמשל כי הדובר רכות ישיב חמה במענ' פיו ויאכל פרי דבדיו שיסי' הרע ממנו והדובר קשות יעורר החמה ויביא עליו מהרה הרעה:

פסוק כא
מות וחיים. הנה ביד לשון מות וחיי' כמו שזכרנו ומי שיאהב הדבור אין ספק שיאכל פריו לטוב או לרע כמו שקדם:

פסוק כב
מצא אשה. מי שמצא אשה ר"ל שיהיו כחות הנפש במדרגת הנפש שהיא משרתת בעלה ואוהבת אותו וישרתו השכל בכל מאמצי כחם הנה האיש ההוא מצא טוב כי בזה יושג לו השלימות האנושי ובזה האופן ישיג חפצו ורצונו מהש"י כי תדבק השגחתו בו:

פסוק כג
תחנונים ידבר רש. הנה העוני סבה אל שתהיה לשון הרש מבקש' החיי' כי הוא ידבר תחנוני' ובזה האופן לא די שלא יעור' מדיני' אבל ישקיט הריב והחמה מעליו ואמנם העשיר יבטח בעשרו לחשבו שהו' קרית עוזו וידבר מפני זה עזות וזה יהיה סבה לשבירתו כי לא יוכל כלכל להתנהג עם כלם כראוי להתנהג עם הרע ויהיה סבה לסור האהב' מהם:

פסוק כד
איש רעים להתרועע. וכבר ימצא אוהב יותר דבק לאדם בעת הצורך מהאח ולזה ראוי לאדם לקנות לו אוהבים רבים ולא ירבה ברעים כי כבר ימצא באוהבים מי שיאהב

תכלית האהבה אף על פי שאינו רע וההרבות ברעים יהיה סבה אל שישחית הרעות והחברה לקצת מפני קצת:

פרק יט

פסוק א

טוב רש הולך בתומו. טוב האיש העני שהוא הולך בתו' וביושר ממי ששם כסלו בעשרו ולזה הוא מעקש דרכיו כי הוא בוטח בעשרו שיכסה על מומיו וכאילו באר בזה צד אחר אשר בו העושר סבת הרעות לקצת העשירים או ירצה בזה שטוב העני הולך בתומו בעיון מן העשיר שהו' עקש דרכיו במושכלו' או הוא כסיל ורמז בזה אל ב' מיני הסכלות שהאחד מהם הוא קנין הדעות הנפסדות והשני הוא העדר והנה באר בזה כי טוב העוני עם החכמ' מהעוש' עם הסכלות כמו שנתבאר בספר קהלת:

פסוק ב

גם בלא דעת. גם בסבת העדר הדעות יהיה רצון האדם ותאותו אל מה שהוא לא טוב ומי שהו' מהיר ללכת אל התאוות ההם הוא חוטא:

פסוק ג

אולת אדם. הנה אולת האדם תהיה סבה לעוות דרכו בחפציו מפני שלא בא בהם בסבות הנאותות ואחר זה כשלא יכונו מחשבותיו יכעס לבו על הש"י שענש אותו לפי מחשבתו אל שיבצר ממנו מה שיזם לעשותו ולא יבין כי מצד אולתו היתה זאת לו:

פסוק ד

הון יוסיף. הנה הון העשיר יוסף לו רעים רבים כי הוא מהנה אותם תמיד בהונו ואולם הדל לא יקנה לו רעי' אבל דלותו יהיה סבה אל שיפרד מרעהו כי אין לו במה שיהנהו בו להמשיך הרעות ביניהם:

פסוק ה

עד שקרים. מי שיעיד שקרים וכזבים ויסבב בזה להצדיק רשע ולהרשיע צדיק לא ינקה מהעונש כי הש"י יענישהו עונש נפלא על זה וכן מי שידבר כזבים לא ימלט כי זה סבה לרעות גדולות כמו שקדם:

פסוק ו

רבים יחלו פני נדיב. הנה הנדיבות הוא חלק טוב כי רבים ונכבדים יחלו פני נדיב להשיג נדבת לבו וכל האנשים הם רעים וחברים לאיש נותן מתנות ומזה הצד יהיה נבחר העושר על הדלות:

פסוק ז
כל אחי רש. וזה כי גם אחי העני שנאוהו בראותם שלא יקבלו בו תועלת ואם הם עצמו ובשרו ואין צריך לומר שהאנשים שהיו מרעיו קודם זה עתה רחקו ממנו הנה דלותו הוא סבה שירדפו אחיו ומרעיו אמרים לא המה ר"ל שיעלילוהו שאמר או עשה כנגדם מה שאינו כן:

פסוק ח
קונה לב. מי שהוא קונה שכל הוא אוהב נפשו כי בזה הגיע אל הצלחת הנפש והוא שומר בלבו התבונ' למצא הטוב האמתי והתכליתי והוא דעת קדושי':

פסוק ט
עד שקרים. מי שיעיד שקרים בעניני החכמה אשר הצטרכו התחלותיה אל העדות לא ינק' כי הוא סבה להכשיל האנשים השומעים עדותו בדברים העיוניים ומי שידבר שקרי' בעניני העיוניים ובפרט בשרשים ובהתחלות הנה הוא יאבד כי זה סבה להרחיקו משלימותו תכלית ההרחקה:

פסוק י
לא נאוה. הנה לא יתכן שיגיע לכסיל תענוג כי בסב' סכלותו ראוי שיגיע לו צער בכל הדברי' וכ"ש שלא יאות לעב' שיהיה מושל בשרים וכאילו אמר זה להעיר שאין ראוי שישי' האד' מושל הכח הנפשיי שהוא ראוי שיהיה עבד ומשרת לשאר הכחו' הנפשיות המגיעות האדם אל השלימו' כי זה הוא ממה שיבלבל הפעולו' האנושיו' וישיב פעולותיו בהמיות ולא אנושיו':

פסוק יא
שכל האדם. יסבב שיהיה מאריך אפו ולא יכעס בקלות על הדברי' המכעיסי' כשיפגוש אות' ותפאר' האדם הוא שיהיה עובר על פשע ולא יחזיק במחלוקת כי בזה ישים האהב' בינו ובין זולתו:

פסוק יב
נהם ככפיר. הנה כעס המלך יהי' רב הסכנ' כי לו כח לעשות מה שיסור מהכעס מהרע לאשר יכעס עליו ולזה ידמ' כעס המלך לנהם הכפיר שישאג לטרף ורצוי המלך ידמה לטל על עשב שיגדל אותו ויזונהו ולזאת הסבה ראוי שיזהר המלך מהכעס יותר מזולתו כי כעסו יותר קשה והוא יותר מזיק:

פסוק יג
הוות לאביו בן כסיל. הבן הכסיל הוא לאביו הוות ושברי' מרוב כעסו ויגונו על רוע ענינו ויצטע' האדם כשתהיה אשתו מעוררת לו מדני' כמו שיצטער בדלף הטורף שידלוף בבי' בהתמדה כי זה סבה שתצר לו העמיד' בבית וכן באשת מדני' בשו' כמו שיאמ' אחר זה:

פסוק יד
בית והון. הנה אפשר שירש האדם מאבותיו בית שייטב לבו בו והון ועוש' ואמנם שתהיה לו אשה משכלת הנה זה ממה שלא יתכן להיות כי אם מה' כי אין זה תלוי בבחירה מכל וכל אבל צריך שילוה לו עזר אלהי:

פסוק טו
עצלה תפיל תרדמה. מדרך העצלה שתפיל תרדמ' וזה מבואר מן החוש כי העצלה תרדי' הכחו' ותשימ' לואים ובכמו זה תמצ' שהנפש הבוטחת שתשיג די טרפה ברמיה ותתעצל מפני זה מההשתמשו' במלאכו' לבקשת הטרף תרעב כי לא ימצא לה בזה האופן מזונה או ירצה בזה כמו שהעצלה תפיל תרדמה ותמנע מהנפש המרגשת פעולת' תחת חשבו לתת תענוג ומרגוע לכחותי' כן נפש איש רמיה תרעב ותמנע ממנ' פעולת' בהשגת' המושכלות תחת חשבו כי בזה האופן ישיג בקלות די טרפה ויהיה יותר פנוי להשלי' נפשו והיה זה כן כי מדרך הרמיה שתמנע האדם מהשגתה השלימות:

פסוק טז
שומר מצוה. הנה מי שהוא שומר מצו' הש"י בתורתו התמימ' הו' שומר נפשו כי היא מיישר' האיש לתיקון הגוף ולתיקון הנפש ואולם מי שהוא בוזה השם יתעלה ימות מפני פתיות מדותיו וחסרון שכלו אשר הם סבה אל שימות האדם בלא עתו עם שהגיע לו הש"י מהעונש על עברו על מצותיו כמו שנתבאר בעדות מדברי הנביאים:

פסוק יז
מלוה ה'. הנה מי שהוא חונן דל כאילו מלוה לש"י מה שיתן לעני כי על הש"י להשביע לכל חי רצון ולזה ישלם לו הש"י גמולו ויברכהו בגלל הדבר הזה ולכן נתן הש"י לעשיר הברכה בכל משלח ידו למען ישמחו העניי' בטובו כמו שנזכר בתור':

פסוק יח
יסר בנך. בקטנותו כי בזה יש תקוה להגיעו אל השלימות ואף על פי שיצעק ויהמה בהכותך אותו לא תשא נפשך אל המייתו וצעקתו להתפעל ולחמול עליו מפני זה ולהמנע מליסרו כי טוב לו שיקבל המוסר עם ההמי' והצעק' משיעמו' שמח עם העדר קבול המוסר:

פסוק יט

גדל חמה. מי שהוא גדול חמה לא ימלט שלא ישא עונש על זאת המד' הפחות' כי בזה יעורר מדיני' עם האנשי' ואם יקרה שבעת מה תצילהו החמה מהקם עליו כי יירא ממנו בראותו חוזק חמתו הנה עוד תוסיף זאת התכונה להתנהג ככה עם אחרים עם שיהיה בהם מי שיקום עליו ויפילהו ברע כי הוא יבקש רע בזאת התכונה הפחותה:

פסוק כ

שמע עצה וקבל מוסר. שמע עצה בדבר דבר כדי שתתיישר להתנהג במנהגי' המשובחים ותדרך במה שתרצה להשיגו בדרכי' הראויי' וקבל מוסר מהגדולי' ממך ומהתור' כי זה יהיה סבה שתחכ' באחריתך או ירצה בזה שמע עצתי וקבל מוסר כי זה יישירך לקנו' חכמ' באחריתך כי לקיחת המוסר צריך שיקדם בקנין החכמ' כמו שקדם, ראוי שתדע כי לא יועיל לאדם טוב ההתבוננות בדברי' שלא שלא יפול ברע אם חטא לש"י בצד מן הצדדי' באופן שיהיה ראוי לעונש או שלא יגיע מה שגזר הש"י מהטוב לשכנגדו וזה כי רבות מחשבו' בלב איש והש"י יסבב לפעמים שיפול האדם במחשבה מאלה המחשבו' אשר תובילהו אל מה שגזר הש"י עליו לטוב או לרע מצד ההשגחה או מצד העונש ולזה ראוי לאדם שישתדל להתקרב אל הש"י כפי מה שאפש' כי לא תועיל לו בזולת זה שום תחבול' להמלט ממה שגזר הש"י עליו אבל ימצא שכל מה שחשב להתרחק מהדבר ההוא ימציא הסבות המקרבות אותו אליו וזה מפורסם מאד מהרבה מספורי הנבואה:

פסוק כב

תאות אדם חסדו. הנה תאות האדם היא בטבע מה שהוא חרפה לו כי יצר לב האד' רע מנעוריו ויהיו תאוותיו מפני זה אל תאות החומר אשר בו נשתתף לבהמות ולזה יהיה יותר טוב הרש שלא ישיג דבר מהתאוות מאיש כזב שישבע תמיד באלו ההנאות שהם הבל וכזב או ירצה בזה תאות האדם היא שישיג חסד הש"י בדברי' ויותר טוב להשיג זה מי שהוא רש בדעות והוא מי שיש לו הסכלות שהוא העדר מאיש כזב שיש לו הדעות הכוזבות וזה כי הרש לא יצטרך כי אם ללמוד החכמה ואיש הכזב צריך שירפא תחלה ממום דעותיו הכוזבות המרחיקות אותו בתכלית מה שאפשר מהש"י ובזה מהקושי העצום ר"ל להעתיקו מן הדעות האלו ואחר זה יצטרך ללמוד החכמה לפי השרשים האמתיים:

פסוק כג

יראת ה'. הנה יראת ה' תישר האדם אל החיים הנצחיים והנה בעל יראת ה' ילין שבע כי לא ירעב ולא יכסוף התאוות הגופיות כי לא יזכר אצלו דבר רע שיהרהר בו כי יראת הש"י תמנעהו מלכסוף הדברים המגונים האלו:

פסוק כד

טמן עצל. הנה העצל כאילו טמן ידו בצלחת בצלוחית קטנ' שיקשה להוציאה משם וכן ימצא הענין בו כי לעצלותו תמצאנה ידיו כאילו הם אמורות ולא יעשה שום מלאכה ואף על פי שיחסר לו מזון ויצטרך לו מפני זה להרויח במלאכה מה שישיג בו די טרפו הנה עם כל זה לא ישליט בידו לעשו' בה מלאכה יחיה בה וזהו אמרו גם אל פיהו לא ישיבנה:

פסוק כה

לץ תכה. הנה אם תכה לץ להקנותו מוסר הנה האיש הפותה הרואה זה יתחכם בזה ויקח בעצמו ערמה להמלט מהדבר אשר הוכה עליו האיש הלץ ויקח מוס' בהכאת זולתו אך לנבון אם תוכיח לו בדברים לבד יבין דעת כי לבו פונה אל השלימות:

פסוק כו

משדד אב. הנה הבן שהוא מביש ומחפיר הוריו לרוע מנהגיו ורדיפתו אל התאוות הוא סבה שישודדו שודדים אביו כדי שיחלק מהשלל עמם או אולי לווה מהם ויבאו להפרע מהאב ולזאת הסבה בעינה יבריח האם ולזה ראוי לאב ולאם שייסרוהו בקטנותו שלא יבואם ממנו זה ההפסד ואחר שהזהיר הבן לשמוע מוסר שב להזהיר שלא יכלה ימיו בזאת הפילוסופיא המדינית כי די לו בה שתיישירהו אל לקיחת המוסר אשר הוא הצעה לקנין החכמה:

פסוק כז

חדל בני. ואמר המנע בני לשמוע חכמת המוסר תמיד באופן שתשגה בה יותר מאמרי דעת כי אין ראוי לאד' שיאבד זמנו בחקירותיה כמו שביארנו בפרשת בראשית אבל ראוי שתשגה תמיד באהבת אמרי דעת אחר שתגיע מהמוסר דבר ראוי ומספיק להיות הצעה לקנין החכמה:

פסוק כח

עד בליעל. הנה העד הבליעל שיעיד שקר באחיו יוציא בפיו מחשבתו הרעה לתכלית שיהיה המשפט מפי השופט כמו שחשב וזה צריך לו לפי שהוא עושה הרעה ע"י זולתו ואמנם פי רשעים יבלע ויכסה האון אשר במחשבתם כדי שלא יודע רצונם לאיש ויהיה זה סבה אל שיוכלו להשיג מחשבתם ולא יהיו נשמרים האנשים מהם או ירצה בזה בעד

בליעל המעיד שקר בספורי המישרים להשגת הענינים העיוניים וברשעים בעלי הדעות הכוזבות בפנות העיוניות והתוריות ויהיה הרצון בו עד בליעל יליץ משפט במה שיגיד ואם לא ירגיש כי ממנו יעמיד החכמ' על דבר המשפט ויהיה זה העד סבה להטעותו ובכלל הנה בקשת המשפט סבה אל שידבר אלו הדברים כי יקרה שיטעה בעדות לסבות מה כמו שביארנו בחמישי מספר מלחמו' ה' והנה לפעמי' תמצא שיגיד האדם דברים בעדות לחזק הדעת שנראה לו צודק בחקירותיו כמו שתמצא זה לגליינוס במה שחלק על הפלוסוף במה שהניח שהלב לבדו הוא החי ולזה הוא המבואר שהמשפט שנראה לו צודק הוא סבה אל שיגיד זה העדו', אך האון והשקר אשר לרשעי' בהתחלות הוא סבה אל שיהיו דבריהם נשחתי' ומבולעים במה שאחר ההתחלות:

פסוק כט

נכונו ללצים שפטים. כי מפני הלעיגם על האנשים ימצאו בהם שישפטו אותם שפטים גדולים ולגוף הכסילים נכונו שברים כי לסכלותם יעשו ענינים מגוני' כנגד האנשים ואפשר שיעיר על זה בלצים בעד הבליעל שיליץ ספורים כוזבים יביאו לטעות החכמים בדבר משפטי העיון ולזה אמר כי נכונו להם שפטים כי הם עושים רעה גדולה אם לא ירגיש בזה ולזה צריך לאדם שיזהר בדבר הספורים האלו שלא יגיד רק האמת ויתבונן שיהיה ענין ספורו נקי מהדברים המטעים והמשל כי לפעמים כשיהיה מעונן יראה הכוכב רחוק מכוכב אחר יותר מהמרחק האמתי אשר ביניהם ומי שיקח העדות מהעת ההוא יטעה החוקרי' בזאת המלאכה הסומכי' על מבטיו והנה קרא הכסילים בעלי הדעות הנפסדות כי יש עמם הסכלות שהוא קנין וכמו שסכלותם בהתחלות ישבר וישחית מהם במה שאחריה' כן ראוי שישבר גופם לפי שרוב נטותם אחר הדברים הגופיים היה סבה אל שיטעו בעיון מפני שלא הפליגו החקירה בו לרוב התעסקם בעניני הגוף:

פרק כ

פסוק ב

נהם ככפיר אימת מלך. הנה אימת המלך המושל באדם והוא השכל האנושי שהוא ראוי שימשול בשאר כחות הנפש וכן סודר מהשם יתברך ביום הבראם ראוי שתהיה כל כך חזקה כאילו ינהם לטרוף ככפיר כי באמת מי שיסו' מעבודתו ידרך אל ההפסד וההשחת ומי שהוא מתחבר עמו ואינו רוצה לשמוע הוא חוטא נפשו ומפסידה ויהי'

סופו לאין והנה המתעבר עמו הוא בעל התאוה כי הכח המתעורר ההוא יריב עם הכח המתעורר השכלי ויובילהו זה אל הכליון וההפסד:

פסוק ג

כבוד לאיש. שישבות מריב וזה יהיה ביראת השם כי אין לו תאוה לרע ולזה תהיינה כל מחשבותיו טובות אך כל אויל יתבלבל ויתערב בריב ויהיה זה סבה להפילו ברע ויהיה זה כן באויל כי הוא יחשוב שיהיה ההערב בריב הוא הטוב למיעוט חקירתו בדברים:

פסוק ד

מחורף עצל לא יחרוש. אמר להעיר על העצל מלבקש השלימיות כי בסופו יהיה משולל מהשגתם כי העצל איננו חורש אדמתו ועובד אותה כראוי בחורף וזה הוא סבה אל שלא יעשה פרי אשר זרע בה וכן העצל לא ישתדל בתחלת ענין לתכן גופו בלקיחת המוסר ולזה לא יכול להשיג החכמה ולא השתדל בה ג"כ וזה יהיה סבה אל שלא יתן פריו השכל ששם בו הש"י:

פסוק ה

מים עמוקים עצה בלב איש. הנה העצה אשר בלב איש בכח לא ישיגוה בקלות אבל אחר החקירה הרבה כי היא במדרגת המים העמוקים מאד אשר יקשה להגיע אל מה שהוא בתחתיהם ואולם איש תבונה ידלה העצה מלבו בטוב חקירתו והפלגתו בה:

פסוק ו

רב אדם. הנה הרבה מבני אדם תמצא שיכריז כל אחד מהם חסדו בשיספר אני עשיתי חסד כך וכך לפלוני ויחשבו מפני זה בהם שהם אנשי חסד כי גם איש אמונים אשר יעשה הראוי בדברים לבד בזולת חסד יקשה המצאו והיה זה כן כי לא יתכן שיקרא האדם איש חסד בעבור חסד אחד שעשה אם לא ינהג כך בכל הדברים וכן לא יתכן שיקרא האדם איש אמונים אם לא בשיתמיד בזאת התכונה לעשו' האמת והישר תמיד ואפשר שירצה בזה רב אדם יקרא בעת הצורך האיש שהו' גמל חסדו שישיב לו גמולו והנה יקשה למצוא באלו שקבלו החסד איש אמונים שיתעורר להשיב גמול לאשר גמל אותו חסד אך יתנכר אליו כאילו לא קבל טובה ממנו ולזה אין ראוי לאדם שישי' בשר זרועו אך יבטח בש"י ואפשר שתהיה הוי"ו במלת חסדו נוספ' ויהיה הרצון בזה כי כבר יקרא הקור' רב אדם איש חסד ר"ל שיקרא לאחד מהם איש חסד אבל תדע שאין הענין כן כי יקש' למצוא איש חסד כי גם איש אמונים יקשה למצוא:

פסוק ז

מתהלך בתומו. הצדיק שהוא מהלך בתמימו' וביוש' במדותיו ובדעותיו והו' איש אמונים על דרך האמת לא די שיהיה נשמר מהרעות כי גם בניו יהיו מושגחי' מהש"י בסבתו עם שמתכונתו גם כן שיישי' בניו לעבודת השם ית' ותדבק בהם גם כן ההשגח' מצדם:

פסוק ח

מלך. הנה המלך והוא השכל כשיושב על כסא דין לשפוט בדברים העיוניים לפי מה שראוי ויקח משאר הכחות השרות הראוי להגיעו אל האמת בדרושיו הנה הוא מזרה ומפזר בעיונו כל רע במדות ובדעות כי יזהר מהדברים המטעים ובהעבירו כחותיו יסיר התאוות הרעות והמגונות והנה זה כלי ממה שיצטרך לאיש אמונים כשיהיה איש אמונים ע"ד האמת, ועתה יבאר שכבר יקשה המצאו כמו שזכר תחלה ואמר מי הוא שיוכל להתפאר שהו' איש אמונים ע"ד האמת מי יאמר זכיתי לבי ואמר מי הוא שיוכל להתפאר שיאמר זכיתי לבי בדעות ונמלטתי מהשקר בהם היה זה ממה שיקשה מאד לרוב הדברים המטעים ומונעי' מהשלמ' החקירה בהרבה מהדרושים ומי יאמר טהרתי מחטאתי בענינים הגופיים והמדיניים ולא התנהגתי בהם כי אם ביושר ובאמת:

פסוק י

אבן ואבן. הנה המשקל הקטן מהראוי או הגדול מהראוי והמדה הקטנה מהראוי או הגדולה מהראוי הנה שני אלו הדברים מתועבי' לש"י במדות ובדעות וזה כי הנבחר והראוי במדות הוא השווי והיושר מזולת שיהיה לאחד מהקצוות כמו שנתבאר בפלוסופיא המדינית והנבחר בדעות שלא לקצר מהאמה הראוי בדבר דבר ושלא להפליג עליו יותר מהראוי כאילו תאמר שמה שיסבול אותו מופת מוחלט לא יקצר בו ויסמך על מופת ראיה או על הקדמות מפורסמו' ומה שלא יסבול מופת מוחלט לא יבקשהו וכן לא יחקו' במה שאין דרך אל השגתו ולא יקצר לחקור במה שיוכל להשגתו ובהיות הענין כן מי הוא זה ואי זהו שיוכל להתפאר באיש אמונים:

פסוק יא

גם במעלליו. הנה אע"פ שימצאו בחוש פעולות האדם טובות וישרות הנה אפשר לו שיתנכר בהם ותהיינה פעולותיו בנגלה טובות ולבו ברע והנ' קרא האיש הזה נער לא מלך ר"ל שהשכל בו הוא משרת לא מלך:

פסוק יב

אזן שומעת ועין רואה. הש"י עשה גם שניהם כלים להשגת האמת בדעות ובמדות וזה שאלו החושים הם יותר נכבדים שבחושים לקחת מהם ההקדמות הראשונות עם

ההשגות במוחשים והם עם זה כלי' אל שיקבץ האדם אליו החכמה שהשיגוה שאר האנשים כי באזן ישמע דבריהם וילמד אותם ובעין יראה דבריהם בספריהם ולזה היו אלו החושים מהגדולים שבכלים אל שישלם לאדם להיות איש אמונים במדות ובדעות והם עם זה כלים לחטא וזה מבואר מענינם:

פסוק יג

אל תאהב שינה. אל תתעצל ותאהב שינה כמנהג העצלים כי זה יהיה סבה שתאבד הונך ותורש ואם תפקח עיניך בזריזות תשבע לחם ומזון ערב בדעות ואולם בעצלה לא די שלא השגת שלימות אבל גם ההתחלות אשר אצלך מהחוש תאבד ותשחית ולא יהיה לך מהם תועלת:

פסוק יד

רע רע יאמר הקונה. הנה אין הענין בקנין החכמה כמו בשא' הקנינים וזה כי שאר הקנינים מפני שיהיה מחירם כסף יקרה בקנין הקנין ההוא לרע בהיותו לו וכשלא יהיה לו יחשבהו לטוב והנה הפך זה ימצא בקנין החכמה כי לא יחשבהו אדם לטוב כי אם אחר שהשיגהו יש זהב ולזה אמר כי יש בשאר הקנינים קנינים חמודים כמו זהב ורב פנינים אך אין בהם כלי יקר כמו שפתי דעת כי שאר הקנינים יחשבו מצד יתרון ערכם ואין הענין כן בשפתי דעת כי הם טובי' על כל הענינים והם המישרים תכלית ההישר' למצוא דברי חפץ כי בזה האופן יקובצו לאדם דעות זולתו ואפשר שיהיה הרצון בזה כי המשיג קצת המושכלות שהם הצעה לו אז יהלל על כל הקנינים המושכל אשר היה מגנה אותו קודם זה וידמה שההלול הזה הוא מה שיאמר יש זהב ורב פנינים אך כלי יקר הוא שפתי דעת כי הם יביאו לקנין דבר נחמד מזהב ומפז רב:

פסוק טז

לקח בגדו. הנה מי שערב זר והוא הנמשך אל הכח המתעורר לתאוות הגופיות הפשיטהו מכל קנינו להפרע ממנו והנה השכל הוא הערב בעד האיש הזר ובעד נכריה והיא הנפש המתאוה כמו שקדם בראש זה הספר קח משכונו להפרע כי השכל הוא המקבל העונש במה שלא השיגהו תענוג מאלו הפעולות המגונות כמו שקדם:

פסוק יז

ערב לאיש לחם שקר. בתחלת עיונו כאילו תאמר שאם יטעה ויחשוב שאין שם גמול ועונש אך אחר זה יהפך לו המזון הערב ההוא לחצץ שאין בו תועל' להזין וישבר עם זה שניו אשר יאכל באמצעיתם:

פסוק יח

מחשבות בעצה תכון. הנה המחשבות המקבילות לאדם אשר בעבורם הוא נבוך בענינם הנה העצה שלימה שתתישב לו בזה תכין לו המחשבה הצודקת וזה יהי' בשיקבץ כל אלו המחשבו' ויברור הצודק מהבלתי צודק בחקיר' שלימ' וביישוב רב ואם יקרה שם שתי מחשבו' מקבילות הלחם בתחבולות על המחשב' המרחיק' האד' משלמותו ובזה תמלט מהמבוכה באל' העניני' הגדולי' אשר יביאו המחשבו' המקבילו' הנופלו' בהם להתבלב' בענינם או ירצ' בז' על דבר המחשבות המביאו' לאדם'לחטא עשה מלחמ' עמה' בעצה אשר תבין ובתחבולו' בדרך שתכניע אותם המחשבו' הרעו':

פסוק יט

גולה סוד. לא תתערב עם מי שהוא גולה סוד והולך רכיל כי זה סבה לרעות גדולות בדברים המדיניים ולא עם מי שאומר דברי פתות והסתה בשפתיו להדיחך מעל הדרך הטובה ואפשר שירצה בזה מי שהוא גולה סוד בענין המבוכה שיש במחשבות מקבילות אשר בהתחלות שיצטרך להמלט מהם בעצה שתדון ובתחבולות הוא במדרגת מי שהוא הולך רכיל שמשחית העולם ברכילותו כן זה יביא מבוכה בלב האנשים שדעתם קצרה לבא ממנה ויביא מפני זה עליהם הפסד רב בדעותיהם ולזה השמר לך מהתערב עם מי שמרחיב שפתיו לדבר באלו הדברים כי באלו החקירות יש מהסכנה עד שאין ראוי שיתיר האדם לחקור בהם עם זולתו ולא עם עצמו כ"א בעת שנתחזקו בלבו הדעות האמתיות התוריות והעיוניות כי אז ימלט מזאת הסכנה:

פסוק כ

מקלל אביו ואמו. מי שהוא מקלל אביו ואמו יכבה נרו וישאר בשחרות החשך והיה זה כן לפי שזה מונע ממנו קבולו המוסר מהם וזה סבה למנוע ממנו כל שלמות עם שזה ממה שירגילהו לבלתי הכר הטוב למי שגמלהו טוב והיה סבת היותו וגדולו באופן מה ויעתק מה מזה אל שיכפור בש"י אשר בראו ונשפעו לו ממנו כל הטובות עם שזה ממה שיפסיד סדר המדינה כי לא יתחזק האדם להטיב לזולתו אם לא מפני תקותו שיכיר לו הטובה אשר גמלהו:

פסוק כא

נחלה מבהלת. הנה הצלחת הנחלה היא נבהלת בראשונה כי היא באה לאדם תכף ובזולת עמל ולזה תמצא כי אחריתה לא תבורך כי מפני שלא עמל בה היורש לא תיקר בעיניו ולא ישתדל מאד לשמרה ובזה האופן ישחית נחלתו בקלות וזה דבר מפורסם מאד מענין הירושה והנחלה והנה העיר בזה כי הקנינים מהחכמה אשר יעמול האדם יותר

בהשגתם הם יותר יקרים מהמושכלות אשר יגיעו בקלות וההצלחה המגעת מהם היא יותר עצומה ואשר ירצו להשיג ההשגות בזולת עמל וחקירה ושקידה הנה אחריתה לא תבורך כי זה יהיה סבה אל שישתבשו בהשגותיהם ולא יקנו מהם הצלחה כי אם הפכה:

פסוק כב

אל תאמר אשלמה רע. לאשר גמלני רע כי אין זה מדרך איש אמונים כי הוא לא יחפוץ בעשיית הרע אך תקוה אל ה' והוא יושיעך מכף אויביך ולא תשאל ממנו שיעשה להם רע אך שיושיעך כי זה הוא הדרוש שיאות לך בזולת הגעת רע לאחר:

פסוק כג

תועבת ה'. הנה תועבת ה' אבן ואבן ר"ל אם יהיו במדותיך משקלים מתחלפים לנהג עם קצת האנשים בתכונה אחת ועם קצתם בתכונה אחרת אך ראוי שתנהג עם כלם בתכונה אחת והיא בקשת הטוב והיושר והשלימות ולזה אין ראוי שתהיה תשוקתך להרע לקצתם ולהטיב לקצתם אך תהיה מגמת פניך להטיב לכלם ובזה תלך בדרכי הש"י ולזאת הסבה ג"כ לא טוב בעיני הש"י לשקול במאזני מרמה שישימו המשקלים שישקלו בהם מתחלפים:

פסוק כד

מה' מצעדי גבר. הנה מצעדי גבר בדרכו שילך בהם הם מה' כי צריך שילוה לו עזר אלהי בכל פסיעה ופסיעה:

ואדם מה יבין דרכו. מעצמו אם לא ילוה לו העזר האלהי הנה לא לאדם דרכו וזה מבואר בדברים המדיניים כי פעמים רבות יתחדשו מונעים בדרכו או עוזרים לא קוה להם ויותר מבואר זה בדברים העיוניים כי אף על פי שקצת ההתחלות ילקחו מהמוחשים הנה לא ישלם לקיחתם וההגעה לדרוש דרוש והדרכים והסדרים המישרים לו אם במה שישפע להם מהשם י"ת כמו שביארנו בבאורינו לספר הנפש ושיר השירים ובמאמר הראשון מספר מ"י:

פסוק כה

מוקש. האדם וחטאו מבלע ומשחית הקדש השופע לו מאת הש"י כי הוא שופע לכל מוכן לקבלו והוא הסבה לבקר ולעיין ולחפש אחר נדרים מה היתה הסבה המונעת שלא הגיעו אל התכלית המכוון בהם וזה כי לולא מוקשו שסבב להחטיא כוונותיו יכונו מחשבותיו ונדריו ישלם:

פסוק כו

מזרח רשעים. הנה המלך החכם ויראו ממנו הרשעים ויתפזרו אנה ואנה ואופן המרכבה אשר סבבוהו ללכת להשחית זולתם השיבו עליהם עד שברשתם אשר טמנו ילכדם ובשוחתם יפולו ואפשר שיהיה הרצון במלך חכם מי שהוא מושל באדם והוא השכל ובחכמתו יזרה ויפזר הרשעים והם בעלי הדעות הנפסדות ויסבב שיהיו נזורים אחור מהדעות ההם ולא ישלימו דרכם אשר הם פונים אליו ובזה ימלטם מהרע העצום הזה וזה יהיה ממנו אם לעצמו אם התחיל להשתבח באלו הדעות אם לזולתו בשיישירם לעמוד על מקום הטעות בהם:

פסוק כז

נר ה'. ולבאר מי הוא זה המלך אמר כי נשמת האדם והוא השכל הוא נר ה' והוא חופש כל העמוקות אשר בנמצאות לעמוד על סודם לפי מה שאפשר בעזר הש"י במה שישפיע עליו מאורו וזיוו בו יעמוד על אמתת הדברים העיונים:

פסוק כח

חסד ואמת יצרו מלך. כי בחסד אשר יעשה לעמו ימשך לבבם אליו והוא כמו מסעד לכסאו כי בזה ירוממוהו עליהם וינשאוהו ויכנעו לעבודתו ובאמת יהיה נשלם תקון העם והמלכות והנה העיר בזה על המלך שמושל באדם והעיר בזה כי אין המכוון למי שיבקש השלימות להשחית גופו ולעכור שארו כמו שיחשבו הכסילים אבל צריך שיעשה חסד להשגיח בבריאות גופו ואיבריו ובזה יהיה נשמר ויבא לו מהם העזר הראוי כי בחלותם יחלה הוא ג"כ עם שלא יוכל להם אז לשרתו השרות הראוי במה שיצטרך לו מהם בדרושים אשר יחקור בהם ובזה האופן ג"כ יהיה מתחזק כסאו ורוממותו עליהם כי יעבדוהו מאהבה ואם יעמיס עליהם עולו ולא יוכל שאתו יהיה זה סבה אל הבעיטה בו:

פסוק כט

תפארת בחורים. הנה כמו שתפארת הבחורים כחם כי אז הם ר"ל בימי הבחרות בתכלית מעוצם הגבורה כן הדור החכמים הוא המצא השיבה להם כי אז יתיישבו בלבם הדעות האמתיות לסבות שזכרנו במה שקדם:

פסוק ל

חבורות פצע. הנה קצת הרעות לא ירפאו כי אם בדבר רע וזה שחבורות הפצע יהיה נקיונם ומירוקם ברע כאילו תאמר שיושם בהם מה שיאכל הבשר כדי שיתגלה ויהיה שם מקום תצא המוגלה ובמכות מגלות חדרי בטן הפצע ההוא כדי לנקות כל עפושיו וכן ראוי בשוה להתנהג ברפואות חליי המדות והדעות כי בעל המדה הפחותה ירפא

ממנה בשירגילוהו להתנהג בהפך התכונה ההיא והפך כל חלקיה כדי שיתנקה ממנה נקוי שלם ואף על פי שהפך התכונה ההיא הוא ג"כ מגונה יתנהג בה עד יסור חליו וכזה יצטרך לבעל הדעות הנפסדות שיעיין בכל המקומות שהישירוהו אל זה הטעות ויסור מהם ואע"פ שיקרה מזה שיצטרך לחקור במה שאין דרך אדם לחקור בו הנה לא ימנע מזה מי שבא לרפאתו כדי להסיר חליו ממנו:

פרק כא

פסוק א

פלגי מים. הנה לב המלך ורצונו הוא ביד ה' כמו פלגי מים שיוכלו להטותם אל אשר יהיה שמה החפץ כן יטה הש"י לב המלך אל כל אשר יחפוץ והנה העיר בזה כי פעולות המלך ומחשבותיו הם מוגבלות מהש"י והוא כמו שליח הש"י במה שיעשהו מדבר המלכות וזה כלו הוא מיושר החכמה האלהית כי אילו היה פועל המלך באלו הדברים מסור לבחירתו בשלימות כדרך המס' לבחירתו פעולותיו בעצמו היה זה הענין סכנה נפלאה אל העם אשר תחת המלך ההוא ולזה לא עזב הש"י כל זאת ההנהגה למלך כי גבוה מעל גבוה שומר ולזאת הסבה אמר אליהוא ממלוך אדם חנף ממוקשי עם כאילו אמר ממוקשיהם סבה שימלוך אדם חנף ולזאת הסבה ייחס הש"י המשפט אשר יגיע מהשופטים באמרו כי לא אצדיק רשע כמו שביארנו שם והנה המכוון ראשונה מזה המאמר הוא להעיר על המלך שהוא מושל באדם שקדם זכרו והודיע בזה כי אין בו בעצמו חטא כי תשוקתו תהיה תמיד אל הטוב מצד עצמו ולזה אמר כי רצון מלך הוא ביד ה' כמו פלגי מים להטותו אל כל אשר יחפוץ ואולם החטאים יקרו לאדם מצד שאר הכחות:

פסוק ב

כל דרך איש ישר בעיניו. כי כל אחד מהדרכים ימצא בו טוב מה אם מועיל אם ערב אם כבוד אם נצוח או זולת זה מהענינים שיחשוב בהם היותם טובות אך מי שמיישר הלבבות ומתקנם להגיע אל הטוב האמתי הוא הש"י כי בהגעות זה הטוב ובדריכה אליו יצטרך עזר אלהי לרבוי המונעים אשר לאדם מהדריכה אליו ומפני שאי אפשר שיגיע אלא באמצעות השפע השופע מהש"י:

פסוק ג

עשה צדקה. עשיית היושר והמשפט בדברים המדיניים והעיוניים נבחר לה' מהקרבת הזבח כי אלו הדברים מקנים השלימות בעצמותם ואולם הזבח אם בו הערות להקנות

השלימות כמו שביארנו בבאורינו לדברי התורה הנה זה ממנו על הדרך הרמז והסימן לא בעצמותו והעיר עם זה ג"כ בזה הפסוק על מה שהעיר שמואל באמרו הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים ועל מ"ש שלמה וקרוב לשמוע מתת הכסילים זבח והרצון בו כי יותר נבחר לש"י מי שיתנהג בצדק ובמשפט בשישמור דרכי התורה ממי שיחטא והקריב זבח על חטאו:

פסוק ד

רום עינים. הנה מי שירים עיניו לעיין במה שאין מחוק האנושי להשיגו אע"פ שהוא רחב לב ולרחב לבו הוא מוכן לעמוד על חקירות עמוקות הנה זה העין שממנו הוא ניר הרשעים ברעות וחרישתם שלא יעיינו תחלה אי זה יובילם אל הדרוש ואם אפשר להם לעמוד על אמתתו אם לא והוא חטאת חסרון לא יתרון ותוספת במעלת שכל כאמרו אל תתחכם יותר למה תשומם:

פסוק ה

מחשבות חרוץ. הנה מחשבות החרוץ והזריז אשר כלם מוגבלות ונגזרות מתחלת הענין כשיתחיל בפעולותיו הם כלם ליתרון ולתוספת טוב כי יתנהג בעניניו לפי מה שראוי ולזה יגיעו התכליות אשר הוא פונה אליהם וכל מי שהוא ממהר לעשות פעולותיו בזולת חקירה והתיישבות אם ראוי שיעשה אם לא ואיך ראוי שיעשם הנה לא יגיע לו מהם כי אם חסרון לא יתרון ותוספת טוב וכאילו ביאר בזה שהאיש רחב לב שהרים עיניו לעיין במה שאינו ראוי יהיה סבת טעותו בזה היותו ממהר בזאת החקירה בזולת שיעמוד תחלה אם אפשר ההגעה אליה ואיך:

פסוק ו

פועל אוצרות. רבות בדברים העיוניים בהתחלה כוזבת הנה ההתחלה אשר עליה נכונו היא הבל ודבר נדף שלא יתכן שתעמוד כלל והאוצרות הם מבקשי מות והפסד כי לא יושגו בהם ארחות חיים והם בעצמם הבל ודבר שאינו ולזה יקרה מהם אבדן הנפש והכליון:

פסוק ז

שוד. הרשעים בדעות ששודדו מהם המחשבות וההקדמות המישירות אל האמת עד שהיה זה סבה שיהיו להם דעות כוזבות בהתחלות הנה זה הטעות יאסרם במאסרו וימנעם ממצוא האמת במה שאחר ההתחלות והיה זה סבה אל שיטעו בכל הדברים והנה קרה להם זה ההפסד בדעותיהם מפני שלא רצו לעשות במשפט בחקירתם בהתחלות שיתישבו בהם בדרך שימצאו האמת:

פסוק ח
הפכפך דרך איש וזר. הנה מפני זה היה הפכפך דרך כל איש מהם וזר כשיעיינו במה שאחר ההתחלות כי יצטרך להם לבלבל עיונם ולהניח דברים זרים הפכיים לאמת בדרך שישמרו שרשיהם והתחלותיהם, ואולם האיש הזך והנקי מהטעות בשרשים וההתחלות לא יצטרך לעיין דברים במה שאחר ההתחלות כי אם ביושר ובצדק:

פסוק ט
טוב לשבת. טוב לאדם שישב יחידי על פנת גג בזולת מחסה ומסוער מזרם וממטר משישב עם אשת מדינים והוא עם זה בבית אשר בו קבוץ מהאנשים כי יקשה מאד לסבול מדיני אשה והעיר עם זה בזה המאמר שטוב לאדם שיהיה לסככלו עזר מהאשה אשר נבראה עמו לשרתו ויהיה מתבודד משיעזרהו בהשגתו איש מהאנשים ולא יגין עליו זולתו מהמונעים ותהיה האשה אשר נבראת לשרתו תמיד מריבה עמו כי לא יוכל אחד מהם לתקן את אשר עותה ולא יועילו לו העוזרים אם לא יהיה בשלום עמה בדרך שתכנע לעבודתו וזה מבואר מאד:

פסוק י
נפש רשע. הנה התבאר לך כי נפש הרשע אין תאותה כי אם לדבר רע כי לא יוחן בעיניו רעהו ולו היתה דרך הרשע טובה בעיניו היה ראוי שיאהב כל מי שיתחבר אליה כמו שיאהבו אנשי המעלה קצתם את קצתם:

פסוק יא
בענש לץ יחכם פתי. הנה כשיגיע העונש ללץ על דברי ליצנותו אז יחכם פתי הנפתה לכל הדברים ויבין כי זאת הדרך היא לא טובה וכאש' ירא' שיצליחו דרכיו לחכם אז ישתדל לקנות דעת:

פסוק יב
משכיל צדיק לבית רשע. הצדיק המצליח לבית הרשע וזה יהיה כשיעמוד בביתו כי אז יברך הש"י ביתו בגלל הצדיק או כשהיה הטוב הזה דבק לרשעים מאבותיהם שהיה בהם איש צדיק אשר בעבורו ימשך לרשע הזה טוב הנה זה הענין סבה לסלף הרשעים והוליכם בדרך רע כי הם חשבו כי זה הטוב הגיע לרשע בסבת הרשע ובזה ג"כ יטעה הפתי כי הוא נפתה לכל מה שיראה לו בתחלת המחשבה שהוא טוב:

פסוק יג
אוטם אזנו. הנה מי שהוא אוטם אזנו שאינו רוצה לשמוע צעקת דל לחננו מאשר הביא אלוה בידו הנה ישיב הש"י גמולו שישיבהו לדלות ויקרא ולא יענה ר"ל שלא יחמלו

האנשים עליו וזה מדה כנגד מדה ואפשר שירצה בזה כי גם הוא יקרא לש"י ויצעק אליו בעת צרתו ולא תשמע תפלתו כי הש"י יתנהג עמו בדרך אשר הוא מתנהג בזולתו:

פסוק יד

מתן בסתר. הנה המתן שיתן האדם בסתר למי שיכעס עליו מכניע האף והחמה אשר לו עליו והשחד שינתן בחיק ר"ל בסתר יכפה חמה עזה ויכניעה:

פסוק טו

שמחה לצדיק. כשיעשה משפט ודין בארץ הנה זה הענין שמחה לצדיק שאז יבטח לבו שלא ילכד ברשת המלכות כי הוא נשמר מעשות רע וזה הענין הוא מחתה ושברון לפועלי און כי אז יפחדו מאד שיענשו על רוע מעשיהם:

פסוק טז

אדם תועה. האיש התועה מדרך השכל והוא התועה בדעותיו יבא בגורלו לנוח עם קבוץ האנשים שימותו יחד מיתה פתאומית וימות עמהם או ירצה בזה שהוא בקבוץ האנשים הדורכים אל המות והכליון בי הם ישמחו בדעותיו לפי שבהם יפתחו להם השערים למלאת תאוותיהם:

פסוק יז

איש מחסור. מי שהוא אוהב השמחות הגופיות להתענג בתאוותיו הוא איש מחסור כי באלו התאוות יאבד הונו ומי שהוא אוהב יין ויהיה הומה להתענג בהם לא יעשיר לזאת הסבה בעינה וזה מה שיקרה לבעלי זאת התכונה מהרע גם בדברים הגופיים עד שזה הוא סבה אל שלא יקנה האדם שום שלימות נפשיי וכבר נרמז זה ג"כ באמרו איש מחסור ובאמרו לא יעשיר כי החסרון היותר חזק הוא חסרון השכל והעושר היותר חזק הוא שלמות במושכלות:

פסוק יח

כופר לצדיק. כאשר היה ראוי מצד ההשגחה הכוללת שיגיע רע מה לצדיק השם יתברך ישית הרשע כפרו וישית הבוגד כופר לישרים והיה זה כן כי מההשגחה הדבקה להם ימשך שינצלו ולפי שהתועלת ברע הוא אבדן הרשעים בו כמו שנזכר בס' איוב והתבאר עוד בספר איוב הנה יביא הש"י הרשע והבוגד אל הרע ההוא:

פסוק יט

טוב. לאדם שישב בארץ מדבר משישב בבית עם אשת מדינים וכעס שתכעס תמיד עם בעלה ותריב עמו והנה ביאר בזה כי הכעס גם כן מגונה כמו שהשמחה בתענוגי הגוף מגונה:

פסוק כ

אוצר נחמד. הנה בנוה החכם יבא אוצר נחמד ושמן מפני דבקות ההשגחה בו עם שהוא ישמור קנינו ולא יפזר מהם כי אם ההכרחי ואולם הכסיל אם היה לו כמו זה האוצר הנה יבא אדם ויבלענו ולא יאכל הכסיל ממנו:

פסוק כא

רודף צדקה. מי שהוא רודף הצדקה והיושר במדות ובדעות ורודף לעשיית חסד לזולתו ולהטיב להם הנה הוא ימצא החיים הגופיים והנפשיים וימצא הצדק והיושר בדעות וימשך לו מהם הכבוד כאמרו כבוד חכמים ינחלו וזה כי מפני יושר דעותיו ירשיע כל לשון תקום אתו למשפט:

פסוק כב

עיר גבורים. הנה החכם עלה בעיר גבורים ונצחה בחכמתו כי טובה חכמה מגבורה עמו שנזכר בספר קהלת והוריד עוז העיר והמבצר שהיו בוטחים בו והנה העיר בזה על מעלת החכמה והטוב המגיע ממנה גם בעניני הגבורה וזה אמנם יהיה לחכם מצד חכמתו ומצד דבקות ההשגחה האלהית בו:

פסוק כג

שומר פיו. מי שהוא שומר פיו ולשונו מלדבר שומר נפשו מצרות רבות כי רעות רבות יתחדשו מפני חטא הדבור כמו שקדם:

פסוק כד

זד יהיר. הנה הרשע הגאה שעושה הרע בגאוה לץ שמו כי הוא כאילו יעשה הזדון מצד גאותו על דרך הלעג להיות האנשים נחשבים לפניו כאין ובחמת הזדון עושה לעג וליצנות וכבר ימצאו אנשים רעים בזה התואר שזכר שישחיתו זולתם על דרך הלעג להיותם נחשבים להם לאין כמו שסופר מאיש אחד שחתך רגל איש בלילה כשהיה ישן והוא לא היה שונא לו אך עשה זה על דרך הלעג והנה בא זה על מום הליצנות והרע שיגיע ממנו:

פסוק כה

תאות עצל. הנה העצל יתאוה תמיד אל קנין השלימיות והעצלה תמנעהו מההשתדלות בהשגתם הנה ימות וישאר עם התאוה ההיא כי מאנו ידיו לעשות דבר להשיג מה שאליו התאוה:

פסוק כו

כל היום התאוה. העצל התאוה ולא תעשה בו התאוה רושם אחר ואולם הצדיק יתן הראוי מהפועל וההשתדלות בדבר דבר ולא ימנע ידיו מה שראוי בהשגת המלאכות והחכמות:

פסוק כז

זבח רשעים. אם הרשעים יביאו זבח לשם ית' על דרך העבוד' הנה הוא נתעב אצל הש"י כי הם לא יכוונו בו מה שכוון בו מהש"י וגם כאש' יביאנו במחשב' והשתכלות הוא נתעב כי הם מביאים אותו על החטא והם בלתי מנקים עצמ' מהחטא בהביאם הזבח וידמה ענינ' למי שיטבול מפני הטומא' בעת שיהי' שרץ בידו ואפשר שירצה בזה כי כ"ש שיהי' נתעב הזבח כאשר יביאנו בעליו עם מחשבת החט' והוא הזמה שעשה:

פסוק כח

עד כזבים יאבד. ר"ל כאשר יביאוהו לספר הכזב פעמים רבות יאבד העדו' ויפסק ואיש שומע הכזב מפיו יגידהו וישנה בספורו אין קץ בהם בלי שנוי כי הוא יגיד אמת במה שיגיד ששמע מפי זה העד שכבר שמעו מפיו והיה זה כן לפי שעד הכזבים יש בלבו מחשבה מקבלת:

פסוק כט

העז איש רשע. הנה לא בפיו לבד יחלוק הרשע על מה שבמחשבתו אבל גם בפניו העז לחלוק עלי' במה שאמץ פניו וחזקם שלא ישיגם השנוי והתפעלות הראוי שישיג בתואר פני מי שידבר דבר כזב ואמנם האיש הישר יבין בלבו דרכו אשר ידרוך בה בפיו ובתאר פניו:

פסוק ל

אין חכמה. הנה לא תועיל חכמ' ותבונה ועצ' במה שיחשוב אדם לעשותו לנגד ה' כי אף אם יתחכם ויתבונן ויקח בו העצה היותר נכונה לא יוכל לשנות גזרת הש"י כלומר להגעתה כמו שיראה מענין מכירת יוסף ומספורים אחרים באו בדברי הנבואה ואפשר שיהיה הרצון בזה כי לא תצטרך חכמה ותבונה ועצה בהשתדלות בהגעת חפציו לאשר הוא נגד ה' ואצלו ר"ל למי שהוא דבק בו כי הוא יישיר דרכיו וארחותיו באופן שיכונו מחשבותיו ולשני הפירושי' ימשך יפה מה שנזכר אחר זה:

פסוק לא

סוס מוכן. הנה הסוס מוכן ליום מלחמה להיות כלי לרוץ על האויב ולנצחו אך שקר הסוס לתשוע' כי התשוע' מהש' היא לבד ולזה תמצ' פעמי' רבות שינצח החיל המעט

והחלוש את הרב והתקיף וזה ממה' שיור' שלא יועיל כל כלי המלחמ' לבטל גזר' הש"י ולא יצטרכו לאשר הש"י בעזרו:

פרק כב

פסוק א

נבחר שם מעושר. ידוע כי השם הטוב יהיה לאדם בסב' יוש' תכונותיו ופעולותיו והוא נבחר וטוב לאד' מעוש' רב והחן הטוב שיש לו מהאנשי' הוא נבחר מכסף וזהב כי בסבת יושר תכונותיו ופעולותיו והיותו אהוב לאנשים יהיה לו מחסה מהרעות יותר ממה שיוכל לחסות בכספו וזהבו כמו שיאמר משל הדיוט יותר טוב אהוב בשוק מזהב בארגז:

פסוק ב

עשיר ורש נפגשו. ולבאר כי העושר אינו נחסר מאד אמר כי כבר יקרה בעשיר ורש שיפגשו זה את זה כאילו תאמר שהעשיר ירד מעט מעשרו והרש יעלה ויקנה העושר מעט מעט עד שיקר' מזה שיהיו שוים בקנינים לפי שהש"י עושה זה עני וזה עשיר או ירצה בזה שהעשיר והרש נפגשו שלא יוכל לחיות זה בלא זה והמשל שאם היו כל האנשים עשירים לא ימצא איש עושה מלאכה מהמלאכות המעשיות ויפסד היישוב ואם היו כלם עניים לא יוכלו להתפרנס זה מזה ולזה הוא מבואר כי הש"י עושה קצת האנשים עשירים וקצתם עניים כדי שיתקיים המציאות ויהיה אמרו עשיר ורש נפגשו כאמרו חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו:

פסוק ג

ערום. הנה האיש הערום והחכם ראה הרעה קודם בואה ונסתר להמלט ממנה ואולם הפתאים לא נתנו לבם לזה ועברו במקום הרעה שם השיגם ההפסד והעונש:

פסוק ד

עקב ענוה. בשכר תכונת הענוה יגיע האדם אל שיקנה יראת ה' כי מפני היותו שפל בעיניו יתבונן מפני זה בנמצאים הנכבדים העליונים ממנו וכאשר יראה עוצם הש"י הנה יקנה מזה שיירא מהש"י בתכלית מה שאפשר ומזה יגיע אל שיקנה עושר בקניינים המדומים ובדעות ויקנה ג"כ כבוד וחיים בעניינים המדיניים וזה מבוא' במעט עיון מה שקדם מהדברים:

פסוק ה

צנים פחים. הנה בדרך האיש העקש והוא ההולך בדרך מעוות שאינו משגיח כראוי אי זה הדרך ראוי שילך ימצא צנים להנזק בקרירות האויר וימצא בו פחים להלכד בהם

רגליו ומי שהוא שומר נפשו והוא המתבונן בדרכיו והולך בהם דרך ישרה ירחק מאלו הדברים המזיקים כי הוא לא ימסור עצמו לסכנות ויעיין באי זה דבר ראוי שישתדל בהשגתו ובאי זה אופן שיהיה נמלט מהרעות והפגעים:

פסוק ו

חנוך לנער. אשר יחנוך לנער על פי הדרך אשר מנהגו וטבעו ללכת בה לחשבו והשגתו שכבר יקבל המוסר כאשר יגדל הנה ימשך שלא יוכל להסירו אחר זה מהדרך הרעה ההיא וגם לא יסור ממנה מעצמו וגם בעת זקנתו:

פסוק ז

עשיר ברשים ימשול. האיש העשיר ימשול ברשים ולזה ישובח העושר מזה הצד וכי ילוה מטובו לאיש הנה האיש הלוה הוא לו כפוף ונכנע כאילו הוא עבדו מצד החסד שגמל אותו והנה בזה האופן ימשול העשיר ברשים במה שיגמל להם מהחסד:

פסוק ח

זורע עולה. אך מי שיחשוב למשול באנשים בהפך זאת התכונה והוא בעול וההחמס שיעשה להם הנה לא תמשך ממלבתו עליהם כי כבר יגיע לו רע מהרע שיעשה ר"ל כי במה שיזרע מהעול יצא לו קציר נאות למה שעש' אותו מהרע וזה הקציר והפרי שישיג מזה הוא עמל ואון לא דבר שיש בו תועלת ויקרה לו מהרע מה שיכלה בו שבט עברתו ר"ל שלא תשאר לו שררה יוכל להכות בה האנשים בשבט עברה כמו שהיה עושה קודם זה:

פסוק ט

טוב עין. אך מי שהוא טוב עין וימשול באנשים בהטבתו להם הוא יבורך מאת הש"י ויתחזק כחו להטיב להם ולמחול בהם מפני שנתן מלחמו לדל כי בגלל הדבר הזה יברכהו הש"י:

פסוק י

גרש לץ. מדרך הלץ לשנוא האנשים ולהלעיג בהם ולעורר להם מדינים ולזה אם תגרש לץ מהבית יצא המדון ממנו כי הוא היה המעורר מדינים שם וישבות מהבית ריב וקלון המריב שם והמבייש האנשים:

פסוק יא

אוהב טהר לב. אך מי שהוא טהור לב ואוהב בלי לב ולב הנה החן והאהבה שמראה בדבריו לאהובו רעיונו מולך ומושל בו אז ירצה בזה כי לא יאמר בפיו רק מה שבלבו לעשות והנה הביאור הראשון הוא יותר נקשר אל מה שלפניו מן הדברים:

פסוק יב
עיני ה'. הנה עיני ה' והשגחתו שומרת דעת החכמים לקיים מחשבותיהם ועצתם הוא מסלף דברי הבוגדים להפילם ממועצותיהם:

פסוק יג
אמר עצל. הנה העצל לא יצא מפתח ביתו לעשות מלאכתו מרוב העצלה ויאמר כי הארי בחוץ לטרפו אם יצא מביתו והלסטים ברחובות להרגו אם ילך שם:

פסוק יד
שוחה עמוקה. הנה הפה הדובר זרות ותהפוכות ודברים הם הפך האמת וביחוד בהתחלות והשרשים הם בדמיון השוחה העמוקה שהנופל בה אין לו תחבולה לצאת ממנה זעום ה' הוא מי שיפול בזאת השוחה כי תמיד יתרחק מן הדרך הנכונה והשלימות כל מה שיחזיק בזאת התכונה הפחותה:

פסוק טו
אולת קשורה בלב נער. בלב הנער קשורה אולת בהתחלה ענינו כי מפני היותו נבהל ונחפז לעשות מה שיחפוץ לא ידרוך בעניניו בסבות הנאותות ולא יתיישב להתבונן מה שראוי לעשות ומה שראוי שיתרחק ממנו אך שבט מוסר ירחיק מהנער האולת הזאת ולזה ראוי לאדם ליסר בנו בתחלת ענינו כי אז יוכל להקנותו מוסר:

פסוק טז
עושק דל להרבות לו. מי שהוא עושק הדל והוא הכח המתעורר לתאוות הגופיות שלא יתן לו Xתאוותיו דבר הנה זה הוא להרבות לו כי כל מה שיתמיד להתנהג תמעט תאותו לאלו הדברים ולזה יהיה תמיד שבע ומי שיתן לעשיר תאוותיו והוא האיש הנמשך אחר התאוות הנה זה לו למחסור כי תמיד יהיה יותר רעב בסבת רוב תאוותיו כאמרם אבר קטן יש לו לאדם משביעו רעב מרעיבו שבע או ירצה בזה הנה אם הדל העושק כבר יש לו השתדלות מה כי הביאהו ולזה שם מגמתו להרבות לו קנינים אך הדל הנותן לעשיר הנה אין לו בזאת המתנה תועלת רק לחסר קנינו כי העשיר לא יחשוב מאד המתן הזה עם שהוא יבזה הדל וילעיג עליו על מה שנתן לו ולא ישתדל להשיב לו גמול וזה מפורסם מהעשיר והנה הביאור הראשון הוא יותר נכון:

פסוק יז
הט אזנך ושמע דברי חכמים. ללמד חכמתם ושים עם זה לבך לדעתי ולא תשען על דברי החכמים לבדם רק במה שיסכים מהם עם מה שהודעתי לך המיוסד על יסודות התורה כי התורה היא המישרת להשיג מה שיקצרו מהשגתי בדרך החכמה:

פסוק יח
כי נעים. ומתוק הוא לנפש כי תשמור דברי החכמים בלבך ויכונו יחדיו עם דעתי שהישרתיך אליו על שפתיך:

פסוק יט
להיות בה'. אך אתה אחרי הגיעך לזאת המדרגה שזכרתי הודעתיך היום שלא תשען על חכמתך ובינתך אך יהיה תמיד בה' מבטחך עם כל מה שתישיר מהסבות להגעת דרושך כמו שנזכר במה שקדם כי לשוא יוקדמו הסבות אם מאת השם לא נהיה הדבר:

פסוק כ
הלא כתבתי לך. דברים נכבדים להישירך למועצות בדברים המדיניים ולדעת בדברים העיוניים ואחשוב שקראם שלישים כי כמו שהמלך ינהג כל עם המלכות וכן הענין במשנה אך השלישים ינהיגו כל אחד חלק מהכלל ההוא כן קרא שלישים ההישרות שנתן בדברים החלקיים בתבונה ותבונה ובדעת ודעת:

פסוק כב
אל תגזל דל. להשענך שהוא חלוש ולא יגיע ממנו לך נזק כי דל הוא ולא יוכל לעמוד כנגדך ואל תדכא עני בשער לזאת הסבה כי תראה שם עזרתך ולעני אין עוזר:

פסוק כג
כי ה' יריב ריבם. כי יש שם חזק ממך לקחת נקמתי ממך והוא הש"י כי הוא יריב ריבם ויגזול נפש הגוזל אותם מדה כנגד מדה כי הגוזל את הדל גוזל ממנו חייו:

פסוק כד
אל תתרע. אל תתחבר עם איש כעס להיות לו רע ולא תבא את איש חמות להתחבר ללכת עמו:

פסוק כה
פן תאלף. פן תלמד דרכיו ויהיה זה סבה שתקח מוקש לנפשך כי האיש הכעסן יבואו לו רעות גדולות ממיתות אותו:

פסוק כו
אל תהי בתוקעי כף. להכניס עצמך בשעבוד תחת רעיהם לפרוע חובן והם האנשים שהם עורבים ההלואות בעבור זולתם:

פסוק כז
אם אין לך לשלם. בבוא המלוה להפרע מאומה למה תביא עצמך אל שיקח משכבך מתחתיך ולא תשאר לך מטה תשכב בה וזאת ג"כ הערה טובה שישמור השכל מהיות ערב בעד הנפש המתאוה:

פסוק כח
אל תסג גבול עולם. ר"ל שלא תשנה הגבול שגבלו הראשונים בענין הקרקעות כדי לעשוק מרעהו ולהוסיף על קרקע וזאת ג"כ הערה שלא ישנה הגדרים הקודמים שגדרו הראשונים כי בכלם תועלת:

פסוק כט
חזית איש. אמר לשבח תכונת הזריזות ולהרחיק העצלה הנה כשראית איש מהיר וזריז במלאכתו תמצא שכבר יתיצב לפני המלכים והגדולים כי הם יקרבוהו אליהם מצד זריזותו ולא יתיצב לפני הקשי יום והקודרים וכאילו באר בזה שזריזותו תעלה אותו לגדולה ותשמרהו מהעוני והדלות כאמרם שתין שנין הוה כפנא ואבבא דאומנא לא חליף:

פרק כג

פסוק א
כי תשב ללחום את מושל. והוא מזון החכמה שיזונו בו עם המושל באדם והוא השכל הנה יקרא לך מהתישבותיך לקבל החכמה שתבין אח אשר לפניך:

פסוק ב
אם בעל נפש אתה. ללחום ולהזין ממזונו והוא בעל תאוות המושל בשכלו:
ושמת. הנה תשים קוצים בגרונך ובבית הבליעה שתחנק בהם:

פסוק ג
אל תתאו למטעמותיו. ואם ישנם ערבים לפניך כי מזונו הוא לחם כזבים והבלים שאין בו תועלת והשארות כלל:

פסוק ד
אל תיגע להעשיר. אחר שמצאת מה שיספיק לך כי זה ימנע לך מבינתך בסבת כלוי זמנך בענין העושר בהפך המכוון מענין העושר כי המכוון בו הוא שיהיה בו עזר לאדם אל שיהיה לבו פנוי בבקשת החכמה והבינה:

פסוק ה
התעיף עיניך בו ואיננו. ומה בצע בענין העושר הנה כמו השיעור המועט מהזמן שתוכל להגיע ראותך בו יסור העושר כי בקלה שבסבות יסור ימצאו סבות רבות מעבירות העושר כי העושר בעצמו יסור **ויעשה לו כנפים** לעוף בהם מבית העשיר לזולתו כקלות הנשר לעוף בשמים.

פסוק ו
אחר שהזהירנו מללחם עם רב התאוה הזהירנו שלא ילחם את לחם הכילי ואמר **אל תלחם את לחם רע עין** שתרע עינו במה שתאכל ממנו **ואל תתאו למטעמותיו** כי כמו שער בנפשו דבר המזון הזה שיקשה לו מאד אכלך ממנו ואע"פ שיאמר בפיו אכול ושתה כן הלחם שאכלת ממנו יקשה לו להתערב במעיך ויבקש לצאת דרך ההיא ותשחית דבריך הנעימים שתדבר עמו על שלחנו, והנה ידמה והוא הנכון שקרא רע עין מי שיש לו עיון רע וכוזב בדעות ולזה אמר שלא יתאווה למטעמותיו כי אין מדרך הכילי שיעשה מטעמים ואמר זה כי הנחותיו בהתחלות ובשרשים ערבות מאד לאיש שיערב לו ההנאות בהנאות הגוף כמו שזכרנו במה שקדם והוא מבואר שלב המזון הזה אינו עמך כי הוא כלו כזבים והבלים והוא יסבב שמה שאכלת מפתך הטוב תקיאנה ותשחית דבריך הנעימים אשר גדלת על האמנתם ואמר שלחם האיש הרע העיון הוא כמו שער ופתח בנפשו שצריך שיעמוד פתוח תמיד כי מה שאחר ההתחלות ההם להיותו חולק על אלו ההתחלות והשרשים יצטרך שישיבהו תמיד אל ההתחלות ההם וידחקו להניח ענינו באופן שלא יחלוק על מה שהטביעהו והפך זה הוא בשרשים ובהתחלות אמתיות כי מה שאחר ההתחלות יעיד על אמות ההתחלות ולזה אמר כי ההתחלה הכוזבת והיא לחם רע עין היא כמו שער ופתח והנה הוא יאמר לך אכול ושתה בקניניך ההתחלה הזאת והיא תישירך אל מה שאחר ההתחלה ולב זאת ההתחלה אינו עמך להישירך אל מה שאחר ההתחלה:

פסוק ט
באזני כסיל אל תדבר. דברי חכמה כי הוא יבזה ויגנה שכל מליך והחכמה שבהם:

פסוק י
אל תסג גבול. הקרקעות להשענך כי אשר תעשוק מהם הקרקע הם חלושים כי הם יתומים:

פסוק יא

כי גאלם חזק. כי יש להם גואל חזק ממך יריב ריבם אתך כאמרו צעק יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני:

פסוק יב

הביאה למוסר לבך. הביאך לבך לקנין המוסר והוא הפילוסופיא המדינית ואחר זה הישר אזנך לשמוע אמרי דעת החכמים הנבונים:

פסוק יג

אל תמנע מנער מוסר. מפני צעירות ימיו כי בהכאתך אותו בשבט תשמרנו שלא ימות מיתת הגוף בלא ימיו ושלא ימות החלק אשר בו שאפשר שישיג החיים הנצחיים:

פסוק יד

אתה בשבט תכנו. ותציל נפשו מההפסד והכליון והאבדון:

פסוק טו

בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני. המישיר אותך אל השלימות:

פסוק טז

ותעלוזנה כליותי. מחשבותי כשמעי כי תדברנה שפתיך מישרים בדבר החכמה:

פסוק יז

אל יקנא לבך בחטאים. אל תאמר לעשות כמעשיהם אך תמיד תהיה ביראת ה' במעשיך ובמחשבותיך לא תתעסק כי אם במה שיש אחרית ותועלת בו והם הפעולות המשובחות וההשגות העיוניות ותקותך באלו הטובות לא תכרת אך תתחזק ותתקיים תמיד:

פסוק יט

שמע אתה בני וחכם ואשר לבך. בדרך המשובחת בדעות ובמדות:

פסוק כ

אל תהי. בחברת הזוללים והסובאים כי מי שינהג זה המנהג יאבד הונו וישאר עני והרחיק ג"כ מדת העצלה שתפיל בטבעה תרדמה ונומה כי היא תלביש האדם בגד קרעים ובלויי סחבות מצד העוני והרש המגיע בסבתו:

פסוק כב

שמע לאביך זה ילדך. המישירך שתלמד החכמה ואע"פ שאמך מזקנת והיא הנפש המרגשת אשר ממנה תלקחנה המוחשות שמהם יגיע קנין המושכלות אל תבוז מפני זה החכמה ותחשוב כי היא נפסדת בהפסד המביא אליה והמישי' לה כמו שחשבו הרבה

מהפילוסופי' כי השכל הנקנה נפסד לזאח הסב' וכבר בארנו בטול זה הדעת בראשון מספר מלחמות ה' ושם התבאר במה שאין ספק בו כי השכל הנקנה נצחי לא יפס':

פסוק כג

אמת. הנה השגת האמת קנה ואף על פי שהוא זה הנה מזה הצד לא יפסד כמו שחשב הפילוסוף בכל הוה שהוא נפסד הנה לא תוכל למסור ולהסיר ממך קנין שקנית בכל חכמה ובפילוסופיא מדיני' ובחכמה האלהי' אשר נקראת בינה כי השכל הנקנה הוא נצחי כמו שזכרנו וכבר ביארנו שא"א לאדם שישכח ההשג' השכלית במאמר הראשון מספר מ"י ובביאורי' לספ' הנפ':

פסוק כד

גיל יגיל. ועתה ראה מה זה הקנין אשר לא יסור מבעליו ועוד ימשך לו מהתועלת שיגיל אבי האיש הצדי' בדעותיו ובתכונותיו ומי שיול' בן חכם ישמח בו ליושר פעולותיו וענינו עם שבסבתו תדבק בו השגחת הש"י וישמח בזה אביו ואמו ותגל יולדתו לסבה בעינה אשר ישיגם צער וכאב לאב ולאם אם היה הבן כסיל:

פסוק כו

תנה בני לבך לי. שלא תהיה כוונתך ורצונך כי אם לקנין השלימו' ועיניך תצרנה דרכי אשר העירותיך אליהם בזה הספר להרחיק התאוות הגשמיות ולכוון בשלימות השכל ולפי שהתאווה אשר ימשך האד' יותר להם הם הזנות ושתיית היין הזהיר בהם יותר להתרחק מהם ואמר להרחיק מהזונה כי שוחה עמוקה זונה וגו':

פסוק כח

אף היא. שהיא תארוב לאדם להמיתו כאיש חטף וזה תעשה במרמה בשתקרא לו לזנות עמה ולא יהיה נשמר ממנה ותמית אותו ותוסיף בחברתה בוגדים באדם יתחברו עמה להרוג האנשי' אשר תפיל' ברשת הפתוי לבא אליה וזה מפורסם מענינה היום כי היא תתחבר עם הרוצחי' ותביא האנשים בפתויה לבא במקום אשר יפלו שם ביד הרוצחים למי נזק והפסד ולמי ריב וקטטה וקינה ונהי ולמי מכאוב ופצעים בלי סבה תחייב זה אבל בחנם ולמי ימצא האודם בעינים והפסדם:

פסוק ל

למאחרים. הלא לאנשים השוקדים על שתיית היין ובאים לחקור אי זה יין הוא יותר חשוב לשתות ממנו להמשכם לזאת התאוה תמיד וזה יהיה סבה כי בסבת היין ישתכרו ויגיעו רעות גדולות להם מקצת השכורים לקצת:

פסוק לא
אל תרא יין כי יתאדם. כי בכוס מראהו ויתהלך למישרי' במנהג היין הטוב שתחלה הדק יראה למעלה בכוס ואולם היין אשר נהפכו בו שמריו העליונים תמצא שאינו הולך למישרים כי מה שיהיה עליון ממנו בכוס ימצא נוטה אל השחרות והנה הזהירו שלא יפתהו טוב מראה היין ויושר ענינו:

פסוק לב
אחריתו. כי אחריתו הוא לרע לאשר ימשך אל ההנאה הזאת כי כבר ישוך האדם כנשיכ' הנחש וכצפעוני יעקוץ וזה מבואר מהרעות הנפלאות הנמשכות מהשכרות מצד חסרון הדעות הנמשך ממנו:

פסוק לג
עיניך יראו זרות. ולהעיר על זה אמר הנה השכרות יראה לעיניך זרות ר"ל דברים שאינם כן מצד רוב האידים העולים אל המוח ולבך ידבר תהפוכות ודברים כוזבים או דברי שגעון לזאת הסבה בעינה:

פסוק לד
והיית כשוכב בלב ים. בספינה שחוזק תנועת הספינה יבלבל מוחו ויראה לו דברים לא כן וכמי ששוכב בראש הספינה שיתבלבל יותר מפני ראותו הים ורואה מהירות התנועה:

פסוק לה
הכוני. ואז תאמר הכוני מכים:

פרק כד

פסוק א
אל תקנא. ותחמוד באנשי רשע השכורי' תמיד לעשות רעה לאנשים ולא תתאו להיות אתם כי לבם לא התעסק כי אם לשבור האנשים ודבריהם תהיינה בעמל:

פסוק ב
כי שוד. רוצה לומר שלא ידברו כי אם דברי שקר אשר יוציאם האדם מפיו בעמל גדול מפני המחשבה אשר בלב המקבלם למה שבפיו זה מה שיקרה מהמשך אל התאוות והרשע מהרע וההפסד:

פסוק ג
בחכמה. ואולם בחכמה יבנה בית בנין האדם כי היא חלקו מכל עמלו והנשאר ממנו אחר מותו ובתבונה יגיע היופי והשלימות בבית הזה:

פסוק ד

ובדעת. הקדושים ימלאו חדרי זה הבית והוא השכל:

כל הון יקר ונעים. כי זה השלימות ערב ויקר למי שישיגהו השלימות מכל הון יקר כמו שקדם:

פסוק ה

גבר. הגבר יקנה החכמה בעוז שיהיה לשכלו לכבוש תאוות החומר ולנצח אותו:

ואיש דעת. הוא מחזק ומאמץ ידי הכח אשר לשכל להכניע שאר הכחו' לעבודתו וזה כי למעלת הידיע' והחשק הנפלא אשר לבעליה לשקוד בה תהיה כל השתדלותו בה ובזה האופן יכנעו שאר הכחו' אל זאת הדריש':

פסוק ו

כי בתחבולות תעשה לך מלחמה. עם היצר הרע והוא הכח המתעורר אל התאוות הגופיות והתשועה ממנו תהיה ברבות היועץ לתת עצה על זה או יהיה הרצון באמרו ברב יועץ ברבוי היועץ וגדולתו כי אז הדברים יותר נשמעי' ויתחכם יותר להמציא התחבולות אשר ינוצח בהם היצר הרע עם שאז יקל יותר לנצחם כי השגות החכמות והערבו' הנפלא אשר בהשגתם יכניע הכחות הגופיו' כלם והנה זה הפסו' מבאר הסבה במה שאמר ואיש דעת מאמץ כח:

פסוק ז

ראמות. הנה החכמו' רמות לאויל לא ישער בעצמו שיוכל להשיג ולזה לא יפתח פיהו בהיותו בשער את החכמים ובאר אחר זה הסבה ואמר מחשב להרע הנה האיש המחשב לבו להרע לו המחשבות ולחברם אליו ישתדל בזה האופן שיהי' בעל המחשבות הנופלות בזה בכללם הנה החכמות יקנאו אליו שיקנה אותה כי זה הוא דרך אשר יגע בה השגתה לאדם כמו שזכר הפילוסוף בספר הנצוח ובמה שאחר הטבע כי בזה יוכל לברור הצודק מהם מהבלתי צודק ותגיע לו הידיע' בזה בלא שום ספק כמו שהתבאר שם:

פסוק ט

זמת אולת. אך איש אולת הוא רחוק מאד מזה כי הזמה והמחשבה היא לאיש אולת חטאת וחסרון לפי שהוא יעשה פעולותיו בלא הסתכלות ומחשבה כמו שזכרנו במה שקדם וכן הזמה והמחשבה הוא דבר מתועב ונמאס לאדם לץ כי אינו כי אם בדברי לעג בזולת ישוב והסתכלות או ירצה בזה כי זמת איש אולת היא חטאת וחסרון כי הוא לא ישלים המחשבות אבל יעשה לפי המחשבה העולה על לבו ראשונה ותועבת הזמות

תמצא לאדם לץ כי הוא לרוע ענינו לא יקח מן המחשבות כי אם מה שהוא יות' מתועב ויותר מרוחק כי הוא הנרצה אצלו:

פסוק י
התרפית. הנה אם התרפית מהשתדלות הראוי בקנין החכמה הנה בבא יום צרה אז כחך צר וקצר מעמוד כנגד הצרה ההוא:

פסוק יא
הצל. אם תמנע עצמך להציל הלקוחים למות ומטים להרג והם הכחות השכליות כי הצלתם תהיה בקנין החכמה והשלימות ובזולת זה ימותו ויפסדו:

פסוק יב
כי תאמר. הן לא נוכל לדעת אלו המחשבות אשר קבוצם מביא לקנין המחשבה הלא הש"י שהוא תוכן הלבבות ומשלים אותם והוא שומר נפשך הוא יודע אם השתדלת בזה הקנין כאשר תמצא ידך והוא ישיב לאדם גמול כפעלו:

פסוק יג
אכל. על כן השתדל לאכול זה הערב ללב כדבש ונופת אל החיך והוא החכמה:

פסוק יד
כן דעה. כן ידיעת החכמה ימתק מאד לנפשך אם מצאת החכמה תשיג בזה אחרית טוב והוא ההצלחה האנושית:
ותקותך לא תכרת. כי היא חייך החיים הנצחיים אשר לא ישיגם מות:

פסוק טו
אל תארוב. אתה האיש הרשע אל תארוב לנוה הצדיק להזיק לו ולשוללו אל תשדד המקום שהצדיק רובץ שם:

פסוק טז
כי שבע. וזה כי אם תחשוב לעשות זה לא יעלה בידך כי הצדיק יפול פעמים רבות ויקום בכל פעם ופעם ותדבק השגחת הש"י בו אך הרשעים יכשלו ויפלו ברעה אחת לבד:

פסוק יז
בנפול אויבך אל תשמח. כשיפול אויבך אל תשמח במפלתו ואל יגל לבך בהכשלו:

פסוק יח
פן יראה ה'. רוע תכונתך בזה הענין וישיב מעל אויבך אפו וישיבהו עליך מפני רוע תכונתך כי אין ראוי שישמח ברע כי השם יתברך הרחיק מציאותו לפי מה שאפשר ומה שיגיע יגיע במקרה ושנית כמו שנתבאר במקומותיו:

פסוק יט
אל תתחר. באנשים המרעים והמשחיתים להתקוטט עמהם פן ישחיתוך ואל תקנא בהצלחה שתמצא לרשעים לחמוד ללכת בדרכיהם:

פסוק כ
כי לא תהיה אחרית. והשארות לאיש הרע:
נר רשעים ידעך. ויכלה או יהי' הרצון באומרו אל תתחר במרעים שלא יתערב בהם ללכת בדרכיה' והוא יותר נכון:

פסוק כא
ירא את ה' בני ומלך. לשמור מצותיו ותורתו וירא עם זה המלך לעשות מצותו ולא תקל בו אך יראתך המלך תהיה נמשכת ליראת ה' לא חולקת עליו ר"ל במה שהוא כנגד יראת ה':
ועם. האנשים השוני' מצות הש"י ומצות המלך ר"ל שהם עוברים על מצותיה' ועושים הפך מה שצוו אל תתערב:

פסוק כב
כי פתאם יקום אידם. וזה מבואר בעוברים על מצות הש"י כי ימשכו להם מזה רעו' נפלאות פתאומיות ואמנם בעוברים על מצות המלך יתבאר זה ג"כ לפי שכל דבר לא יכחד מן המלך לרב האנשי' הנכספים להיות אוהבי' למלכות והם יגלו לו הדברים הנעשים כנגד מצותיו למצא חן בעיניו, ואם תאמר שכבר תקח עצה להמלט מהרע ההוא הנה לא תוכל כי מי יודע הפי' והרע הבא מה' לחט' שיוכל החוטא להתחכם להנצל ממנו וכן הענין ברע הבא מהמלך לעובר על דבריו כי לא תהיה לחוטא בזה הקדמת הודעה אבל ישימהו תכף בבית האסורים עד שיתבאר משפטו:

פסוק כג
גם אלה. האזהרות הם לחכמים הנה הכר פנים במשפט להטות הדין מפני החנופה הוא דבר לא טוב רוצה לומר שהוא דבר רע:

פסוק כד
אומר לרשע. וכן הדבר במי שהוא שופט אם יאמר על צד החנופה לרשע שהוא צדיק יקללוהו עמים וישנאוהו רבים כי זה יביא האנשים לאהוב הרשע ולשנוא הצדיק ואולם למוכיחים הרשעי' על רשעם ומיישרים אותם אל הטוב עליהם יהיה נועם וחן מהאנשים ועליהם תבא מהאנשים ברכת טוב ואפשר שכל זה דבק אל השופטים שיאמרו אל מי שהוא רשע בדין שהוא צדיק ויהיה הכרת פנים במשפט נתינת כבוד לאח' מהחלקים

הבאים לדין כי זה ממה שיבא לצאת המשפט מעוקל כי בזה יסתתמו טענות החולק עמו לחשבו שדעת הדיין קרובה אל שכנגדו, או ירצה בזה ולמוכיחים ינעם הנה האיש המשיב דברים נכוחים וישרים הוא אהוב אצלם כאילו נשקם בפיהם כי השקר שנוא והאמת אהוב והנה המכוון בזה ראשונ' בזה המאמר הוא אזהרה שלא יכיר פנים לאחד מחלקי הסותר כדי שלא ימנעהו זה מלחקור חקירה שלימה במה שיחקור עליו לרב התפתותו והמשכו ואהבו אחד מחלקי הסותר, ואם בזה האופן מהחקירה יאמר לדעת הכוזב שהוא אמת תשיגהו קללה מרבים ולאשר יוכיחו האמת בדרוש בחקרם בזה מחקר שלם ינעם ויערב מה שישיגוהו ויברכוהו הבאים אחריהם הרואים דבריהם בשנתרצו לחקור בדברים מחקר שלם:

פסוק כז

הכן. מלאכתך בחוץ והוא מה שיצטרך לך להקדים מהמוחשות והכן בשדה לך מה שעתיד להצטרך לך בחקירותך אל המוחשות ואחר זה תוכל לבנות ביתך בעיוניות:

פסוק כח

אל תהי עד חנם ברעך. לספר כזבים בספוריך הראויים להיישיר על דרושי החכמות כי בזה תסבב להטעות האנשים בדעות וכן אם תמצא דעת לקודמים בלתי ישר בעיניך אין ראוי שתמצא ספורים בשפתיך בלתי צודקים לשבר הדעת ההוא וכן אם נעזר בעל הדעת ההוא בספורי' כוזבים אין ראוי שתעשה כן במה שתביא מהמוחשות לסתר דעתו כי זה יבלבל המעיינים בזאת החקירה בלבול חזק:

פסוק כט

אל תאמר. ולזה אין ראוי שתאמר באשר עשה לי לאמת דעתו בספורי' כוזבים כן אעשה לו לבטל דעתו להשיב כפעלו שיחשוב היותו דבר ראוי, והנה העיר עם זה להרחיק מעדות שקר לשבר חבירו בשפתיו שיחשוב שאין בו חטא כי הוא אינו עושה בעצמות דבר כנגדו אך ימשך לו הרע מדברו ואע"פ שגמלו רע אשר יעיד עליו עדות שקר אין ראוי לו שיקח נקמתו ממנו בזה האופן ואחר זה הזהיר מהעצלה בפעולות ובעיון כי העצלה בפעולות תשחית קניני האדם ותהיה סבה שלא יהיה לו מהם פרי והעצלה בבקשת העיון תסבב שיהיו הקנינים העיונים פחותים ומזיקים במדרגת הקוצים שיזיקו לכל הקרב אליהם:

פסוק ל

על שדה איש. ולזה אמר על שדה איש עצל עברתי שמרוב העצלה לא ישתדל לחרוש ולזרוע והנה עלו בו עשבים רעים וקוצים וגדר אבניו שנבנית סביבו לשמור פריו נהרסה

כי עצלותו לא ישתדל לתקנה וכן הענין בכרם אדם חסר השכל שנטעה הש"י לתת פרי הטוב המשמח אלהים ואנשים והוא השכל ההיולאני אשר לו כח להשיג המושכלות והנה לעצלותו בבקשת החכמה לא עלו לו כי אם דעות כוזבות ומזיקות לאדם בהצלחתו המדעית והמדינית והוסר הגדר שהיה סביבו בדרך שישאר לו מדרכו לשאר כחות הנפש:

פסוק לב

ואחזה אנכי. וכאשר ראיתי זה הרע הבא מן העצלה בפעולות ובדעות שמתי לבי אל זה ולקחתי מוסר להמלט מהעצלה אשר ימשוך ממנה זה הרע וראיתי שהעצה הנכונה בזה למי שירצה להמלט ממנה הוא שיישן מעט ויתנמנם מעט ומעט יחבק ידיו לשכב לתת מנוחה לאיברים וכאשר תעשה כן לא יהיה לך ריש וחסרון מתמיד כי החריצות יהיה סבה להמצי' לך מזונך בקלות ולהמציא לך הדרוש אשר תדרוך בהשגתו:

פסוק לד

ובא מתהלך רישך. ולזה כשיבוא לך ריש וחסרון יבא כמהלך שלא יתעכב עמך כמו הענין באיש מגן שהוא בא כמהלך, ובכאן נשלם מה שהגבלנו באורו בזה המקום, והתועלות המגיעות ממנו הם מבוארים מדברינו:

פרק כה

פסוק א

גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו. החכמים שהיו בדורו של חזקיהו וידמ' שבעבור זה הפרידם מהמשלים האחרי' כי אלו המשלים לקטום ממשליו החכמי' ההם ואולם המשלי' שקדם זכרם נמצאו באופן הנזכ' בדברי שלמה:

פסוק ב

כבוד אלהי' הסתר דבר. ר"ל כי במה שיבקשו מהש"י לא יהי' כבו' הש"י שיודיע שאלת' כי הש"י יודע הכל הלא תרא' כי אשת ירבעם היתה מתנכר' בבואה אל אחיה השילוני וטרם שהגידה לו דבר אמר לה אחיה את דבר בקשתה כאשר גלה אזנו הש"י ואולם כבוד מלכים הוא בהפך זה ר"ל לחקור הדבר הבא לפניהם באופן שלם כדי שיצא משפט אמת כי הם אינם יודעים מהדברים רק מה שיודיעום הפך מה שנמצא בזה בש"י:

פסוק ג

שמים לרום. הנה המעלה והמטה אע"פ שאינם נגדרים מצד טבע הקו הישר שיצוייר בו התוספת בב' צדדיו וזה תמיד הנה המציאו' יגבילם ושם השמים המעלה אשר בתכלית

ומרכז הארץ שם המטה אשר בתכלית ואמנם לב מלכים והשקפתם במה שיצטרכו שיסתכלו בו מהענינים הבאים לפניהם הוא לאין קץ כי יתחלפו הנושאים ויתחלפו העניני' במין האחד מהדברים ויתחדשו מזה ענינים רבים לאין קץ במין האח' בענין מהדברי' כדי שיגיע החלק לכל אחד הראוי לו:

פסוק ד

הגו סיגים. הנה כמו שכאשר יוציאו הסיגים מהכסף יצא ממנו לצורף כלי כסף צרוף כן כשיסירו מחברת המלך הרשע שהיה לפניו והיה מאנשי עצתו אז יכון כסאו בצדק והנה אמר זה כי צריך למלך ליזהר שלא יהיה במשרתיו ובאנשי עצתו רשע או רשעים פן יביאוהו להטות משפט צדק והוא לא ידע והנה אפשר שהאיר באלו הפסוקים על דבר השכל האנושי שהוא המלך בכחות האדם הנפשיים לפי מה שיסד הש"י לאדם ביום הבראו ואמר בכאן דבר עמוק מאד מהסודות האלהי' והוא כי מפני שהיה נימוס הנמצאות וסדרם וישר' המושכל בנפש הש"י ידענו בצד אשר הוא בו אח' כמו שבארנו מה' מספר מ"י ובראשון ממנו לא בצד אשר הוא בו רבים שיחלוק המציאות והחמר מה שאינו מחולק אצל ציור הש"י הוא מבואר שכבוד הש"י במושכל דבר דבר מאצלו הוא הסתר דבר כי לא יראה ויתברר המושכל ההו' מהשא' אצל הש"י איך ישיגהו עם שאר המושכלו' בצד אשר הם בו אחד שילך מהם מהלך השלמות והצורה, ואמנם כבוד מלכים הוא לחקור דבר ודבר ביחוד מחקר שלם באופן שיוסרו ממנו כל המחשבות המקבילות לו והוא מבואר שהכח אשר לשכל האנושי על השגת המושכלות הוא עצום ונפלא עד שלגודלו יאמר שאין לו קץ:

פסוק ה

הגו רשע. ואמר שכמו שיצא לצורף כלי ראוי כשיסורו הסיגים מהכסף כן כשיוסר הרשע שהוא לפני מלך והוא הכח המתעורר כדרך שיכנע לעבודת השכל עד שלא יתאוה לאתוות הגופיות אז יכון כסאו בצדק ויהיה סבה שיגיע לו האמת בדרושיו:

פסוק ו

אל תתהדר לפני מלך. לתת מעלה וגדולה לעצמך אבל תעמוד לפניו בשפלות, ובמקום גדולים לתת לעצמך מעלה כמעלתם לשבת עמהם במקומם כי טוב שיאמרו לך עלה הנה מרוב השפילך עצמך מהשפילך לפני נדיב וגדול אשר ראו עיניך והורגלת עמו מקדם ואולם אמר זה כי מי שהורגל עם אדם ואחר כן עלה במעלה יתיר' לעצמו להתנהג עמו כבראשונה ואין זה ראוי לו שיחלוק כבוד לפי מה שהוא עתה:

פסוק ח
אל תצא לריב מהר. ולמחלוקת אבל ראוי לך להרחיק עצמך מזה לפי מה שאפשר הבט מה תעשה באחרית הריב כשיכלים אותך רעך באמרו דברים מגונ' כנגדך או בהכותו אותך הלא טוב לך להשמר שלא תבא לזה התכלית והתכונה:

פסוק ט
ריבך ריב את רעך. כשיקרה שיהיה לך מחלוקת עם רעך תהיינה דבריך עמו בדברי ריבך לבד ולא תגל סוד אחר לביישו פן יחסדך שמא יהיה לך זה לחרפה מהשומע דבריך בגלותך הסוד והדבה שתשיגם מזה לא יתכן שתשוב אחור:

פסוק יא
תפוחי זהב. והנה אחר שהזהיר מהדבור המגונה הישיר אל הדבור המשובח ואמר כי כמו תפוחי זהב במשכיות כסף שיש בהם נקבים דקים יראה דק העיון מהם תפוחי הזהב כן הדבר שהוא דבור על אפניו כי בו תועלת במה שיובן ממנו בתחלת העיון וכאשר יפליג להתבונן בו האיש דק העיון ימצא בתוכו תפוחי הזהב: ובזה יבוארו רבים מפסוקי זה הספר לפי מה שביארנו מהם:

פסוק יב
נזם זהב. הנה כמו נזם זהב שיאות להשלים קשוט מי שיש לו חלי זהב עד שלא יאות זה בלא זה כן התוכחה הישרה כשתוכיח לאזן שומעת כי התוכחה ההיא תשלים קשוט השומע למוסר ובזולת האזן השומעת לא יאות התוכחת ולא יועיל כאמרו אל תוכח לץ פן ישנאך:

פסוק יג
כצנת שלג. הנה כצנת שלג ביום קציר שהיא ערבה מאד ושומרת החום הטבעי שלא יתפזר מפני חום האויר בעת ההי' וישיבהו לפנימי הגוף כן ציר נאמן לשולחיו וישיב לאדניו נפשו וחייו במה שהשלים תשוקתו באופן שלם בענין השליחות אשר שלחו:

פסוק יד
נשיאים ורוח. הנה האיש המתהלל במתן ולא יתנהו ר"ל שיראה עצמו חפץ לתת ולא יתן דומה לעננים ורוח כשיבואו שיבטחו הרואים שיהיה מטר ואחר זה לא יהיה מהם גשם והנה גנה זה החלק מהדבור כי הוא מגונה מאד:

פסוק טו
בארך אפים. בהארכת האף והכעס יפותה השליט כשיכע' על הארץ ר"ל שאם לא יכעס מדבריו אך יסבול אותם הנה זה יהיה סבה להסיר ממנו הרע שחשב להבי' עליו פתאו'

אך לא יסיר ממנו רעתו בשלימות אך לשון רכה תשבר העצם שהוא מהדברי' היות' קשים והיות' תקיפים ר"ל שכבר תשב' קשי החמה והאף ותתירם בשלימו' או ירצה בזה כי אם היה הקצין ארך אפי' הנה בזה יפותה שלא יגיע ממנו רע בלתי ראוי וזה ממה שיורה שאם היה רב הכעס הנה רב כעסו יבלבל עניניו ולא יוכל אדם לפתותו לבלתי עשות מה שיתחייב מכעסו והשאר יתבא' באופן הקודם או ירצה בזה כי הקצין יפותה בשיכע' על אד' בארך אפי' ר"ל בשלא יבקשו ממנו להמלט האי' ההו' אבל האריך האף זמן מה ובזה האופן אולי ימלט בבו' העת ההוא כי אולי תשך חמתו וזאת תחבולה טובה במה שבקש ראובן מאחיו בעבור הצלת יוסף אך לשון רכה תשבר קושי האף תכף:

פסוק טז

דבש מצאת. כשמצאת דבש והם עניני החכמה כמו שקדם אכול ממנו הראוי לך לבד ולא תחקור במה שלא תוכל להשיגו שמא יביאך זה להקיא מה שהשגת מפני השבוש שיקרה בזאת ההשג' והמשיל זה הענין בדבש כי כן דרך הדבש כמו שזכ' הרב המור' כי מי שיאכל ממנו כראוי יקח בו תועלת ומי שיוסיף לקחת ממנו יותר ממה שראוי ימשך לו מזה שיקיאנו מצד קלקולו האצטומכא:

פסוק יז

הקר רגלך מבית רעך. שלא תתמי' לבא בביתו יותר מן הראוי כי זה יהי' סבה שישבעך ותסור אהבתו ממך וזה מבוא' כי מה שישקו' אדם בו איננו חשו' בעיניו אלא אם לא יהיה לעתי' רחוקי', והנה המשיך זה הפסו' לפסוק הקוד' להתיחסו' אשר ביניה' וידמה שבו הערה ג"כ לבקשת החכמה שלא יטריד האדם בו עיונו יותר מהראוי כי ילאו כחותיו ויהי' זה סבה אל שישתב' בהשגתו:

פסוק יח

מפיץ וחרב. הנה איש עונה ברעהו עד שקר דומה בזה הפועל לבעל מפיץ וחרב וחץ שנון שיהרוג האנשי':

פסוק יט

שן רעה. הנה הבטחון שיש לו לאדם שיבגוד בו אוהבו דומ' לשן הנשבר' כשיטחן האדם בה המזון ולרגל המועד' בהלכד האדם בה בדרך כי האד' יבטח שיעזר בשיניו בעת לקיחתו המזון וברגליו בעת לכתו ולזה לא יהיה לאד' תועל' בשן והרגל שיהיו בזה האופן וכן לא יהיה לו תועל' באוהב בשלא יהיה נעזר בו בעת צרה:

פסוק כ

מעדה בגד. הנה עדי הבגד וקשוטו לא יועיל להציל מקור ביום קרה וכן לא יועיל חומץ אחר הנתר להסי' כתם הבגדי' או ירצה בזה שהחומץ בשיוש' על נתר אין בו תועלת להעביר הכתם ואף על פי שכל אחד מעביר הכתם בפני עצמו כשיתערבו יפסי' האח' את האחר וזה דבר ראוי שיתבאר מן החוש כן האיש אשר שר בשירים אצל לב רע שמרוב יגונו אינו מתפעל להרחיב לבו בשירי' כי אין לו בשיריו תועל' או ירצה בזה שכמו מי שיש לו קור ביום קרה וילבש על בגדיו בגדי עדי וקשוט אשר בהם ב' תועלו' להשלים ההצלה מהקור ולהתקשטו וכמו מי שיעביר חומץ על הבגד שיש בו כתם אח' שהעביר בו הנתר שיש בו תועל' להשלי' העברת הכתם ולהקנו' לבגד ההוא ריח החומץ אשר הוא מסיר העפושי' כן מי ששר בשירי' רבים על לב רע כי השיר השני ישלי' הוצאת היגון מהלב ויקנה עוד שמח' בנפש וזה הפי' השני שפירשנו הוא הנכון לפי מה שאחשוב:

פסוק כא

אם רעב שונאך. לא תמנע מלחון עליו להאכילו לחם ואם הוא צמא השקהו מים כי זאת מדה משובחת מאד להיטיב לכל האנשי' לאוהב ולשונ' ואם ירע לבך איך תיטיב לו תחת אשר עשה לך רעה תדע באמת כי אתה עם גמלך בזה הראוי לנפשך מטוב המדו' הנה לוקח נקמתך ממנו כי גחלים וגו' כי זה הענין קשה לו כאילו אתה חותה גחלי' על ראשו לשרפו מרוב בשתו על הטוב שיקבל ממך תחת הרעה אשר גמלך וה' ישלם לך טוב' תחת הטובה אשר גמלת אותו:

פסוק כג

רוח צפון. הנה כמו שהרוח הצפונית תברא הגשם בירושלם כי היא תביא שם האידים העולים מהים כי הים הוא צפוני לה כן לשון סתר שיספר אדם לחבירו דברי רכילות יברא פנים נזעמי' ויחדש' והנה הזהיר בכאן מזה הדבור המגונה בזה האופן:

פסוק כד

טוב שבת. טוב לאיש שישב בלא חבורה על פנת גג משישב עם אשת מדינים שתעורר ריב וקטטה לו תמיד ואע"פ שהוא בבית שיש בו חבורה מהאנשים:

פסוק כה

מים קרים. הנה כמו שהנפש העיפה תקח הנאה ותועלת במי' הקרים להשיב לפנימי הגוף החום הטבעי שהתפזר מפני התנועה כן יקח האדם הנאה גדולה ותועלת בשמוע' טובה שתגיע לו מארץ מרחק בקרוביו ואוהביו כי זה ישיב נפשו אליו כמו שישיבו המים הקרי' נפש העיף אליו:

פסוק כו
מעין. הנה מעין שמימיו נובעים אשר נתטנף ברפש עד שנשחת המקור שמשם נובעים מי המעין מטנוף הרפש ידמה לצדיק אשר הוא מתמוטט לפני רשע ונכנע תחתיו כי הרשע משחית הוד הצדיק ומטנף אותו בדרך שירחיק האנשים מלכת בדרכו כמו שירחיק טינוף הרפש השתיה ממי המעין:

פסוק כז
אכול דבש. אכילת הדבש יותר מן הראוי לא טוב והוא ההשתדלות בדעת קדושי' כי יספיק שילמד מהחכמ' על שהם נמצאי' לא שיפליג לחקור מה הם ואיך ענינ' כי ההרבו' בחקר כבוד' אינו כבוד כי לא יוכל השכל האנושי להשיג על אמתת זה באופן שלם:

פסוק כח
עיר פרוצה. הנה האיש אשר לא יוכל למשול בו כרצונו דומה לעיר פרוצ' שאין לה חומה לשמור העיר שלא יכנסו בה משחיתים וזה שלא ימשול ברצונו מוכן לרעות רבות מפני המסרו ביד תאותו ורצונו והשליט בתאותו הוא כמו חומ' לשמור שלא יעלה שם הפורץ מפני תאוותיו המגונו':

פרק כו

פסוק א
כשלג. הנה כירידת השלג בקיץ שהוא מור' שלא יתכן לפי המנהג הטבעי וכמטר בקציר שהוא מזיק ובלתי נאות כן לא יאות לכסיל כבוד כי אין מחקו לפי הנהוג לתת לו כבוד ונתינת הכבוד לו הוא דבר מזי' להמון העם יבא לחשוב שאין יתרון לחכם על הכסיל:

פסוק ב
כצפור לנוד. הנה כמו הצפור שהוא נד ממקומו בקלות וכדרור לעוף אל הבית שיצא ממנו כן קללת חנם לא תבא אל המקולל בה כך תהיה נדה ממנו בקלות וחשוב לאשר יצאה הקללה מפיו כמו שישוב הדרור לבית אשר יצא ממנו:

פסוק ג
שוט לסוס. הנה הכסילים דומים לבהמות שלסבת חסרונם יצטרך האדם בהנהגתם להכוחם כי האדם ינהיג הסוס באשר ירצה כשיהיה לו שוט יכה בו וינהיג החמור כשיעקוץ אותו האדם במתג כמנהג החמורים כן ינהיג האדם הכסילים באשר ירצה כאשר יכה אותם בשבט בדרך שיקבלו מוסר:

פסוק ד

אל תען כסיל כאולתו. במה שיטיח כנגדך מהדברים לחסרון דעתו כי אין ראוי שתטה אזנך לשגעונותיו:

פן תשוה לו גם אתה. ר"ל שהיה זה סכלות ממך אם תעריך דבריו באופן שתתפעל מהם ענה כסיל כאולתו. להסירו מהטעות שנפל בו בדברי חכמה:

פסוק ה

פן יהיה חכם בעיניו. במה שמצא מזה וישאר עם הדעח הנפסד ההוא והנה בזה אין ראוי לך לשתוק כי הוא הראוי שחסיר המכשולות מלפני האנשים בחזקת היד:

פסוק ו

מקצה וגו'. הנה מי ששול' דברים ביד כסיל קוצץ הרגלים לאשר רצונו ללכת ולא ישאר לו כלי ילך בו כן אין כלי לכסיל להוביל הדברים ששמת בפיו אל המקום אשר הוא שולחו שם כי אין לו דעת לשמור צורת הדברים ההם באופן אשר שמם בפיו והוא שותה חמס במה שישיב לו הכסיל מהדברים וזה מב' צדדים הא' לפי שהכסיל לא יאמר הדברים באופן אשר צווה בהם ויהיה זה סבה אל שלא תהיה תשובת המשיב ערבה ונאותה אל מה ששלח לו שולח הדברים ויהיה מפני זה חמס השולח על המשיב על לא חמס בכפיו כי הכסיל סבב זה והצד הב' כי הכסיל לא ישיב הדברים באופן שצוהו המשיב ויהיה זה סבה אל שיבאו הדברים שצוהו המשיב מבולבלים ובלתי נאותים:

פסוק ז

דליו שוקים. גבהו שוקים מפסח שהאחד גבוה מחבירו וזה גורם שאינו יכול ללכת ביושר וכן הענין במשל אשר בפי כסילים כי לא יסכים המשל לנמשל מפני מה שיוסיפו או יחסרו בזכרם המשל:

פסוק ח

כצרור. הנה כצרור שבו אבן יקרה בגל אבני מרגמ' שאינו ראוי שיושם בו המורגלים בזאת כן אין ראוי שינתן לכסיל כבוד והוא החכמה כי אינו ראוי לה ונקראת החכמה כבוד כי הוא כבוד האנשים והודם ולזה אמר כבוד חכמים ינחלו:

פסוק ט

חוח. הנה כמו שביד שכור עלה חוח אשר יוזק בו ועזב מלקחת הדברים אשר יועילו לו או שלא יוזק בהם כן הענין במשל שהוא בפי כסילים כי מכל הכוונות אשר אפשר שיובנו בו לא יביאו מהם הכסילים רק מה שיזוקו בו:

פסוק י
רב מחולל כל. האיש הרב שהוא בעל קטטה ומחלוקת ממית הכל ומשחית אותה אך הוא מטיב לכסיל ולבעלי עבירה כדי שיתחברו עמו או ירצה בזה הרבה ימצא מי שיבא צער וכאב לכל האנשים והוא עם זה מטיב לכסיל ולבעלי עבירוח להיותם נאותים אל שיהיו חברים לו או ירצה בזה השליט שהוא מביא חיל ואימה על כל האנשים מרוב ההזיק אשר יגיע להם ידמה הכסיל ובעלי העבירות שהוא שוכר אותם מרוב שמחתם לאיד זולתם ולא ירגישו שהם יזוקו ג"כ בו וזה ממה שיתפרסם בו חסרון דעתם ורוב תכונתם:

פסוק יא
ככלב שב על קאו. הנה כמו הכלב ששב לאכל המאכל שהקיא אותו ולא ירגיש כי קרה לו ממנו היזק כן הענין בהכסיל שהוא שונה באולתו אחר התבאר לו שכבר קרה לו רע ממנה:

פסוק יב
ראית איש. שהוא חכם בעיניו ואם אינו חכם לפי האמת הנה יש תקוה לכסיל יותר ממנו לקנות קנין החכמה כי החכם בעיניו יספיק לו מה שהוא בו מהחכמה לפי דעתו ולא משתדל לקנות ממנה עוד ואולם הכסיל שאינו חכם בעיניו מכיר חסרונו וישתדל בקנין החכמה:

פסוק יג
אמר עצל. הנה לעצלת העצל לא ירצה לצאת מביתו לעשות שום פעולה ולא ישתדל בעיון וידמה אליו כשיביאהו הכרוז לצאת מביתו שיש שחל בדרך אשר ילך בה ארי בין הרחובות שיטרפהו ולזה לא יצא מפתח ביתו:

פסוק יד
הדלת תסוב על צירה. הנה כמו שהדלת תסוב על צירה ואינה נפרדת ממנו כן דבק העצל אל מטתו לרוב אהבו השינה כי עצלה תפיל תרדמה ואמר על צד ההפלגה כי לעצלות העצל לא יתן ידו אל פיו להביא בו מזון כאלו טמן ידו בצלוחית קטנה שלא יוכל להוציאה משם וכאילו באר בזה כי אפילו לצורך מזונו לא יעזבוהו ידיו לרוב עצלותו:

פסוק טז
חכם עצל. הנה האיש העצל הוא חכם בעיניו יותר מרבים מן החכמים שישיבו טעם לכל מה שישאלו מהם:

פסוק יז
מחזיק וגו'. מי שהוא עובר ומתעבר על ריב לא לו דומה למי שיבקש מזון מהכלב ויחזיק מפני זה באזני הכלב כאילו מבקש שישכהו כמו מי שמראה עצמו כאלו הוא לואה ובלתי יכול לעשות דבר רע:

פסוק יח
כמתלהלה. ואחר זה כי מצא מקומו יורה זיקי אש וחצים ומות כאמרו ידכה ישוח ונפל בעצומיו חלכאי':

פסוק יט
כן איש רמה את רעהו. ויבין לחשוב שכל מה שעשה עשה על דרך השחוק והלעג:

פסוק כ
באפס עצים. הנה כמו שכאשר יעביר העצים תכבה אש כן בהעדר הנרגן המעורר מדינים ישתוק המדון וינוח:

פסוק כא
פחם לגחלים. הנה כמו שהפחם מוכן להיות ממנו גחלים שמשחיתים ושורפים כל אשר ידבקו בו וכן העצים מוכנים להיות אש להשחית אשר סביבם כן מוכן איש מדינים לחרחר ריב בין האנשים להשחיתם:

פסוק כב
דברי נרגן. הם כמו משתברים כי כן דרך הכסילים והמסכסכים שיראו עצמם כאלו ישתברו דבריהם ואומרים לא אספר לך הכל או לא אומר לך הכל ובזה יבא הפעלות חזק בנפש שומע דבריהם ויורידו דבריהם לחדרי לב השומע בזה האופן כי יחשוב שמה שלא יגידו מזה הוא יותר קשה ממה שיגידו:

פסוק כג
כסף סיגים. הנה כמו כסף עם סיגים שהוא צפוי לחרש אשר הנראה יחשב היותו טוב מזולת שיהיה כן ואשר הוא בתוכו דבר פחות מאד כן הענין בשפתים שהם דולקים ורודפים חברת האדם ואהבתו הולכי רע כי יחשוב לפי דבריו היותו אהוב ובתוכו מה שאין בו תועלת ודבריו הם נראים ככסף והם כסף סיגים שנראה ככסף מזולת שיהיה כן:

פסוק כד
בשפתיו ינכר. הנה השונא יסבב בשפתיו שלא יכירו שנאתו אך בקרבו ישית מרמה ללכוד שונאו ברשתו:

פסוק כה
כי יחנן קולו. כי יאמר דברי חן אל תאמן בו אחר שידעת שהוא שונא כי בלבו תועבות רבות ואע"פ שבפיו יאמר דברי חנופה וחלקות:

פסוק כו
תכסה שנאה. כאשר תתכסה השנאה בעבור שאון ר"ל שהוא מקוה שימציאוהו בארץ שואה ומשואה ולא ישמור ממנו בעבור היותו מרבה לו כאוהב והוא ישחיתהו ולא יראה אדם הנה הש"י יסבב שמה שעשה בסתר יגלה במקום רואים ובקהל ויקח ענשו הראוי לו על מה שעשה בסתר או ירצה בזה שהש"י יענישהו כשיביא עליו רע בהפך מה שחשב הוא כסה שנאתו כדי להגיע רע לשונאו במקום משאון אשר לא עבר אדם שם והש"י יביא לו רעה נגלית לכל במקום רואים, או ירצה בזה שהש"י יסבב שרעתו אשר חשב להביא לשונאו תגלה ותודע בקהל:

פסוק כז
כרה שחת. וזה יהיה בשיפילהו בשחת אשר כרה להפיל בו שונאו ולא יתברר לכל כי כרהו להפיל בו שונאו וישוב אליו האבן אשר גלל להשחית שונאו וזה הוא הגמול הראוי לו על זה:

פסוק כח
לשון שקר ישנא. איש לשון שקר ישנא הנדכאים בשקריו אע"פ שלא גמלוהו רע אך ישנאם לבד מפני הרעה שעשה להם לחשבו שהם שונאים אותו על הרע שגמלם אך פה חלק יעשה מדחה לזאת השנאה ויסיר ר"ל כשידברו הנדכאים דברי חלקות לאשר הרע להם ויראו שהם בוטחים בו ושאינם חושבים בשום פנים שיהיה הוא סבת נפילת הרע עליהם:

פרק כז

פסוק א
אל תתהלל. במה שתבטח לעשותם ביום מחר כי לא תדע מה מקרה היום כי אולי יתחדשו לך מקרים מונעים מהביא מחשבתך לפועל:

פסוק ב
יהללך זר ולא פיך. וזה כמה שעשית אין ראוי שתהלל עצמך כי זאת תכונה פחותה טוב שיהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך:

פסוק ג
כובד אבן. הנה האבן יכבד מאד לנשאו וכן הענין במעמס החול אך שאת כעס אויל הוא כבד משניהם:

פסוק ד
אכזריות. הנה החמה תביא לאכזריות כי בעל החמה לא ירחם על אשר יכעס עליו והאף כמו שטף מים שישחית הכל אך הקנאה היא יותר קשה מאד כי בעל הקנאה יצר לו בראותו טוב לזולתו ויבחר הרע לו ולזולתו יותר מטוב לו ולזולתו כמו שסופר מהמקנא והחמדן שאמר להם המלך מפני הכירו תכונותיהם שהוא מוכן לעשות להם טוב כיד המלך ישאל הא' מהם וינתן לו ולב' יותן כפלים והנה החמדן לא רצה לשאול כדי שיהיה לו כפל מאת המקנא והמקנא לא רצה לשאול שום טובה לעצמו לדאגתו על הטוב שיהיה לחברו ומיהר לשאול מהמלך שינקרו עינו האחת שישאר חבירו עור משתי עיניו:

פסוק ה
טובה. התוכח' והקטטה שיעשה האדם את רעהו בגלוי להוכיחו על רעותיו יותר מהאהבה שהיא מסותרת ולא יראה ממנה רושם בגלוי כי לא יהיה תועל' בזאת האהבה:

פסוק ו
נאמנים. הנה פצעי אוהב הם נאמנים וישרי' כי הם לתכלית טוב אם להוכיחו אם למלטו מרע כמו שיקרה לאדם בראותו כי אחיו או קרובו הפליג לעשות רע לאחרים או לומר חרפות קשות כנגדם והם ידמו לקחת נקמתם ממנו ולהצילם מידם ימהר להכותו בפניהם על מה שעשה או אמר כנגדם ובזה יתפייסו וימלטהו מידם אך נשיקות שונא הם נהפכות כי מראה לו אהבה להכשילו להפילו ברשת רצונו:

פסוק ז
נפש שבעה. בעל נפש שבעה והוא האיש המסתפק השמח בחלקו יבוס גם הדברים המתוקים ר"ל שאינו נבהל להון ולא יפנה לקנין ההון אפי' במה שיושג ממנו בדרכים ערבים ומתוקים וישרים, ואולם בעל נפש רעבה הוא נבהל להון באופן חזק עד שאפילו מה שיושג ממנו במרירות ובקושי ובעברה הוא מתוק לו לעוצם תשוקתו לאלו הקנינים והנה זה המאמר לפי פשוטו הוא מבואר האמות וכאלו הערה הוא שלא ישתדל האדם לקחת מהמזון שיעור רב הכמות כי זה יביאהו למאוס אפי' הדברים הערבים ושלא ירעיב עצמו מאד כי זה יביאהו לחשוק גם בדברים המרים אך ינהג בדרכים הממוצעי' וידמה שקשר זה הפסוק לפסוק הקודם להעיר כי נשיקות שונא דומות ללקיחת נופת בנפש שבעה שיהיה סבה להקיא המזון אשר בבטנו ופצעי אוהב דומים ללקיחת המזון המר

בנפש רעבה כי מצד הרעב לא יורגש במרירותו ויגיע ממנו התועלת שכבר יזון ממנו ויחיה בו בהפך הענין בלקיחת הנופת בנפש שבעה:

פסוק ח

כצפור נודדת מקנה. לסבה חזקה בשלא תוכל לחיות בארץ מפני חוזק החום או חוזק הקור כן איש נודד ממקומו ר"ל שאין ראוי שיהיה נודד ממקומו אם לא לדמיון הסבה הזאת כמו שמצאנו באברהם וביצחק שהתעוררו להעת' ממקומם לסבה חזקה והיא הרעב שהיה שם או ירצה בזה שכמו שהצפור נודדת מקנה תמצא בלי קן ותצטרך לבנותו כן איש נודד ממקומו יחסר לו כל:

פסוק ט

שמן וקטרת. הנה הסבה בשמן והרבות הקטור טוב הריח ישמח הנפש והם דברים באים מחוץ כן מתק סוד האדם עם רעהו ללקיחת העצה טוב מהעצה שיקח מאדם בנפשו בלי עזר אחר:

פסוק י

רעך ורע אביך. מי שהיה רעך ורע אביך אל תעזבהו כי טובה לך אהבתו מאד ולא תשען שתבא אל בית אחיך ביום אידך ותבטח בזה לעזוב אהבת רעך כי טוב לך שכן קרוב יותר מהאח שהוא רחוק לך רחוק המקום כי רחוק המקום הוא ממה שימעט שקר האהבה ואולם השכן הקרוב יהיה מוכן לך תמיד לעזר ולהועיל בכל ענינך:

פסוק יא

חכם בני. אתה בני התחכם ותשמח בזה הענין לבי ותישרני בזה שנוכל להשיב דבר למחרף אותי על החרפות שיחרפני אך אם תוכל תסבב שלא אוכל להשיב חורפי דבר מיראתו שיספר מומיך:

פסוק יב

ערום. מי שהוא ערום וחכם ראה דעת הגוף והבליו ונסתר מהרעה ההיא במשלו על תאוותיו אך הפתאים הנפתים לתאוות עברו בהם והשיגם רע והוא שכולם ערב שכלם אל הנפש המתאוה ולוקח מהשכל לבושו וקשוטו והוא מה שיש לו כח עליו מהשגת המושכלות:

פסוק יד

מברך רעהו. מי שמברך רעהו בקול גדול והוא רגיל בכך וישכים לברכו בבקר יום יום זה הענין יחשוב לו לקללה מאת הש"י כי עושה מאדם כמו אלוה ויותן לו התודה והברכה בדמיון מה שראוי לתת לש"י או ירצה שאשר יברך את רעהו בקול גדול על הטובה

שהטיב וחננו בדרך שישמעו דבריו לא יתאחר הזמן שתחשב לו לקללה כי זה יסבב שיבאו אנשים בלתי הגונים לבקש מרעהו מאותו הדבר אשר ברכהו עליו והמשל שאם ברך ראובן לשמעון בקול גדול על ששלח אשישה יין טוב הנה ישמעו דבריו אנשים רעים וילכו לשמעון שיתן להם מהיין ההוא ויגרום לו בזה הפסד תחת אשר הועילהו ובכמו זה הענין צריך האדם להזהר שלא יתן כלום לחבירו במה שאפשר שיגיעהו נזק והמשל שכבר יקרה ששאל שר גדול משמעון שישלח לו מיינו ואמר שאין לו יין טוב ובאותו מעמד בא ראובן וברך את שמעון על מה שנתן לו מיינו הטוב כי זה יהיה סבה שיכעס על שמעון השר הגדול ההוא והנה רבו מאד המינים אשר אפשר שיגיע בהם נזק מזאת הברכה ואפשר שירצה בזה עוד ששאר יברך בקול גדול מחשבתו אשר באה אליו תחלה בחקרו בעיון מה ויהיה זה סבה שיקצר מחקור בו עוד על שאר המחשבות הנופלות בו הנה זה הענין תחשב לו לקללה כי זה ממה שיסגור לפניו שערי העיון:

פסוק טו

דלף טורד. הנה כמו שיקשה ביום שיצטרך האדם לעמוד נסגר בביתו מעוצם המטר כשיהיה דולף בביתו עד שלא יוכל להגן עליו מהמטר כן הענין באשת מדינים כי האדם יבטח בבואו לביתו כי שם ינוח לו והיא מטרדת אותו ומכאבת לבו בצד שאין לו תחבולה מהצטער עליה:

פסוק טז

צופניה. מי שידמה לצפנה לכסות קלונה לא יוכל על זה כי היא תגל' נבלות' כמו שלא יוכל האדם לצפון הרוח שלא נודע במקום שהוא בו כי בנשיבתו הוא מודיע מציאתו ומקומו וכמו שלא יוכל לצפון שמן אשר ימושחו ידו כי ימינו יקרא לאנשים שיש לו שמן מפני רושם השמן שיש בו:

פסוק יז

ברזל בברזל יחד. הנה כמו שהברזל מתחדד בברזל כן החברי' מתחדדים זה את זה בדבר העיון:

פסוק יח

נוצר תאנה. הנה כמו שנוצר התאנה יאכל פריה ולולי שמירתו אותה יאכלו אחרים פריה כן מי ששומר אדוניו ישיגנו ממנו הפרי הראוי ואחשוב שרמז באדוניו אל החלק המושל באדם והוא השכל כי כאשר ישמר אותו שלא ימשלו בו שאר כחות הנפש יקרה הכבוד והחכמה:

פסוק יט

כמים הפנים. הנה כמו שיורשמו במים מפני המביט בהם ויחשב הרושם ההוא אל ראותו בדרך שירא' בזה תאר פניו כן ענין בלב האדם לאדם כי האדם ישיג מהות צורתו במה שישפע לו ממנה ומהשפע ההוא ישוב לב האדם לראות בו עצמו וזה מבואר מדברינו בספ' הנפש ובמאמר הא' מספר מלחמות ה' ושם התבאר איך ישכיל האדם זה הכח אשר לו להשגת המושכלות מופשט וערום מהמושכלות:

פסוק כ

שאול ואבדון. והוא החומר אשר הוא סבת ההפסד לא ישבעו בלבישתם הצורו' כי תמיד יבקשו צורות אחרות בסבת בלתי השמע הכחות המתפעלות מהם אל הכחות הפעלו' וכן לב האדם לא תשבענה מהמושכלות ובזה ביאר סוד עמוק מענין השכל וההיולי כי כמו שההיולי ערום מצד עצמו מהצורות ולו כח על קבולם כלם עד שייחס ההיולי אל הצורות הוא יחס השכל ההיולאני אל המושכלות:

פסוק כא

מצרף לכסף. הנה יש לכסף מצרף לצרוף ממנו סיגיו וזה ידוע לצורפי' ולזהב כור מיוח' ג"כ לבאר ממנו סיגיו וכן הענין בשאר הדברים כל אחד מהם בדרך המהולל בו אשר נתבאר בנסיון שיתבררו בו סיגיו אך מהאויל אין תחבולה שתוכל בה לברר סיגיו ר"ל אולתו כי הוא יחשב היותו חכם:

פסוק כב

אם תכתוש. ולזה הוא מבואר שאע"פ שתכתוש אותו במכתש בתוך החטים שיכתשו בו בעלי להסיר קליפת' וסיגם לא תוכל להסיר מעליו אולתו והנה זכר זה בזה המקום לפי שאולת סבה חזקה למנוע השגת השלמות כי האויל יסתפק במה שיראה לו מהעניני' בתחלת המחשבה:

פסוק כג

ידוע תדע. הנה כאש' תרצה לקחת המושכלות מהחוש דע פני צאנך והם המוחשו' אשר ישרוך אליהם:

ושית לבך לעדרים. ר"ל למוחשות המסכימות אשר ישלם בהם ההשנות כי מהם תעמוד על המושכלות האמתיו' ולו תסתפק במה שתגיע מהחוש בזולת ההשנות הראוי בו יקרה מזה הטעות הרבה בקנין המושכלות כמו שהתבאר במקומותיו והנה לזאת הסבה המשיל זה לכאן כמו שאמר בספר שיר השירים כעדר הרחלי' לפי מה שבארנו שם:

פסוק כד
כי לא לעולם חוסן. וראוי שתזדרז בקנין המוחשות בזה האופן כי לא יתמיד לאדם לעולם חוסן ותוקף וכח להשתדל באלו ההשגות ולקנותם כי במות האדם יסור ממנו זה הכח אשר לו מצד החומר ואע"פ שהנזר והמלכות שיהי' לשכל במה שקנה מהמושכלות הוא מתמיד לו לדור ודור כי השכל הנקנה הוא נצחי והוא ידע כי המוחשו' יגיעו תחלה לחושי' ואחר יגיע באמצעותם אל החוש המשותף ומדרגת' בו קרובה אל המדרגה שהיתה להם בחוש חוש אלא שלא יתפעל החוש המשותף מהם באופן הפעולות החושים ממוחשיהם ואחר זה יתקרבו אל ההשגות אל הרוחניות ויוסרו מהם הרבה מהקליפות בהגיעם אל הזוכר והשומר והדמיון כמו שנתבאר בספר החוש והמוחש:

פסוק כה
גלה חציר. ולזה אמר שכאשר גלה חציר וסר והוא העשב שיוציא חוש ממוחשיו אז יוציא דשא בחוש המשותף:

פסוק כו
כבשים ללבושיך. וכאשר נכרתו אלו העשבי' יקבלם הכח הזוכר והשומר באופן שיהיו מהם כבשי' ללבוש השכל לבוש עדיו ותמורת תבואת שדה יגיעו לך עתודים שהם יותר נכבדי' מתבואת השדה לאין שיעור:

פסוק כז
ודי חלב. ויגיע לך מהם חלב עזים מה שיספיק ללחמך והוא שיקנה מהם מהמושכלות ויספיקך ללחם ביתך אשר יבנה בחכמה ובו חיים לנערותיך והם הכוחות המשרתו' השכל וזה יהיה מפני ב' צדדין הצד הראשון כי בחכמה יתיישר האדם להשיג לחם חוקו בקלות כאמרו ארך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד והצד הב' כי בה יהיה האדם מושגח מהש"י וימצא לו מפני זה לחם חוקו וישמר מהרעות הנכונות לבא עליו:

פרק כח

פסוק א
נסו ואין רודף. אך הרשע בדעותיו ובמדותיו כבר ימצאו מהם רבים שכל אחד מהם הוא נעזב ומשולח אל המקרים ולזה יפחד תמיד שיבואהו רע וינוס אע"פ שאין רודף לו אמנם כל אחד מהצדיקי' יהיה ביתו שלום מפחד ויבטח ככפי' שאין פחד שום דבר לנגד עיניו:

פסוק ב
בפשע ארץ. הנה בעבור פשע הארץ והיות העם אשר בו מחוייבים כליה רבים שריה וזה יהיה כלי להשחיתם בקלות וכמו שרבוי השרים כלי להשחיתם בקלות כן יאריך קיומה ועמדתה בעבור אדם מבין יודע כי בזכותו יהיו מושגחי' כאמרו אי נקי:

פסוק ג
גבר רש ועושק דלים. ידמה למטר סוחף שישחית התבואות בדרך שלא ימצא לחם ומחכמת זה המשל כי המטר מכוין ראשונה לגדל הצמחי' ויהיה בזה האופן כלי להשחתתם וכן הגעת הקנינים לאדם הוא להשיג מההון מה שישלם בו הכרחי לעמידת גופו והגעתם בעושק הוא כלי אל שיחסר לו הכל:

פסוק ד
עוזבי תורה. יהללו הרשע על רשעו ויתגרו בשומרי התורה לחשבם שהתורה היא בלתי ראויה להתנהג בה או ירצה בזה עוזבי התורה יהללו הדעת הנפסד אשר לרשע בדעות בענין השרשים וההתחלות כי בזה יוכן להם פתח לעזוב התורה אך שומרי התורה יתגרו באותם הדעות הכוזבות וישתדלו לבאר מומם:

פסוק ה
אנשי רע. ולזאת הסבה הנה האנשים הבוחרים ברע לא יבינו משפט אמת בדעות כי הם יבחרו מה שיאות אל מה שהוטבע בו מעשיית הרע וזה יהיה סבה שלא יעמדו על האמת בדברים העיוניים אך מבקשי ה' והם שומרי התורה יבינו כל הדברים על אמתת' כי אין להם תשוקה תמנעם מהשלמת החקירה בדברים אך יהיה להם עוד מהתורה עזר והישרה לעמוד על הדעות האמתיות כמו שהתבאר מדברינו בה:

פסוק ו
טוב רש. טוב מי שלא השיג במושכלו' כי אם מעט והוא הולך בהם בתמימות וביושר ממי שעקש דרכיו בעיונו ולמד בזה האופן הרבה מהדרושים וזה מבואר בנפשו:

פסוק ז
נוצר תורה. הנה מי שישמור התורה הוא בן מבין כי היא תגיעהו אל השלימות במוסר ובדעה אך מי שיעזוב את התורה ויתחבר עם הזוללים להמשך אל תאות החומר הנה הוא יהיה כסיל אשר יכלים אביו לרוע פעולותיו ר"ל שמחרפיו יכלימוהו בזכרם לו מומי פעולות בנו ועניניו:

פסוק ח
מרבה הונו. מי שירבה הונו בנשך ובתרבית שהוא דומה לעושק מצד התורה שמנעה זה הנה הש"י ישיב גמולו להשיב ההון לאשר עשקו מהם באופן מה וזה כי הנשך והרבית יוקח מהדלים מפני צרכם אל ההלואה והש"י יסבב שיהיה העושר המקובץ בזה האופן לאיש אשר הוא חונן דלים וממנו יוחן לו לחון העניים כמנהגו:

פסוק ט
מסיר אזנו. הנה מי שמסיר אזנו משמוע תורה לא די שפעולותיו תהיינה מתועבות מזה הצד כי סרה ממנו ההישרה לתקון הפעולות אך גם תפלתו שיחשוב היותה עבודה לש"י היא מתועבת כי מפני סורו מלמידת התורה והתנהג בדרכיה לא יתכן שתהיה כוונתו בה ראויה:

פסוק י
משגה ישרים. מי שמשגה ישרים ומטעה אותם כדי שילכו בדרך רע אשר חפר בו שחת להפילם הנה ישיב הש"י גמולו שהוא יפול בשחותו והתמימים ינחלו טוב בהפך מה שכוון המשגה אותם או ירצה בזה כי התמימים שיתנו לכל איש עצה הוגנת כדי שישיגו הטוב יצלחו הם בעצמם הטוב ובזה התבאר שמה שיכוין האדם להגיע לזולתו טוב או רע כמוהו יגיע לו:

פסוק יא
חכם בעיניו. האיש העשיר הוא חכם בעיניו מפני ראותו הצלחת דרכיו ודל מבין יחקרנו מצד חכמתו ויסבב שיוציא העשיר בפיו מה שיתבאר מומו וחסרון מדתו כמו הענין בחקירת העדים שהוא לעמוד על מה שבדבריהם מהמומים ואז יתבאר לעשיר כי לא יוכל להשמר מענות על הדל המבין מה שהתבאר בו מום שכלו ובזה ג"כ הערה להיישיר היודעים ללמד חכמתם לזולתם וזה האיש העשיר בדעות יקרה לו למהירות שכלו לעמוד על הדברים כקלות וזה יהיה סבה שלא יעמיק להפליג בהם להתיר כל הספקות הנופלות בהם וכשיבא לפניו תמיד קל ההבנה יחקרנו ויספק לו ספקות ישתדל הרב בהתירם וזה יהיה סבה להשלמת הידיעה בזה הדרוש ללמד שיהיה חכם בעיניו:

פסוק יב
בעלוץ צדיקים. ובהצלחתם רבה תפארת בעולם כי הם ינהיגו האדם הנהגה ישרה ומשובחת ובתקומת הרשעים ורוממותם ירבה קלות בעולם כי מפני ידיעתם איך יעשו הדעות ישתדלו לחפש ולהראות כי גם הטובים עושים אותם הפעולות כי מחשבתם שתהיה הנהגת זולתם כהנהגתם כאמרו ומוכיח לרשע מומו או ירצה בזה כי בקום

רשעים יחופש אדם לפי שכבר יסתר מפחדו כאומרו בקום רשעים יסתר אדם ולזה יחופש במקומות אם יוכלו למוצאו:

פסוק יג

מכסה פשעיו. מי שמכסה פשעיו ומעלים אותם כשיחקרו אותם מהם לא יצליח כי זה יהיה סבה אל שישקר בפשעו או שישיגהו בושת כשימצא בהם הפך דבריו ואמנם מי שכבר חטא ומודה ועוזב דרכיו הרעים ירוחם ויהיה שיהיה פשעו לש"י או לאדם כי כבר ירחם עליו מי שפשע בו בראותו אותו מתחרט על מה שעשה מזה:

פסוק יד

אשרי אדם מפחד תמיד. למי שראוי לפחד ממנו כי זה סבה אל שיתחכם בלקיחת העצה ההוגנת להמלט מהרע אשר הוא מפחד ממנו ואולם מי שהוא מקשה לבו ושם לאל הדברים שראוי לפחד מהם הוא יפול ברעה הלא תראה כי הקשא' הלב החריבה ב"ה הראשון והשני וזה שאם לא היה צדקיה מקשה לבו והיה משים צוארו תחת עול מלך בבל לא גלינו מארצנו אז וכן הענין בבית ב' לא היו נכנעין למלכות אחרת ונותנין צוארם תחת עולם:

פסוק טו

ארי נהם. הנה בדמיון הארי הנוהם על דברי הטרף והדוב השוקק והולך לטרוף ימצא הרשע המושל על עם דל אין כוונתו כי אם להשחית ולהרע להם ולעשקם בהפך מה שראוי שיהיה מחוק המושל:

פסוק טז

נגיד. וזה דרך הנגיד שהוא חסר תבונות ורב מעשקות אך הנגיד שהוא שונא בצע יאריך ימים המונהגים ממנו בהנהגתו הישרה ובשמירתו אותם מהרע ובהפך הענין ברשע שיכסף לטרפם או ירצה בזה הנה בדמיון הארי הנוהם שישמעו קולו החיות ויברחו כן הענין ברשע המושל על עם דל כי לא יוכלו שאתו וימרדו בו וכן הענין בנגיד חסר תבונות ורוב מעשקות אך מי שהוא שונא בצע יאריך ימים על ממלכתו:

פסוק יז

אדם עשוק. בעבור חטא דם הנפש אשר חטא בו האדם יהיה ענשו מהש"י שהוא עשוק ורצוץ מאחרים בזולת רע שיעשה להם וינוס מרוב הרודפים אשר לו עד בואו אל קבר ואין איש סומך ומסייע אותו לאמר שלשוא רדפוהו וחנם כי חטא דם הנפש סבב לו זה:

פסוק יח
הולך תמים. בתמימות ויושר יושע מהרשע ומהרע הנכון לבא עליו ואע"פ שהיו הדרכים המביאים אל הרע רבים והדרך הטוב אחד לבד ואשר הוא נעקש ועוזב דרכי יושר כשלא יהיו לפניו כי אם שני דרכים אחד טוב ואחד רע תביאהו עצתו לבחור הדרך אשר יפול ויכשל בה ויעזוב הדרך הטוב:

פסוק יט
עובד אדמתו. מי שישתדל לעבוד אדמתו ישבע לחם כי האדמה תתן פריה ומי שאינו מתעסק בישובו של עולם אבל הוא מרדף אמרים ריקים יחסר לו כל טוב והעיר גם כן שמי שמשתדל בהוצאת מה שבכח מהשגת המושכלות אל הפועל ישבע קנין מהשגות ההם שהם מזון השכל ומי שהוא מרדף ריקים ולא ישתדל בהשלמ' נפשו ישאר בחסרון הדעת:

פסוק כ
איש אמונות. איש שמתעסק באמונה במדיניות ובדעות הוא רב ברכות מצד יושרו יצליח כחפצו ומצד דבקו בש"י ומי שאינו מתעסק באמונה לא במדות ולא בדעות אך הוא מתעסק בעול בעסק הממון כדי שיתעשר במהירות ולא יזדקק בדעותיו כדי שיעבור בכל הדרושים במעט זמן הנה הוא לא ינקה מרע וזה מבואר מאד:

פסוק כא
הכר פנים במשפט. הוא דבר לא טוב כי כשיכבד השופט האחד מבעלי הדין יהיה זה סבה שיסתתמו טענות בעלי דינו לחשבו שדעת הדיין קרובה אצל שכנגדו ובסב' מעט שחד שיקח השופט יפשע ויטה הדין כי לאהבתו האיש אשר לקח ממנו שחד לא יוכל לראות לו חובה ויעלים ממנו אמתת הדין:

פסוק כב
נבהל להון. הנה האיש הכילי נוהג בכילות לחשבו שיקנה בזה הון ביותר מעט מהזמן ולא הרגיש כי זאת התכונה הפחותה היא סבה שיבואהו חסר כי אין לאיש כזה אוהבי' ולזה יתכן שיקרו לו נזקים והפסדים:

פסוק כג
מוכיח לאדם. וילך בתוכחות אחרי שיודיע לו היזק שיקרה לו בסוף אם לא יסור מהתכונה ההיא כמו שעשיתי אני בזה הפסוק קודם הנה ימצא חן בעיני האיש ההוא יותר ממי שמחליק לו לשון ומשבח לו תכונתו הפחותה וכאילו הישיר בזה אל דרך התוכחת איך יהיה האופן שיקבל בו תועלת כי צריך שיהיה ממשיכת הלבבות מה

שאפשר בדרך שירגיש הנוכח כי לתועלתו ולכבודו אמר לו המוכיח זה התוכחת או תהיה היו"ד באחרי נוספת והרצון בו כי מי שמוכיח האדם הנה אחר שיתבאר לנכח הרע שקר' לו על שלא שמע תוכחתו ירגיש ויאמר בודאי אם שמעתי לעצת פלוני הייתי נמלט מזה וימצא לזאת הסבה חן בעיני הנוכח יותר ממחליק לשון כי הוא היה סבת נפלו ברע ולזה ישנאהו בסוף:

פסוק כד

גוזל אביו. מי שגוזל אביו ואמו ואומר אין פשע לפי שאחר מותם יהיה קנינם לו הנה הוא חבר לאיש משחית כי זה ירגילוהו לגזול ולעשוק לאחרים וישחית האנשים מפני זאת התכונה:

פסוק כה

רחב נפש. מי שהוא רחב נפש והתאוה יסבב לו חוזק רדיפתו התאוות שיגרה מדון כנגדו כי לא ימצאו לו ויצטרך ברדפו השגתם שיעשה כנגד האנשים מה שיגרה בו מדון כנגדו אמנם מי שהוא בוטח על ה' ושם מפני זה כל תאוותיו נגדו הוא ידושן בהגעת חפציו ואיפשר שירצה בזה כי מי שהוא רחב נפש לפזר ולתת לאנשים כדי שיאהבוהו יביאהו זה אל שיגרה מדון כנגדו כי יאבד הונו בזאת התכונה ויצטרך לעשוק לאנשים עם שהוא בוטח בזה באוהביו אשר קנה לפי מחשבתו בפיזורו להם עם שכבר יגרה ג"כ מדון כנגדו מהאנשים אשר פזר להם תחלה כי הם ידמו תמיד לקחת תועלת ממנו וכאשר יראו שיסור תועלתו מהם בהתמוטט ידו תשוב ביניהם האהבה שנאה כי יחשבו שסרה אהבתו מהם ולזה משך ידו מהם הנה בטחונו באנשים שיהיו זרועו סבב לו ההפך אך מי שישי' מבטחו בש"י לבד ישיג חפציו ויהיה נחת שלחנו מלא דשן בהפך הענין ברחב נפש:

פסוק כו

בוטח בלבו. הנה הכסיל לא יתישב בדברים קודם התחילו לדרוך אל השגת' אך הוא בוטח בלבו שלא יחסר לו טוב העצה ולזה יקרה לו רע בהם ואולם מי שילך בחכמה הוא ימלט מכל רע ומכל מונע ממה שהוא דורך אליו כי כבר הקדים תחלה הסבות המביאו' אל מה שידרוך בהגעתו והסיר הסבות המונעות:

פסוק כז

נותן לרש. מי שהוא נותן מהונו לעני יברכהו מפני זה הש"י ולא יהיה לו מחסור כמ"ש התורה כי בגלל הדבר הזה וגו' אך מי שהוא מעלים עיניו מהעניי' הוא רב קללות ומארות וזהו מדה כנגד מדה:

פסוק כח

בקום רשעים. בהיות שררה וממשלה לרשעים יסתר במה שהוא אדם והוא האיש הטוב וזה לשתי סבות האחת כי כל האנשים הטובים יברחו להמלט מן הרשעים והשני' כי מפני מה שיראו האנשים מהצלחת הרשע יהיה נבחר להם הרשע מהצדק מצורף לזה כי הרשע המושל בהם ינהיג' בהנהגתו ובאבוד הרשעים אז ירבו צדיקים בארץ לב' סבות הא' כשיאבדו אל המושלים ישובו אשר ברחו מהם והשני כי באבוד הרשעים אי זה שיהיו יוכר לאנשים מום הרשע ויחזיקו מפני זה בצדק:

פרק כט

פסוק א

איש תוכחות. כשיהיה איש תוכחות שיבואו לו רעות מהש"י על צד התוכחת והוכח במכאובי' להסירו מהרע שהוא בו במדות או בדעות והוא עם זה מקשה עורף ואינו רוצה לעזוב דרכו הנה ישבר ברע בפתע פתאום שלא תהי' לו רפוא' ממנו וזאת מדה כנגד מדה הוא לא רצה לרפא וכל מה שהוכה עוד הוסיף סרה ולזה יבא לו רע לא יוכל להרפא ממנו:

פסוק ב

ברבות צדיקים. בשררת הצדיקים ישמח העם כי הם אוהבים המונהגי' מהם וישתדלו בתקונ' לפי מה שאפשר עם שמצדם יהיו מושגחים מהש"י והפך זה כלו במשול רשע והענין מבואר:

פסוק ג

איש אוהב חכמה ישמח אביו. לטוב מוסרו ועניניו ומי שנמשך אל התאוות ורועה זונות הוא יאבד הון אביו ויאבד ממנו קנין כל הון וכל שלימות אנושי:

פסוק ד

מלך. המלך יעמיד ארץ במשפט כי זה יהיה סבה להשלמת תקון המדינה שלא יעשקו קצתם לקצתם ואם היה המושל מטה המשפט בעבו' תרומה שיפריש לו מדבר העול שיעשה כאילו תאמר שאם חייב ראובן לשמעון ק' מנה יפטר ראובן אם יפריש וירים לו מהק' מנה סך מה הוא יהרוס הארץ ויפסידנה כי זה יגרום להתבלבל סדר המדינה כי כל א' יעשוק חברו ויבטח שבשחד מה שיתן אל המושל יפטרהו והנה לא יקרא זה האיש מלך כי אין כמוהו ראוי להיות מלך:

פסוק ה
גבר מחליק. גבר שהוא מחליק הדרך בעבור רעהו שיפול בחלקלקות ההם הוא פורש רשת על פעמיו בעצמו תחת מה שחשב להפיל רעהו:

פסוק ו
בפשע איש. בעבור פשע ארץ איש רע יתחדש יכשלו רבים עמו אוי לרשע ואוי לשכנו ואולם הצדיק ימלט מהרע ההוא וירון על המלטו ועל אבדן הרשע כאומרו באבוד רשעים רנה או ירצה בזה כי בעבור פשע איש רע יתחדש לו מוקש יפול בו והצדיק הוא בהפך זה כי יגיעו לו הטובות ממנו עד שכבר ירון וישמח תמיד לרוב הצלחתו מצד דבקות ההשגחה האלהית בו:

פסוק ז
יודע צדיק. הנה הצדיק יודע הדין והחוק אשר לדלים וישתדל לתת להם חקם הן מכחות נפשו המשרתים את השכל כאמרו גומל נפשו איש חסד הן מהענינים אשר יחסר להם לחם ושמלה והרשע לא יתן לו לשכלו חוקו מהדעות וזה בהפך הענין בצדיק כי הצדיק ישגיח בזולתו לתת להם חוקם ובחלקים הפחותים והרשע לא יתן חוקו גם לחלק היותר נכבד ממנו:

פסוק ח
אנשי לצון. האנשים הליצנים יסבבו שיתחדש ריב וקטטה וזה מבואר מענינם ואולם החכמים הם בהפך זה כי הם סבה שיתחדש השלום וישיבו בחכמתם האף והכעס אשר מקצת האנשים לקצתם:

פסוק ט
איש חכם. הנה כשישפוט איש חכם את איש אויל ונשאו ונתנו עמו בדברים הנה לא יניח האויל את החכם לדבר דבריו ולהשלימם אך פעם יכעס על מה שישמע מדברי החכם ולא יניחהו להשלימם ופעם ישחק וילעיג על מה ששמע מדבריו ולא יתן לו נחת להשלמת דבריו כדי שיוכל להשלים התכלית אשר כוון לבארו בדבריו וכאילו הזהיר בזה המאמר החכם שלא יתוכח את האויל:

פסוק י
אנשי דמים. הם שונאים התום והיושר כי דרכו הפך דרכ' ואולם הישרים בקשו רצונו בכל עוז וידמ' שקר' תום הכח המתעורר מפאת השכל כי אין תאוותיו כי אם לתמימות ושלמות והנה אנשי דמים הולכים אחרי בעלי ריבו והוא הכח המתעורר אל התאוות ולזה ישנאוהו אך הישרים יבקשו רצונו בכל עוז כי תאוותיהם הם תמיד אל הטוב והתמימות:

פסוק יא

כל רוחו. הנה הכסיל יוציא כל רצונו ותאוותיו לפועל תכף שיתעורר אליה מזולת שיתישב בענינה אם הוא ראוי שימשך אחריה אם לאו ולזה יקרו לו מזה רעות גדולות ואולם החכם ישקיט התאו' המגונה כשתעלה על לבו באחור ר"ל בשיאחר הוצאתה לפועל עד שיתישב בה אם הוא ראוי אם לאו ובזה האיחור ישקיט התאוה המגונה ההיא או ירצה בזה כי החכם ישקיטנה באיחור ר"ל בשיפנה עורף ולא פנים אל התכונה ההיא וירגיל עצמו בהפכה כי כן תרופת אלו החליים או ירצה בזה כי הכסיל יוציא בפיו כל רוחו ורצונו מאין מעצור בריבו עם זולתו ולזה יאמר דברים רבים ורעים ומגוני' ואולם החכם כשיראה זה הענין מן הכסיל בריבו עמו ישקיט רוח הכסיל בשיפנה אליו עורף ולא פנים ויסור מלפניו:

פסוק יב

מושל מקשיב. הנה כשהיה המושל מקשיב על דבר שקר אז יהפכו כל משרתיו להיות אנשי רשע כי המשרתים ישתדלו לעשות רצון אדניהם וכאשר יראו כי רצונו ברשע יתנהגו תכונת הרשע ואפשר שהעיר במושל המקשיב על דבר שקר אל הכח המתעורר אל התאוות הגופיות כי כשהיה הוא מושל באדם הפך המכוון בו וישוב השכל להיות משרת לו עם שאר כחות הנפש הנה גם השכל יהיה רשע בו כי הוא ישרתהו לקחת התחבולות אשר ישלם בהם הגעות מה שיתאוה אליו:

פסוק יג

רש ואיש תככים. הנה הרש והוא העני בעיון שאין אצלו מחשבה יכנס ממנה אל העיון ההוא והוא נבוך מפני זה בעיון ואיש תככים שיש לו מחשבות רבות מקבילות בדרוש אשר יחקור בו נפגשו בענין המבוכה והדלות בעיון ואע"פ שהאיש התככים יחשוב שתהיינה לו ידיעות בדרוש וזה כי הוא להקבלת המחשבות יקרה לו כאילו הוא נלכד בקשר ומחוזק המבוכה לא ידע אנה יטה והנה הש"י הוא מאיר עיני שניהם במה שישפע ממנו על השכל האנושי להישירו אל המקום אשר ממנו יתיישר להגעת הדרוש ההוא ובמה שישפע ממנו להישירו לצאת מהמבוכה במחשבות רבות המקבילות ההם כי בזה מהקושי הנפלא בקצת הדרושי' הגדולים ויצטרך לזה עזר אלהי והתורה ממה שיתישר מאד להסרת המבוכה הזאת בהרבה מהדרושים הגדולים אשר יקשה לאדם בהם לברור המחשבות הצודקות מהבלתי צודקות באופן שנזכר בס' הניצוח ובמה שאחר הטבע:

פסוק יד
מלך שופט. הנה המלך שהוא שופט באמת דלים להוציא לאור משפטם בהפלגת חקירות עם שכנגדו ועם זולתם על דבר זה הריב הנה יכון לעד כסאו וזה כי יאשרוהו העם על זה הדבר וישמחו בו וילוה לו ג"כ עזר אלהי להתמיד לו ממלכתו וזה שהעיר ג"כ בזה אל מה שקדם וקרא דלים חלקי הסות' שאין נראה האמת בקצתם יותר מקצת והמלך הוא השכל האנושי כמו שקדם כי הוא המושל באדם וכאשר ישפוט באמת באלו הדרושים הנה יכון לעד כסאו אך בזולת זה יהיה להפך כי השאלות אשר יקרה בהם זה הם ממה שיש בו רושם חזק בהגעת ההצלחה האנושית ובהעדרה:

פסוק טו
שבט ותוכחת. השבט והתוכחת יתן לנער חכמה כי בזה יקנה שלמות המדו' ובזולתו אין לו דרך להגיע אל החכמה אך הנער שהוא משולח לרצונו הוא נעדר המוסר והחכמה והוא בזה מביש אמו לרוע עניניו עם שאליה ייוחס הרבה מרוע תכונותיו כי יאמרו האנשים כי היא סבבה זה עד שלא תקנתהו מוסר בקטנותו:

פסוק טז
ברבות רשעים. ברבוי הרשעים ירבה פשע בעולם נוסף על מה שהיה ראוי שיעשוהו לו היה כל אחד מהם נפרד מחבירו כי יעזרו קצת בקצת ויעשו יחד פשע בעולם שלא ישלם בסבת קבוצם והנה אף על פי שהם שונאים הצדיקים כמו שקדם וכאומרו אחר זה ותועבת רשע ישר דרך הנה לא יוכלו להזיק להם אך ימלטו הצדיקים מידם ויראו במפלתם כי סוף הרשעים ואחריתם הוא לרע:

פסוק יז
יסר בנך. בעודו קטן בדרך שתקנהו מוסר ויתן לך הנחה וקורת רוח מפני טוב מוסרו ויתן לנפשך מעדנים מרוב שמחתך בו עם שזה יישירהו לקנין החכמה ובה יתן לנפשך מעדנים במה שתשמע מפיו מדבריו חכמה:

פסוק יח
באין. נבואה יפרע עם ויבוטל ממנו קנין המוסר ור"ל בנבואת התורה כי היא הגיעה בנבואה וזו מישרת להקנאת המוסר וההנהגה הישרה הן בקבוץ הבית הן בקבוץ המדינה ואין דרך בזולתה להקנאת המוסר בקבוצים המדיניים כי האנשים להתחלף מזגיהם יתחלפו תכונותיהם מאד ויתבלבל מפני זה ענין קבוצם לולא התורה שתנהיגם יחד בהנהגה אחת ונימוס אחד ומי שישמור תורה אשרהו כי בה יקנה המוסר באופן שלם והיא ג"כ דרך אל הגעת החכמה והבינ' במה שיתיסר מהתחלותיהם ואפשר שירצה בזה

כי בהעדר ראיית מה שיתכן שיקרה מדבר דבר בדרך שיודע אם ראוי להשתדל בהגעתו ואם ראוי איך יתכן שיגיעו אליו ויפרע עם ויבוטל מהם מה שכוונו להגיע אליו או יפרעו מוסר בהשתדלם בהגעות מה שאין ראוי שישתדלו בהגעתו אמנם שומר תורה אשרהו כי התורה תמנעהו מהשתדלו במה שאינו ראוי ושמירתו התורה תישרהו למצוא חפציו:

פסוק יט

בדברים. הנה מי שהוא עבד תאותו לא יקנה המוסר בדברים אבל יצטרך שיכוהו בשבט ובמה שידמ' לו ואמנם כאשר יבין האיש הנה לא יצטרך בקנין המוסר אפי' מענה ודבור כי יספיק לו מעט רמז או גערה חלושה כאמרו תחת גערה במבין:

פסוק כ

חזית איש. כשראית איש מהי' בדבריו לעשות בזולת התיישבות ולקיחת עצה הנה יש תקוה יותר ממנו למי שיש לו הסכלות שהוא העדר כי הוא משער כדבר סכלותו ומפני זה יבקש עצה בדבריו ואולם האץ בדבריו הוא חכם בעיניו ולא ישאל עצה:

פסוק כא

מפנק מנער עבדו. אשר יתן לעבדו תענוג בקטנו הנה לא יקוה שישרתהו אך יהיה אדון לו וזה הערה שלא יתן האדם תענוגיו בעת הקוטן לכח המתעורר אל התאוות הגופיות אשר הוא ראוי שיהיה עבד לשכל האנושי כי אם יעשה הענין כן הנה הוא ישיב המלכות והשררה אליו באחרית ויהיה השכל עבדו תחת היותו ראוי להיות מושל עליו:

פסוק כב

איש אף. יסבב לגרות מדון כנגדו ברוב כעס מרוע דבריו ופעולותיו מצד כעסו וזה יהיה סבה להפילו ברעות גדולות וכמו שהכעס הוא סבה להשחית גופו כן הוא סבה להשחי' נפשו כי מרוב כעסו לא תוכל התורה למנעו לעשות מה שיגיעהו אליו כעסו ויביאהו זה לעשות פשעים גדולים:

פסוק כג

גאות אדם. הנה גאות האדם תביאהו אל ההשפלה כי יקח לעצמו מדרגה בלתי ראויה ויהיה זה סבה אל שיורידוהו הגדולים אשר שם משם וישפילוהו יותר מהראוי לו וזה מבואר מאד מהחוש ומי שהוא שפל הנה בשפלותו ובענותו יתמוך ויחזק הכבוד לו כי יכבדוהו האנשים מאד ויועילוהו בראותם השפלתו עצמו מאד בפניהם:

פסוק כד

חולק. מי שהוא חולק עם גנב הוא שונא נפשו ואע"פ שיש לו בזה התנצלו' מה כי הוא אינו גונב והוא מקבל בזה מתנ' מהגנב הנה יביאהו זה לחטא עצום שכבר ישמע אלה

שיקלל ומי שיודע זה אם לא יגיד והוא יודע ולסבת הבושת העצום שיקרה לו מזה אם יגיד דבר הגנבה ימנע מהגיד ויקרה לו בזה חטא ועונש עצום:

פסוק כה

חרדת האדם. ופחדו על מה שאין ראוי לפחד ממנו יגרום מוקש ונזק והמשל שכאשר ימצא איש רע אחד בדרכו ויכי' שהוא מתפחד וחרד ממנו יתעורר מפני זאת הסבה להזיק לו ולשוללו להכירו שכבר ינצחוהו וכבר ירבו המשלים על זה גם כן מצדדים אחרי' מזולת זה ואמנם האיש הבוטח בה' ואינו מתפחד מדבר בעוצם בטחונו בשם ואפילו במה שראוי לפחד ממנו באופן מה הנה הוא ישוגב ויתחזק להמלט מהרע ההוא כמו שתמצא בדוד שהתחזק באלהיו לרדוף אחרי הגדוד אשר שרפו צקלג וכמו שתמצא בחזקיה על דבר סנחריב:

פסוק כו

רבים מבקשים פני מושל. לחלות פניו שיעיין במשפט כראוי והם לא יבינו כי מה' משפט איש לא מהמושל ולזה ראוי לבקש מהש"י זה כי המשפט לאלהים הוא והמושל יטה לבו אל אשר יטנו השם יתעלה כאמרו פלגי מים לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו ואפשר שהעיר בזה אל הדרושים שלא יתכן שיגיע להם השכל מזולת מה שהישירה אליהם התורה ואמר כי לשוא יבקשו פני המושל באדם להשיגם כי לא ישלם המשפט לאיש בהם כי אם מה':

פסוק כז

תועבת צדיקים. הנה כמו שאיש עול הוא שנוא ומתועב אצל הצדיקים כן ישר דרך הוא מתועב אצל הרשעים וזה מבוא' מן החוש ובכאן נשלם מה שהגבלנו ביאורו בזה המקום והנה התועלו' המגיעים ממנה מבוארים במעט עיון:

פרק ל

פסוק א

דברי אגור בן יקא וגו'. עד דברי למואל דברי אגור ידמה ששלמה קרא עצמו אגור מצד הדברי' שכלל אותם בזה הספר כמו שקרא עצמו קהלת מצד הדברים הנכללי' בספר קהלת והנה אגור הוא מענין הקבוץ והאסיפ' וקרא עצמו בן יקא ר"ל בן אשר יקיא והרצון שהוא אגור בתוכו ומקובץ מהמחשבות המקבילות בדרושים הגדולי' ורוצה להקיא המעמס והמשא מן המחשבות הבלתי צודקות כדי שישארו לו הצודקות וספר שכבר אמר זה המאמר לחכם אחד ששמו איתיאל ואמרו גם כן לו לחבירו שהיה שמו אוכל:

פסוק ב

כי בער. ולפי שאני בער מאיש ואין לי בינת אדם באלו הדרושים העמוקים:

פסוק ג

ולא למדתי חכמה. ואין בי כח לדעת דעת קדושים והם המניעים אשר לגרמים השמימיי' הנה תקרה לי מצד חסרוני מבוכה חזקה באלו הדרושים שאזכיר ובדומיהם לולי מה שהושרתני אליו התורה הא' הוא שכבר יפול ספק במה שנתפרסם שכבר ישפעו כחות מהשמי' ישלם בהם מה שבארץ כמו שנראה שישפעו מהשמש תקופות היום ותקופת השנה אשר להם מבוא נפלא בדברי' הטבעיים בכל מה שתחת גלגל הירח ונראה כמו זה בירח ר"ל שכבר יגיע ממנו רושם באלו הדברים השפלים וכן ההקש בנשארים ואין הענין בקצתם יותר מפורסם ויותר נגלה מקצת והספק הוא על זה התואר:

פסוק ד

מי עלה שמים. מי מהדברים השפלים עלה לשמי' או מי מהשמי' ירד לארץ שיתכן שיהיה התיחסות בין השמים ובין הארץ באופן שיתכן שישפעו כחות מהשמים ישלם בהם מה שבארץ כי זאת השאלה עמוקה ומסופקת מאד מפנים רבי' ונזכיר מהם היותר חזקים לקצר המאמ' בזה האופן הא' הוא שכבר ידמה שיחוייב היות למשפיע בפועל באופן מה שאצל מקבל השפע בכח והמשל כי האש לא תשוב מה שהוא חם בכח חם בפועל אלא מפני שיש לאש חום בפועל ובהיות הענין כן והו' מבוא' במה שאין ספק בו שאין לגרמים שמימיי' דבר מאלו האכיות אשר ישפעו מהם באלו הנמצאות השפלו' ר"ל החום והקור והלחות והיובש הנה יפול ספק חזק איך ישפעו אלו האכיות והנמש' להם מהגרמי' השמימיים והאופן הב' והוא חזק העומק ג"כ הוא שכבר יחשוב חושב שהדברי' המתחלפים יחוייב שתהיינה התחלותיה' מתחלפות ולזה ידמה שיהיה מחוייב היות ההתחלה מתיחסת למה שהיא לו התחלה עד שתהיה התחלת הדברים הבלתי נפסדים זולת התחלת הדברים הנפסדים ולפי שהתחלת הדברים הבלתי נפסדים יחוייב היותה בלתי נפסדה הנה ידמה שיחויב מזה היות התחלת הדברים הנפסדי' נפסדת וזה ממה שירחיק היות השמים התחלה למה שבארץ אלא שאם יונח שעלה לשמי' דבר מאלו הנמצאות השפלות והוא נפסד כמו הם ובעל תכלית וממנו ירדו וישפעו אלו הכחות וזה דבר בתכלית הזרות והביטול ואם רצינו להשלי' הספק בזה הצטרכנו למאמ' ארוך לא יכילהו זה הביאור ויספיק לנו מה שזכרנו מזה והספק הב' מי אסף רוח בחפניו השמי' להיות נאצל מכללם רוח א' באופנים והם היסודות והיא רוח החיה אשר באופנים שקראו הפילוסופי' הנפש הנאצלת מהגלגלי' והתבאר מציאות' בס' ב"ח כי בזה גם כן

ספקות עמוקות כמו שביארנו בה' מספ' מ"י הא' איך ישפע א' בלתי מתחלק מרבים והב' איך יתכן בעלול שיהיה יותר שלם מכל א' מהעלות הקרובות אשר שפע מהם כי זה ענין הנפש הזאת שזכרנו עם מניעי הגרמי' השמימיים ששפע' מהם וכבר יפול ספק עוד איך יסתבך זה הרוח ביסודות ובאי זה אופן יתכן בו זה והספק הג' הוא מי צרר מים בשמלה באופן שיהיה רקיע בתוך המים העליוני' מחלק מה מהם כמו שנזכר בתור' ויתבאר מדברינו בספ' מלחמו' ה' שיהיה מחוייב שיהיה שם בין גלגל לגלגל גשם בלתי שומר תמונתו הוא הנקר' מים העליוני' והנה הספק בזה הוא כי זה הגר' העליון הוא נקי מהאכיו' אשר ישלם בהם הקרוש וההתקשות לדברים ולא יתכן ג"כ שנניח חדוש העולם בהם מצד קור או חום יהיה סבת בהם הענין בגשמים אשר אצלינו שקצתם יקרשו מהקור וקצתם יקרשו מהחום כמו שיתבאר בס' האותות והנה השאלה עמוקה וקשה מאד ואם באנו להרחיב המאמר בה ובמה שיפול מזה מהספק במציאות המים העליונים אשר הספק ההוא הוא ג"כ בכח זאת השאלה הצטרכנו למאמר ארוך מאד וכבר יעמוד על זה במעט עיון מי שיראה מדברינו בג"ה בה' מספר מ"י והספק הד' הוא מי הקי' כל אפסי ארץ באופן שיהי' זה החלק נגלה ממנ' לא יקיפוהו המים כמו שהיה ראוי לפי הסדור הטבעי וזה כי אם אמרנו שהסבה בזה משפע הגרמים השמימיים כמו שזכר הפילוסוף הנה יתחייבו הספקות הנזכרו' בספק הראשון מאלו ועוד שכב' בארנו בספר מ"י ובבאורינו לספר השמי' והעולם שא"א שייוחס זה אל הכוכבי' שאם היה הענין כן היה מחוייב שיהיה הנגלה מהארץ שלם סבוב כי הכוכבים ההם הם סובבי' סביב הארץ סבוב שלם ואנחנו לא נמצא הנגלה מהארץ יותר מי"ב שעות כמו שזכ' בטולמיוס היוני שנתבא' מהלקיות הירחי' שהבינו מהם המזרחיי' והמערביי' ובכלל אין דרך לחכם לעמוד על סבת זה אם לא יעזר במה שזכר' התור' מזה מה שמו ומה שם בנו כי תדע הנה קראו לסבה הקרוב' לזה הפועל בן כי היא עלולה מהעלה האחר' הגבוה ממנ' ורצה בזה אמו' לי מה היא הסבה הפועלת בזה ואם אמרת שהסבה ההיא תפעל זה באמצעו' סבה אחרת יותר קרובה קרא שם לזא' הסבה הקרוב' שיאו' שישפעו ממנו אלו הדברי' לפי מה שיורה עליו שמו והמשל באלו השמו' כי אנחנו נאמ' כי הש"י ברא האד' באמצעו' השכל הפועל והשכל הפועל בראהו באמצעו' זרעי הזכר והנקבה הנאו' להיו' ממנו זאת ההוי' כמו שהתבא' בטבעיו' ואולם באלו הספקות שזכרנו לא תוכל לקרוא שם לא לפועל ולא לבנו באופן יאות להיות ממנו זאת ולזה צריך שתקרא אלו המחשבות המחויבות ספק באלו הדברים ותשען על אמרת הש"י בתורה ובנביאים שהתבאר ממנ' אמונת אלו העניני' אשר נפל בהם הספק והוסר הספק מהם במה שזכר' מחדוש העולם

כי לא נצטרך אחר זה לבקש באלו הדברי' סבות ממין הסבו' אשר יותנו בדברי' הטבעיי' וכבר התבאר כל זה מדברינו במאמ' ההֹ' והו' מספר מלחמו' ה':

פסוק ה

כל. הנה כל אמרת הש"י צרופה ר"ל שהיא נקייה מן הסיגי' והדברים שילכו במדרגות המות' והוא מגן לחוסים בו לשמרם מהטעו' ומהדברי' בכמו אלו המקומות אשר הטעות מרחיק בהם האדם מהצלחתו האמתית ולזה נזכרו אלו השרשים הגדולים בתור' ובדברי הנביא:

פסוק ו

אל תוסף. על דברי הש"י אך יתבונן בהם באופן לא יצטרך למה שתבין מהם תוספת בדברים ההם שאם הקלת בעיונם עד שלהקל מעליך כשלא יתכן וכן הבאו' תאמ' שהוא חסר מלה או מלו' כך שמא יוכיח בך הש"י שאר האנשי' מעשו' ככה מפני עצם מה שיגיעו לך מהרע וההפסד עד שתשא' הבל וכזב מזולת השארות כלל:

פסוק ז

שתים שאלתי. אמר זה החכם מדבר אל השם יתבר' שתי שאלות שאלתי מאתך אל תמנע ממני בטרם אמות כי אחר המות לא יתחדש לאד' קנין השלימו' אם לא בחייו:

פסוק ח

שוא ודבר כזב הרחק ממני. בהשגותי שוא ודבר כזב שלא אשתבש ואתבלבל בעיוני ושלא יהיה עיוני בדב' הבל שאין לו מציאות כאילו תאמר שיהי' העיון במציאות הרחוק וידמ' שרמז בשוא אל מה שהוא שקר ודבר כזב אל מה שהוא הבל או הפך זה והנה תקרה לאדם החקירה והעיון במה שאינו נמצ' לחשבו שהוא נמצא אם מפני שבוש המדמ' אם מפני ספו' כוזב קרה לו אם מפני דעות ירשו בזה מזולתו והשאלה הב' היא שלא תתן לי עוני ודלו' בדעו' לקצר בדעות מה שאפש' לאדם השגתו ולא תתן לי ג"כ עושר לפנות להתחכ' במה שאין לאדם השגתו אך השפיע לי בדעות המזון הראוי לשכלם לא פחות ולא יותר וזאת באמת היא שאלה גדולה לא יתכן שימצ' איש יגיע אליה באלפי' מן הב' אבל הוא ראוי שישתדל כל אחד מהאנשי' המעייני' בזה כחזק' היד:

פסוק ט

פן אשבע. להתחכ' במה שלא אוכל להשיגו ואומ' מי הוא הש"י ר"ל מה הוא וזה דבר לא יתכן שיושג אלא לש"י ולזה תבו' זאת החקירה אל שאכחש ואעשה אלוה מדבר בלתי נמצא כן כשאחייב לאלו' מהות בלתי נמצא כן ויביא זה לכפירה ולהאמין בזולתו ופן אורש ואקצ' מהחקור במה שאפשר לאדם השגתו ויהיה זה סבה אל שלא אעמוד

על חיוב היות שם אלוה הוא הפועל לכל הנמצאו' ויהיה קצורי סבה שאגנוב האלוה מהנמצאות ואומר שאין שם אלוה כמו שהיה אומר אפיקורוס וסיעתו ואחשוב כי לא תפשתי בזה כי אם השם לבד כי הנקרה בו אין לו מציאות ויהיה זה יותר קשה באופן מה ממה שיגיע מהפסד בסבת התחכם יותר ממה שראוי:

פסוק י

אל תלשן. והוסיף להזהיר שנית על דברי התורה שלא יחטא בעיונו בהם וישתבש ויתלה בזה בדברי תורה ולפי שהתורה הוא כמו עבד לש"י לשרתו בה בהגעת השלימות בה לאדם הזהיר שלא יתלה האדם בדעותיו המשובשות בדברי התורה כי בזה כאלו הלשין העבד אל אדניו לומר לו שהטעה אותו עבדו ואמר שאם תעשה כן אולי יקללך אדניו והוא הש"י ותהיה לשממה והפסד מפני היותך מיקל בתורתו והמשיל ואמר כי זה הפועל המגונ' מהבנת דברי התורה בזה האופן החס' ידמה אל הדבור שמקלל הוריו אשר גדלוהו והביאוהו אל המציאות בצד מה ולא יתן להם הכבוד הראוי אך יקללם וכן הענין בזה המעיין עם התורה כי אלו היה נותן כבוד לדברי התורה היה מעמיק בהבנתם באופן ראוי וישמר בזה מהטעות בדבריה אך הוא מקל בדברי התורה עם רוב הטובה שהיא משפעת לו במוסר ובדעות עד שהיא תגדל נפשו ותזונה מהמזונות אשר תקנה בהם החיים הנצחיים:

פסוק יב

דור טהור. ואמר ממשל על מי שנכנס בעיונו שוא ודבר כזב שהוא דומה אל הדור שהוא טהור בעיניו ולא רוחץ מטנוף והלכלוך היותר מגונה והוא הצואה שירגישו בעיפושה כל הקרובים אליו וכן הענין הזה בשוא כי השוא ודבר כזב אצל מזון הנפש הוא כמו הצואה אצל מזון הגוף כי הגוף יזון מהמזון והמותר שלא יאות ליזון ממנו הוא הצואה והנפש תזון מהדעות ותקח האמת ותשליך השק' כי לא יאות להזון ממנו ואמר ממשל על מה שיתחכ' יותר ויעיין במה שאין דרך אל השגתו שזה דומה לענין הדו' שהוא עז פני':

פסוק יג

דור. שרמו עיניו ועפעפיו ינשא בהפך מה שיעשה הביישן והיא מדה מגונה מאוד מביאה לחטאים גדולי' וכן זאת התכונה מביאה בדעות בחטאים כמו שקדם:

פסוק יד

דור חרבות. ואמר ממשל על מי שיורש וגנב ותפש שם אלהיו שזה דומה אל הדור ששניו הם כמו חרבות לחתוך ולהשחי' הדברים ומזונות מתלעותיו והם השני' הטוחנות

הם לאכול עניים ולכלותם מן הארץ ולכלות אביונים ממין האדם וכן זה ישחית בזה כל עניני הדעות כי ישתבשו בקלות בדעותם החסרות ואולם החכמים לא יתכן שיזוקו בכמו אלו הדעות הנפסדות ואמר עוד ממשל על עוצם אכלו והשחתו בזה הדעת הנפסד רבים מחסרי הלב וזה תמי' לא ישבע כי ימצאו שתי בנות לעלוקה והיא התולעת הנקרא ארטוגי' בלע"ז שהוא מוצץ הדם מן האדם לא ישבע עד שיתמלא ממנו מלוא נפלא ואחר יפול ויקי' הדם ואחר כן ישוב תמיד להתמלא בזה האופן לא ישבע וכל א' מאלו השלש יאמרו הב הב לא תשבענה:

פסוק טו

לעלוקה. הב הב לא תשבענה ג' הנה אשר לא תשבענה וד' שלא אמרו הון די הון הא' היא שאול והיא ההיולי הראשון ודמהו אל המטה המוחלט להיות מציאותו החסר שבמציאות היסודיות והוא מבואר שלא ישבע בלבישתו הצורות א' אחר אחת וכן עוצר רחם והוא ההריון כי אז יעצור הזרע ברחם ועוצ' פי רחם והוא לא ישבע מצד טבעו כי תמיד יבקש ההריון וכן הארץ לא שבעה מים לזון הצמחים כי אם ימטר עליה תצטרך אחר זה למטר וזה תמיד לא יכלה או ירצה בזה והוא יותר נכון כי תמיד יתהוו המים בבטנה לא יסורו מלהתהווה במקורותיה ואולם הד' היא היותר דומה לזה הענין הנמשל ולזה הבדילה מהשאר והיא האש שלא אמרה הון כל מה שיתמיד להמצא אצלו מה שאפשר שיבער בו האש וכן הענין באלו הדעות הנפסדות אשר יקרו מפני הדלות בדעות כי הם לא יסורו מלהשחית האנשים כל מה שהתמיד להמצא חסר דעת יתכן שיטעה בהם:

פסוק יז

עין תלעג לאב. ואחר שהשלים זה המשל שב להמשיל שנית על הטועה בכוונות התורה מצד הקלות בה והוא אשר המשיל בדור אשר אביו קלל ואת אמו לא יברך ואמר כי עין הלב שתלעג לאב והיא התורה ותבוז לקבוץ האם והוא ג"כ דברי התורה שלא ייטיב העיון במה שיתחייב מדבר דבר מדבריה ומקבוץ דבריה והסדר שלהם קצתם עם קצת עד שיהיה זה סבה אל שיטעה בכוונותי ינקבו העין ההוא העופות הדורסים הממהרי' לבא אליה בקלות ר"ל שפתאום יבא אידו כמו שהעיר באמרו פן יקללך ואשמת אמ' ממשל על זה הענין מההקל בדברי התורה עד שיטעה בדברי' שלא יורגש בתורה אי זה הדרך עבר בה שהובילוהו אל זה הטעות:

פסוק יח

ג' המה נפלאו ממני. דרכיהם ואינם משאירים רושם בדרך ההוא:

וד' הם שלא ידעתים. והנה הד' יהיה ממנו רושם מגונה ואם לא נודע והראשון הוא דרך הנשר באויר שלא יוכר באויר רושם מהדרך ההוא ודרכו לטרוף טרף, והשני הוא דרך נחש עלי צור ולא יוכר בסלע ההוא דרכו אשר דרך בה אך תכלית דרכו להשחית ולהזיק כמנהג הנחש, והשלישי הוא דרך אניה בלב ים שלא יודע אי זה דרך עברה האניה שטבעה בים, והרביעי הוא דרך גבר בעלמה שהיא בעולה שלא יוכר בה אך הוא הפחית מעלת הדרך ההוא בזה המשגל המגונה עד שתשוב זאת העלמה מגונה בעיניו אשר היתה חביבה ויקרה בעיניו וכן הענין במי שדרך בחקירותיו בדברי התורה זה מנהג החסר כי הוא ימצא בהם בזה האופן המגונה דברים מגונים תשוב להיות אצלו מגונה תחת אשר היתה יקרה:

פסוק כ

כן דרך אשה. ולזה המשיל זאת העלמה לאשה מנאפת והיא ג"כ דרכה שתנאף ותקנח הערוה ואמרה לא פעלתי און ואמר עוד ממשל על מי שיכנס שוא וכזב בעיונו:

פסוק כא

תחת ג'. כי תחת שלש חרדה ותחת ד' לא תוכל לסבול הא' הוא תחת עבד כי ימלוך כי אינו ראוי למלוך כמו שאין ראוי למלוך הכזב והשוא ויגיע אל השכל אך ראוי שידחה ויוסר ויגיע אל השכל האמת לבדו והנה השקר הוא כמו עבד ומשר' למצא האמת והב' הוא תחת האיש הנבל המרדף חברת הרקי' כי ישבע לחם כי אינו ראוי לכך כי דרכו זאת ראוי שתביאהו אל הדלות והעוני עד שיחסר לו לחם ושמלה כאמרו ומרדף רקי' ישבע ריש מפני שאינו עוסק בישובו של עולם וכן הענין בשוא ודבר כזב שאינו מישובו של עולם אבל הם דברים בלתי נמצאים והשלישי תחת שנואה כי תבעל כי אין ראוי שיתחבר האדם אל האשה שהיא שנואה לו וכן הענין בחבור שוא ודבר כזב אל השכל כי הם שנואים אל השכל והד' תחת שפחה כי תירש גבירת' ותשוב הגבר' משרתת לה כן הענין בשוא ודבר כזב עם השכל כי הדעת הכוזב' היא כמו שפחה ומשרתת אל האמתית כמו שזכרנו והיה ראוי שינחל השכל הדעת האמתית ושפחתה תוציאנה מהחבר' עם השכל בכאן הפס' אחר לשכל בשוא ודבר כזב ועליו ידמה גם כן שאמר ושפחה כי תירש גבירתה והוא שכבר ביארנו בראשון מספר מלחמות ה' שההצלחה תהיה לשכל במושכלות הרבות אשר השיג מהצד שהם בו אחד ויקרה מהתערב המושכל הכוזב במושכלות האמתיות שתהי' צורת האחדות המגעת מכללו' המושכלו' דבר שאינו כן ויפסיד בזה זאת ההצלחה' הנפלא' המגע' לו מהמושכלות במה שהם אחת וזה עיון נפלא מאד ועמוק והוא מבוא' מאד ממה שביארנו מאלו העמוקות בא' מספר מלחמו' ה' ואמר

עוד ממשל על העשיר בדעת שיתחכם יותר שני משלים במשל הראשון באר שהחכמה היא ממה שראוי שילוה אליו הקוטן:

פסוק כד

ארבעה. ואמר שארבעה הם קטני ארץ והם חכמי' מחוכמי' ביאור על שאר הבעלי חיים להורות כי החכם צריך שיהי' קטן בעיניו ולזה ראוי שיירא מחקור בדברים הגדולים אשר אין דרך לו להשגתם ובזה ישמ' מההריסה להתחכם יותר מהראוי לו כי יכיר שפלותו ושדעתו קצרה להשיג זה הראשון הם הנמלים שהם עם לא עז ביחס אל שאר ב"ח ואף על פי שהם תקיפים ביחס גורל גופם כי הם נושאי' בפיהם כפלים רבי' ממשקלם והם מתחכמים להמצי' הצריך להם מזון בקיץ והוא העת אשר ימצא בו לחם וזה ממה שיישיר החכם שלא ישתדל בחקיר' כי אם בעת שיתכן שימצא לו כל שכן שאין ראוי שיתחיל בחקירה שלא יתכן שתמצא בעת מהעתי' וכבר זכר שלמה במה שקדם אופן חכמת הנמלי' במה שיכינו בקיץ לחמם כאמרו לך אל נמלה עצל השני הם שפנים שהם עם לא עצום ובחרו לשום בסלע ביתם ובמקום חזק משכנם וזאת גם כן הערה שלא יעמיק אדם לחקור רק במה שיש לו תוקף וחכמה להשיג אמתתו לא במה שיהיה מרמס לכל חולק יבא ויחלוק עליו כי אין לו טענה ראויה ידחהו בה מעליו:

פסוק כז

מלך אין לארבה. הארבה אין לו מלך שיעמיד בהסכמה אחת והוא יוצא כלו בעת מוגבל אשר יתכן לו לכרות עשבי התבואות להיותם לו למזון וזה ג"כ הערה לחכם שלא ישתדל לחקור במושכלות רק בעת הראוי ובשיעור שנוכל עליה':

פסוק כח

שממית. והוא העכביש היא ג"כ בריה קטנה ובחכמת' תעשה בידיה יריעה היא כמו רשת תתפש בה הזבובים והדבורים וזולתה מהב"ח אשר יתכן שיתפשו בה כי בזה תשיג מזונה כמו שנזכ' בספ' ב"ח והיא באה ג"כ בהיכלי מלך ומשם חפרה אוכל לה, וזה ג"כ הערה לחכם שלא יירא מחקו' בדברים הגדולים אשר אפשר לו לעמוד על אמתתם כמו השממית דרך משל לא תירא מלבא בהיכלי המלך אחר שכבר תוכל להשיג משם די טרפה ואפשר שנאמ' כי אמרו בהיכלי מלך הוא לבאר כי עם חכמת' תטעה בזה כי היא כוונה מה שלא ישלם לה ממנה תועלת אבל תגרום לה המות וההפסד כי היא בהיכלי מלך לא יעזבו המשרתי' המנקים אותם יריעו' העכביש אך יכבדו' ויסירו' וזה קרה לה מפני הרסה לבא בהיכלי מלך והיא אינה ראוי' לבא בהם וכן הענין במי שיתחכ' יותר ר"ל שלא יגיע לו מזה פרי אך יגרום לעצמו ההפס' והמשל הב' זכר בו ג' הנה מטיבי צעד

ר"ל שהם ממהרי התנוע' לכל הדברי' מזול' שיבררו הראוי מהבלתי ראוי וד' הם מטיבי לכת בדמיון הקוד' בג' הראשוני' והנה הבדיל הד' מן הג' להתיחסו יותר אל הנמשל והוא העשי' בדעת המתחכ' יותר מהראוי לו הא' הוא ליש שהוא גבו' בבהמה והוא רץ לטרוף אי זה ב"ח שימצא לא ישוב מפני כל על רוב בטחו על גבורתו וכבר יקר' לו מזה רע בעתי' מה בהלחמו עם שתקיף ממנו כמו שנמצא בספורי' הב' הוא זרזיר מתני' והוא הכלב הדק המתנים שיוליכוהו הציידי' לצוד וענינו ג"כ שימהר לרוץ מזולת שיביט אם הוא תקיף מהב"ח שהוא רודף אותו או הענין הוא בהפך וכבר יקרה לו מזה הרב' מהרע וההפסד והג' הוא התיש והוא קל המרוץ וירוץ מפני זה להלחם עם מי שתקיף ממנו ויקרה לו מפני זה הפסד ורע והד' הוא המלך שאין תקומ' עמו לא' ממי שנלח' עמה' כי כמו זה המלך יתעור' תמיד לרוץ להלח' לכבוש ארצות מפני ראותו רוב הצלחתו ולא יתישב תחלה אם ראוי להלח' לו אם לא ויביאהו זה להלחם תמי' כמו שקר' לאלכסנדר עד שיפול ביד שתקיף ממנו וכזה יקר' לעשי' בדעת כי הוא נשען על חכמתו ולא יתישב מתחל' במה שיחקו' אם הוא ראוי שיחקו' בו אם לא ולזה יפול בזה הטעו' אשר יגרו' לו הפסד רב:

פסוק לב

אם נבלת. ולאית ממצו' מה שתחקו' בו הנה הסבה בזה היא גאותך שנשענת על חכמתך שתמצאהו ולא הסתכלת תחלה אם יתכן לך לעמו' על אמתתו אם לאו אם היה שיתכן לך זה לא הכינו' תחלה מה שראוי שיהי' מוכן לך להעמידך על אמתת החקיר' ההיא או יהי' הרצון באמרו אם נבלת אם נפלת כי הגאוה בחכמ' היא סבת הנפיל' כמו שקר' ואם זמות יד לפה ר"ל שאם חשבת לחקו' בא' מהדרושים הגדולי' לא תמהר להכנס בזאת החקיר' מנע עצמך מזה עד התישבך אם יש לך פתח להכנס ממנו בזאת החקירה ואמ' יד לפה לפי המשל כי החושב לדב' אין ראוי שימה' עד שיתישב בדברי' ההם אם הם ראויי' אם לא אך ישי' ידו לפיו למנוע פיו מלדבר או ירצה בזה ואם חשבת מה שתצטר' בעבורו לשי' יד לפה והוא הטעו' שיקר' לך בהשג' הש"י אשר יביאך לכחש בה הנה סבת זה היה ג"כ בהתנשא כי גאותך סבב' לך להכנס בזאת החקיר' אשר אין לך דרך להשגת' ולזה הובילה אותך אל הטעו' הנפל' לכחש בש"י והנה אמר יד לפה בדמיון מ"ש איוב אם ארא' אור כי יהל וירח יקר הולך ויפת בסת' לבי ותשק ידי לפי וזה כי מי שנשתבש בכמו זה לא יוכל להוציא מפיו שבושו כי ישחיתוהו שאר האנשים המאמיני' בש"י ולפי זה הפי' שפירשנו עתה אשר הוא נכון לפי מחשבתי יהיה הרצון באמרו אם נבלת בהתנש' אם לאית למצוא מה שראוי שתמציאהו הנה זה הליאות יגיע לך בעבור

התנשאך וגאותך בחכמה כי בעבור זה נשענת על חכמתך ולא הכינות תחלה לדרוש אשר תחקור בו מה שראוי שיובן להישיר אל השגתו וכן אם זמות וחשבת מה שתצטר' בעבורו לשים יד לפה שלא ידעו האנשים מום דעתך כי כחשת לאל ממעל והנה זה הגיע לך בעבור התנשאך בחכמתך ולזה השיאך לבך להכנס בחקירות אשר אין דרך להכנס בהם ואמנם היה שבקצת החקירו' הגדולו' ימצא לאדם פתח אחר היגיעה הרבה ובקצת לא ימצא לו פתח להכנס בהם ולזאת הסבה הישירנו שיתישב האדם תחלה בחקירות הגדולו' אם יש לו דרך להכנס בהם לפי שכמו שתמצ' בדברים הטבעיי' אשר ילכו מדרגות המותרו' שמקצת' יוציאו האדם תועלת ומקצתם לא יוציאו כי אם נזק כן הענין בשוה באלו ההשגות הגדולות ההולכות לפי מה שיחשוב במדרגת המותרות אשר אין ראוי שיפנה השכל אליהם וזה כי בקצת' ימצא אחר הישוב פתח ודרך להכנס בהם ויושגו בהם אחר היגיע' דברים היקרים מאד ובקצתם לא ימצא להם פתח להכנס בהם ויותר נפלא מזה כי כבר ימצאו דרושי' גדולים ויקרים מאד אפשריי ההשגה לאדם ודרושי' אחרי' למטה מהם לא ימצא לאדם פתח להכנס בהם והמשל כי האד' אין לו פתח להכנס בהם בו בידיעת ריבוע העיגול ר"ל האיך יעשה שטח מרובע שוה לשטח עגול ישר ויכנס בחקירו' גדולות ויקרות מזאת לאין שיעו' וזה ממה שיחייב לאדם התישבו' בדברים אשר יחקו' בהם אם יש לו פתח להשיגם אם לא בדרך שיתברר לו במלאכה מלאכה מהחכמות הדרושי' אשר אפשר לו להשיגם מהדרושים אשר אי אפשר בהם זה:

פסוק לג

כי מיץ חלב. והנה הדברי' הטבעיי' אשר ימצא בקצת מותריה' תועלת ובקצתם לא ימצא הם אלו שזכר ודומיהם והוא שממיץ החלב שהוא מותר הגבינ' יוציא האדם חמאה שהיא יותר טובה ויותר ערבה מהגבינה וממות' מיץ האף יוציא האדם דם ביגיעתו בו להוציאו וישחית בזה עצמו וממות' הכעס אשר ראוי שיעזב ויונח יוציא האדם ריב ומדון אשר הוא גורם השחתות והפסדים רבים: ובכאן נשלם ביאור זה החלק שהגבלנו ביאור בזה הספר והוא נפלא מאד ורב התועלת לקחת מוסר השכל ותועלת מבואר מדברינו בביאור:

פרק לא

פסוק א

דברי למואל. הנה קרא שלמה עצמו למואל מלך כדרך אמרו בתורה והוא כהן לאל עליון ר"ל שהוא הי' לאל מלך כי ה' משחו ודברי' מישרים לאל בתכלית מה שאפשר ואמר

כי אלו הם הדברים אשר אמרה לו אמו במוסרה והנה זכרם בזה הספר להיותם רבי התועלת וידמה שכבר אמר לה שלמה שתשאל ממנו ויעשה חפצה והיא אמרה:

פסוק ב

מה ברי. מה אבקש בני אשר גדלתיך ומה בן בטני שהיית במעי בהיותי מעוברת ממך ואולם אמרה זה כי כבר יקרא בן מי שאינו בן בטנה כאמרו אלה בני מיכל בת שאול לפי שהיא גדלה אותם ואע"פ שלא היו בניה כי הם בני מרב אחותה ומה שאבקש לך בן נדרי ר"ל שמרוב אהבתי אותך היו כל נדרי בך במשפט האוהב שיהיו נדריו ושבועותיו בחיי אהובו או ירצה בזה שבעבורו היו נדריה תמיד לה':

פסוק ג

אל תתן לנשים. כחכה אשר לך בדרישת החכמה והשגתה וזה כי רוב העסק עם הנשי' יסיר האדם מהשקידה על החכמה ויהיה לבו שוגה בהם תמיד ולא יהיו דרכיך למחות העצות והמחשבות הרבות אשר יצטרכו למי שירצה לחקור בחכמת מחקר ראוי ואמר זה כי ההתמדה עם הנשים תמנע התישבות באלו המועצות והמחשבות:

פסוק ד

אל למלכים. אתה בני שהוא למואל אל יהיו דרכיך דומים לדרכי המלכים אוהבי התענוגים שרודפים שתיית היין ושואלי' איה שכר לשתותו כי אין למלך כמוך שהו' לאל נכון לעשו' כן:

פסוק ה

פן ישתה וישכח. מזה הדין הבא לפניו בתורה ויהיה זה סבה אל שישנה דין כל בני עוני אשר הוא חטא נפלא כי בו נכלל חטא הטיית המשפט וחטא קביע' העני נפש וכל אחד מאלו הוא חטא נפלא ולזה זכר שינוי דין כל בני עוני שלא יתחדש מזה ג"כ שינוי בדין העשירים אבל זכר מה שיתחדש יות' מהרע מזא' התכונ' כמנהג המוכיחי' ובכמו זה המנהג נהג שלמה ברוב התוכחות הנכללות בזה הספר:

פסוק ו

תנו שכר לאובד. הנה השכר והיין אינו ראוי כי אם למרי נפש ולאובד שישכח המר נפש לדין ולא ידע סדר טענותיו אשר בהם יתבאר משפטו ודינו ראוי שתפתח פיך להישירו להגיד דברי ריבו והנה האלם הוא שאינו יודע להגיד כלל מדברי ריבו ובני חלוף הם בעלי התמורה שיאמרו הפך מה שבלבם וראוי לשופט השלם שיסבב שלא יפקד מהם משפטם מצד חסרונם בדבור ובהגדת עניני ריבות':

פסוק ח
פתח פיך. בענין שתשפוט צדק אל דין עני ואביון ולא יפקד מהם משפטם מפני חלשתם וחוזק אשר כנגדם:

פסוק י
אשת חיל. הנה חתם זה הספר בתואר החומר המשרת אל השכל שרות שלם באופן שיגיע לו קנין שלמותו ותאר אותו בנקבה כמנהגו וקראה אשת חיל מצד שלמות כחה להגיע אל השכל מה שיצטרך לו ממנה מהצורות המוחשות ואמ' שהוא קשה ההמצ' ורחוק מכרה וערכה מערך הפנינים כי אין לו יחס עמה:

פסוק יא
בטח בה. הנה לב בעלה בטח בה שתמציא לו מה שצריך להקדים מן החוש בדרושו ולא יחסר שלל להיות טרף לבית השכל:

פסוק יב
גמלתהו טוב. כל ימי חייה גמלתהו טוב ונכנעה לעבודתו ולא נטתה כלל מעבודתו:

פסוק יג
דרשה צמר ופשתים. להיות טווה בהם למה שיצטרך לבית' מהלבוש ועשת' זה בחפץ כפיה כמשפט המשרת החושק לעשות רצון אדוניו ולא כמשפט המשרת על צד ההכרח ואמנם אמר זה לפי שהמגיע מהמוחשות אל השכל יתוקן בתקונים רבים קודם הגיעו אליו ובזה יוסרו מהם הרבה מהמשיגים החומריים ויתקרבו אל המציאות הרוחני כמו שנזכר בספר החוש והמוחש:

פסוק יד
היתה כאניות. הסוחרי' הגדולי' שיביאו סחורותיהם מארץ מרחק כן תביא מזונ' ממרחק למה שיצטרך אל השכל בדרושים יקשה לעמוד מן החוש אם לא בשוטט בארצות או בעדות מהקודמי' אשר ראוי לבטוח בהם שיגידו האמת:

פסוק טו
ותקם בעוד לילה. בחריצות וזריזות לתת טרף לביתה וחוק לנערותיה להעמיד בריאו' הגוף כי בו יעמוד בריאות הנפש והנה תמצא בזה שספר מחריצות בדמיון זה הענין קצתו לשרות בעלה וקצתו להעמיד בריאו' הגוף שהוא גם כן לשרות השכל עד שכבר זממ' שדה קנתה שדה ונטעה כרם להוציא מהם פרי אל השכל:

פסוק יז
חגרה בעוז מתניה. לרוץ בזריזות לחפציה ואמצה זרועותיה לעשות פעולותיה בחריצות:

פסוק יח
טעמה. הכירה כי סחרה הוא טוב מצד הפרי המגיע ממנו לשכל ולזה תנהיג בזריזו' בשרותו עד שלא יכבה נרו בלילה להתרחק מן העצלה:

פסוק יט
ידיה שלחה בכישור וכפיה תמכו פלך. לטוות הצמר והפשתים:

פסוק כ
כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון. וזה משלימות חריצותה שתעשה מה שתשלם בה לשכל חוקי לקנותו מההון מה שיספיק לה ולבית' ולתת לענייי' חוקם:

פסוק כא
לא תירא. בגדי שני אמ' זה מצד אח' להורו' על חריצות' לקנות מה שיצטרך מההון ומצד אחר אמ' זה להיות מה שתכין אל השכל מהמוחשות רחוק מלהתעות השכל והנה עשתה לה מרבדים וקשוטים במדות:

פסוק כב
שש וארגמן לבושה. רוצה לומר בגדים חמודי' ונקיים במדות המשובחות לא בגדים צואים במדות המגונות:

פסוק כג
נודע בשערים. והנה בעלה הוא נודע בחכמה בשבתו עם חכמי ארץ מצד רב ההישרה שתישרהו לקנין החכמה:

פסוק כד
סדין עשתה ותמכר וחגור. אשר עשתה נתנה לסוחר למוכרו לו כדי שיהיה לה הון לקנות בו ככל אשר תשאל נפשה:

פסוק כה
עוז והדר לבושה. הנה לבושה הוא עוז והדר ר"ל שישלם במדותיה היופי והתוקף להכניע תאוותיה הגופיות וזה ממה שישלם בשתנהג בדרכי התורה ותשחק ליום המות כדרך אנשי המעלה שלא יחרדו מן המות כי אין רצונם לחיות כי אם להשלי' השכל ואח' השלמו כמעט שיחפצו במות כי היא החיים להם:

פסוק כו
פיה פתחה בחכמה. כי ממנה ילקחו התחלותיה ונימוס החסד שעשה הש"י לנמצאות יתבאר על לשונה במה שיגיע אל החוש מזה הענין אשר הפליא הש"י חסדו ביצירותיו:

פסוק כז

צופיה. תמיד היא צופיה ומבטת ההליכות והדרכים אשר יובילוה אל ביתה אשר תתחבר בו אל השכל להשפיע לו מהחוש המצטרך לו בחקירות ולא תאכל מזון העצל שהוא חסר התיקון אך כל מה שתקנה מאלו הצורות הדמיוניות יהיה שלם התיקון להביט אל השכל הנה האשה אשר כה משפטה תשובח מצד כחות הנפש ומצד השכל:

פסוק כט

רבות בנות. ויאמרו כי רבות בנות עשו חיל אך את עלית על כלנה:

פסוק ל

שקר החן. אשר במה שתכין אל השכל פעמים יביא זה לטעות בדרושים העמוקים אשר לא תחובר להם יראת ה':

פסוק לא

תנו לה. הנה לאשה אשר כזאת יותן מפרי ידיה כי ימשך מההשגחה הדבקה בסבתה בשכל טוב לא גם בדברים הגופיים כמו שביארנו בד' מספר מלחמות ה' ויהללוה מעשיה בשערים ששם יסופר נועם מדותיה וטוב מוסרה ויראתה מהש"י והנה התועלת בזה המאמ' לפי הנמשל מבואר ובו תועלת עוד לפי המשל להיישיר האשה שתשתדל בעבודת בעלה ובתיקון ביתה בזה האופן: